

In de Schaduw van China *Verborgene culturen, sluimerende krachten*

Door Sander Tideman

China is de nieuwe economische supermacht, met een kwart van de wereldbevolking. Maar wat weten van dit land? Wat weten we van de cultuur, van de religie, van de binnenlanden en etnische minderheden? Wat leeft er in de schaduw van het economische succes?

Sander Tideman woonde en werkte jaren in China. Als bankier was hij getuige van de economische doorbraak van het land. Maar hij ging ook op zoek naar de verborgen kanten van de cultuur: hij bestudeerde de oosterse religies, bezocht de hoogvlakte van Tibet, de steppen van Mongolië en de woestijnen in Xinjiang. Hij hield een dagboek bij, dat vertelt van ontmoetingen met wetenschappers, bankiers, Tai Chi meesters, boeddhistische lama's, communistische partijambtenaren en Chinese moslims. Een fascinerende reis door de moderne geschiedenis van China, met interessante observaties over cultuur, politiek, economie en spiritualiteit. China's verborgen krachten kunnen gevolgen hebben voor de hele wereld.

Enkele van de reisverhalen verschenen eerder in NRC Handelsblad. Sander Tideman is coauteur van *Zakendoen in China; een Gids voor Ondernemers* (Walburg Pers), *Tibet; een Cultuur van Vrede* (Asoka) en *Duurzame Ontwikkeling in Centraal Azië* (Curzon Press).

“Wanneer de Tao aanwezig is in de samenleving, worden paarden gebruikt om het land te ploegen. Wanneer de Tao afwezig is, dan worden paarden in de stad gefokt om gebruikt te kunnen worden voor een oorlog”.

Tao Te Ching

Iedereen zegt me dat mijn leer omtrent de Tao zijn werking in hoge mate op waanzin lijkt. Dit komt omdat het zich boven de platgetreden paden verheft: daarom lijkt het zo buitensporig.

LaoZi

Ter nagedachtenis van mijn ouders, Paul Tideman en Hendriekske Tideman-van Deirse.

Deel 1: Taiwan

Deel 2: China

Deel 3: Tussen Oost en West

Deel 4: Tibet & Mongolië

Deel 5: China's Verre Westen

Deel 6: De Tao of de Dollar

Deel 7: Helder Meer

Inleiding

“Geef mij één reden waarom de bank in China moet zijn”. Rijkman Groenink legde uitdagend zijn voeten op het tafeltje tussen ons in, terwijl hij mij in zich opnam. Ik was net benoemd tot de nieuwe man van de bank in China en maakte een ronde langs de bestuurders van de bank. Groenink was de jongste van het stel en de meest brutale. Terwijl zijn collega's mijn verhaal over de economie van de toekomst beleefd aanhoorden, vroeg Groenink: “Wat moeten we in hemelsnaam in een land waar iedereen op de fiets rijdt?” Ik pareerde zijn vraag door te stellen dat als de bank – net door een fusie van Amro en ABN een van de grootste banken ter wereld geworden – geen ‘global player’ kan worden als het niet mee wil groeien met potentieel de grootste markt ter wereld. “En op een dag rijden al die fietsers met een auto!”, blufte ik.

Nu, jaren later, is China onstuitbaar op weg de grootste economie ter wereld te worden. Inderdaad zijn bijna alle fietsen vervangen door auto's. In 2008 rijden er 33 miljoen auto's op haar wegen. In 2020 zouden dat 130 miljoen auto's kunnen zijn.

En ABN AMRO? Inderdaad, de bank is opgekocht door drie banken waaronder Fortis, die haar overname mede kon financieren door haar nieuwe Chinese aandeelhouder, Ping An. In het jaar dat Groenink en ik debatteerden, was Ping An een bescheiden verzekeraar van nota bene fietsen. Zeventien jaar later neemt Ping An een aandeel van twee miljard euro in Fortis, op hetzelfde moment dat ABN AMRO als beursfonds verdwijnt. En Groenink? Hij werd de topman van de bank, een ‘Global Player’, maar overspeelde zijn hand. Na de overname van zijn bank verdween hij zonder roem.

Het is een voorbeeld van de *Tao*, het aloude Chinese principe van voortdurende verandering. Weinig mensen voorzagen de onstuimige groei van China, net zo min als de teloorgang van de grootste Nederlandse bank.

De afgelopen twee decennia was ik getuige van de opkomst van China, van groei, groei en groei. De Chinese economie is in twintig jaar jaarlijks met gemiddeld 10% gegroeid. In drie decennia is een stagnerende agrarische economie getransformeerd tot een kapitalistisch exportwonder zonder weerga. In 2008 produceert China de helft van alle camera's van de wereld en 1/3 van alle televisietoestellen. Het land is 's werelds grootste producent van kolen, staal, cement, en 10 soorten metaal. China is de grootste autoproducent ter wereld na Japan en de Verenigde Staten; in 2015 kan het de grootste autoproducent zijn. 's Werelds meeste speelgoed, sportartikelen en computeronderdelen worden in China gemaakt. Dankzij deze export bezit het land 1.4 triljoen aan dollarreserves. Hiermee is het de leidende financier van de Amerikaanse economie en schuimen Chinese bedrijven de wereldmarkt af, op zoek naar koopjes zoals bankroete staten in Afrika, automerken zoals MG en banken als Fortis/ABN AMRO.

Maar China is niet alleen de grootste producent van de wereld. Het is de grootste gebruiker van kolen, graan, kunstmest, mobiele telefoons, ijskasten en televisies ter wereld, en de leidende importeur van ijzererts, staal, koper, tin, zink, aluminium, en nikkel. Het volgt het Westen als grootste importeur van olie en gas. Het is werelds grootste gebruiker van illegaal gekapt hout. 1/3 van al het afval van de wereld komt uit China. Het per-capita inkomen van China is thans minder dan 1/10 van West Europa en Amerika, en China's CO2 uitstoot per hoofd van de bevolking is minder dan 1/5 van het onze. Maar als 1.3 miljard Chinezen

dezelfde hoeveelheid zouden consumeren als het Westen, dan zouden we verschillende extra planeten moeten hebben om hun beslag op hulpbronnen op te vangen.

Naast de nadruk op economische groei heeft China's regime een overkoepelend doel: het handhaven van 'politieke stabiliteit'. Het wil bewijzen dat economische groei mogelijk is zonder politieke hervormingen, die alleen maar tot instabiliteit zou leiden. Daarom onderdrukt het al decennia met harde hand elk mogelijk dissident geluid, waaronder intellectuelen, boeren, Tibetanen, Oeigoerse moslims, mensenrechtenactivisten, religieuze groepen en alle anderen die zijn uitgesloten van het economische wonder dat zich voltrekt. Maar de grenzen van dit beleid zijn bereikt. Terwijl China zich door de Olympische spelen een plaats hoopt te verwerven tussen de beschaafde landen, wordt de kloof tussen arm en rijk in deze eerthans socialistische staat wordt alleen maar groter.

De schaduwzijde van China's groei wordt steeds meer zichtbaar. Want de *Tao* is niet vrijblijvend. Wat groeit, zal ook slinken. Wat stijgt, zal dalen. Waar kwam China's groei vandaan? Wat gebeurde er in de schaduw van die groei? En wat gebeurt er met de wereld als China zo blijft groeien?

Het zijn vragen die mij hebben beziggehouden, terwijl ik door het land reisde, over een periode van twintig jaar. Het begon in Taiwan, de 'afvallige provincie' van China (maar dat tevens model stond voor China's moderne economie), waar ik voor het eerst kennismakte met de Chinese cultuur en de onvoorspelbare en onstuimige kracht van de *Tao*.

Deel 1: Taiwan

Achter de nevels ligt een bron....
LaoZi

Hoofdstuk 1: De Tao van het verkeer

Dertig jaar ongebreidelde economische groei heeft Taipei, de hoofdstad van het Chinese eiland Taiwan, getransformeerd van een dorp temidden van de rijstvelden tot een waanzinnig drukke miljoenenstad met bijna 300 duizend auto's en 3.5 miljoen brommers. Vele Chinezen die zelf de armoede nog aan den lijve hebben meegemaakt, hebben twee van hun mooiste dromen in vervulling zien gaan: een eigen bedrijf en een eigen auto. Weinigen hebben zich bekommerd om zaken als ruimtelijke ordening, verkeersveiligheid en milieuvervuiling. Het resultaat: het verkeer in Taipei is een volstreekte chaos. In verkeersongelukken vallen er achttien doden per duizend auto's en daarmee heeft het Chinese eiland gemiddeld de meeste verkeersdoden ter wereld. De smalle, in de jaren '50 ontworpen wegen zijn zo vol dat de gemiddelde rijnsnelheid rond het spitsuur – en dat is eigenlijk de hele dag – slechts 13 km per uur is. Het zou verstandiger zijn om bus nr. 11, de Chinese versie van onze benenwagen, te nemen, ware het niet dat de Taipese lucht nu al zo vervuild is door uitlaatgassen dat in de spitsuren de hoeveelheid gif twaalf maal groter is dan wat in de Verenigde Staten toelaatbaar is. Op zijn best valt het verkeer in Taipei te omschrijven als een manifestatie van de Tao, dat letterlijk 'de weg' betekent, het kosmische principe dat de aan ons voordoende tegenstrijdigheden zowel omvat als ontstijgt. Met uiterlijk geduld manoeuvreren de miljoenen taxichauffeurs (één op de twee auto's is een taxi) behendig hun voertuig om de obstakels heen, zoals stromend water een rots omzeilt. Elke vierkante meter wordt onmiddellijk opgevuld, en zo kruipt de stroom van mobiele als een giftige rivier voort.

Op zijn slechtst uitgedrukt is het verkeer een anarchie van Chinese onverschilligheid, een regelloosheid in de meest kwaadaardige vorm. Zich te voet bewegende, oude van dagen, kinderen en honden, hebben geen enkel recht en de mentaliteit van de chauffeurs is zo a-sociaal dat er bij stoplichten een agent moet staan om te voorkomen dat er door rood wordt gereden. De autoriteiten weten zich geen raad en verschuilen zich achter een in aanbouw zijnde metro die de grote verlossing zou moeten brengen, maar door een gebrek aan politieke daadkracht laat de voltooiing hiervan nog zeker tien jaar op zich wachten.

Het was dus niet zonder enige opwinding dat ik mij voor het eerst dat ik in Taiwan woonde, in een – van een vriend geleende – auto in de stad begaf. De eerste blokjes gingen goed en ik was niet ontevreden over mijn gaandeweg vrij ontspannen rijstijl. Het viel mij op hoe alles zich rakelings maar nonchalant langs mij heen bewoog; afstand is blijkbaar een cultuurbepaald concept. Je moest wel alerter zijn dan in een Hollandse gemeente omdat op ieder moment alles kon gebeuren, maar er zat een zekere voorspelbaarheid in de onvoorspelbaarheid, oftewel de Tao.

Plotseling zag ik in een flits een taxi met grote snelheid uit een zijstraatje mijn weghelft op draaien en op mij afkomen. Ik verwachtte dat hij zou stoppen (hij was tenslotte op mijn weghelft), maar mijn en dijn werkt hier blijkbaar anders, want de Chinees verwachtte hetzelfde van mij. Het volgende moment boorde de taxi zich met luid gekraak diep in mijn auto, dat wil zeggen die van mijn vriend. Mijn Nederlands normbesef bleek toch niet opgewassen tegen de Tao.

Ik stapte met trillende benen uit. Ik was boos, het was duidelijk zijn schuld en hij zou hier voor moeten betalen. De taxichauffeur was ook geschrokken en legde met een bleek gezicht uit dat hij drie bloedjes van kinderen moest onderhouden en bovendien grote schulden had. Ik wilde hier nog bozer om worden, maar door deze muur van Chinees normbesef werd ik toch wat minder zelfverzekerd. Ik had geen geldig Taiwanees rijbewijs en het was 37° in de schaduw.

We bleven op het smeltende asfalt staan, omringd door een groeiende groep medelevende omstanders. Onze auto's bleven volgens goed Taiwanees gebruik de weg blokkeren; het verkeer dat onze straat in reed (waaronder verschillende bussen op wiens traject wij ons bevonden) keerde zonder morren om. Er werd niet gewacht op de politie of een verzekeringsinspecteur – je auto verzekeren is de goden verzoeken – maar op het bereiken van een mondelinge oplossing. De politie moest je erbuiten houden omdat die 'voorrijkosten' zou vragen. En voor een niet-Chinees was er het bijkomende nadeel dat het gezag de filosofie zou hanteren dat het ongeluk niet gebeurd zou zijn, als de buitenlander in zijn eigen land was gebleven. Dat viel moeilijk te ontkennen.

Na een uur stond er echter plotseling een gezagsdrager voor onze neus. Hij bestudeerde de remsporen en de stand van de auto's, en deed onmiddellijk uitspraak: ik droeg 30% en de Chinees 70% schuld, op deze basis konden we hem als bemiddelaar gebruiken. De taxichauffeur kreeg bovendien een standje. Ik keek nog eens naar de enorme deuk in mijn geleende auto en zag daar toch geen 30% eigen schuld in, daarbij wist ik niet hoeveel de schade zou bedragen. Dat laatste loste zich op toen zich uit de omstanders een neef van een dichtbij wonende deskundige losmaakte die vijf minuten later met zijn familielid onder de deuk kroop. Ik wierp nog eens tegen dat er niets te bemiddelen viel, maar toen de stilgevallen taxichauffeur – zijn passagiers zaten ondertussen nog steeds in de taxi – met 70% van de schadeberekening in contanten naar mij toekwam, begreep ik dat er mij niets restte dan dat te aanvaarden. De toeschouwers hieven daarop tevreden de zitting op.

De natuurlijke orde had zichzelf hersteld en de Tao vervolgde zijn loop.

***

De eerste ervaringen in Taiwan gooiden mij terug op mijzelf. Waarom was ik hier? Waarom verkoos ik een leven in een onbekende cultuur boven zekerheid in Nederland? Maar ik was onweerstaanbaar aangetrokken door dit werelddeel. Het was het midden jaren de jaren tachtig: Japan was een economische grootmacht aan het worden. Andere Aziatische landen volgden in haar spoor. Landen als Taiwan, Singapore en Zuid Korea werden niet langer afgedaan als ontwikkelingslanden maar als *Newly Industrialized Countries (NIC's)*. China verlegde haar koers: het had na decennia van isolatie een nieuwe, 'Open deur politiek' afgekondigd en leek de stagnerende mantel van het communisme af te leggen. Als China – met meer dan één miljard inwoners – het voorbeeld van de NIC's zou volgen, zou het ooit het wereldtoneel gaan domineren.

Ik had besloten mij, na mijn rechtenstudie in Utrecht, te specialiseren aan de Universiteit van Londen in de economie en rechtssystemen van Azië. Gedurende ruim een jaar in Londen las alles over dat werelddeel. De studie bood ook gelegenheid om professionals te ontmoeten; zo herinner ik mij een lezing van Jerome Cohen, een Amerikaanse advocaat die westerse bedrijven adviseerde bij het zakendoen in China, alsook de Chinezen bijstond met het ontwerpen van wetgeving die westerse investeringen naar het land zou lokken. Het was een

eye-opener: plots begreep ik hoe een ‘ontwikkelingsland’ uit de armoede zou kunnen worden getrokken, en dat westerse onderneming daarbij een cruciale rol bij zouden spelen. Het doorbrak het toen nog gangbare idee dat de meeste ontwikkelingslanden vanwege hun historische achtergestelde positie afhankelijk waren van westerse ontwikkelingshulp. Ook gold toen nog het idee dat culturele factoren debet waren aan de relatieve armoede van Azië en Afrika. In de jaren dertig had Edward Said vormgegeven aan het ‘Oriëntalisme’, een denkwijze die uitging van raciale verschillen tussen Oost en West, en die toenmalige koloniale mogendheden het natuurlijke recht had gegeven niet-westerlingen te overheersen. De industriële opkomst van Japan had de eerste knauw gegeven aan deze mythe, maar het was pas de opkomst van andere Aziatische ‘tijgers’ – veelal voormalige Europese koloniën - die deze mythe begon te ondermijnen. Wel zou westerse technologie en kapitaalsinvesteringen belangrijke succesfactoren zijn; maar als de arme landen deze zouden verwerven zou niets hun economische vooruitgang kunnen beletten.

Deze inzichten boden een nieuw perspectief: er was behoefte was aan bemiddelaren tussen Oost en West. Voor het eerst zag ik, na een ongeïnspireerde studie in Nederland, een mogelijke loopbaan in het verschiep.

In Londen leerde ik niet alleen over rechten en economie, maar ook over de Oosterse culturen, waar ik eigenlijk niets van wist. Ik herinner mij een vroege fascinatie door Indonesië, omdat mijn beide grootmoeders daar waren grootgebracht. Een Oma had een huis vol Indische spullen. Het meest indrukwekkend was een houten beeld van een vliegende draak – de mythische vogel Garuda, zou ik later begrijpen. Maar verder was er niets in mijn scholing dat mij iets had geleerd over beschavingen ten oosten van het Midden Oosten. Mijn schoolboeken gingen uit van het idee dat de wereldbeschaving zijn oorsprong vindt in de Grieks/Romeinse traditie en het Joods-Christelijke geloof. Bewoners van rijke landen als Nederland waren de natuurlijke hoeders van deze traditie. De rest van de wereld was louter interessant voor ontwikkelingswerkers, missionarissen en cultureel antropologen. De benaming van de studierichting ‘niet westerse culturele antropologie’, die ik even had overwogen alvorens voor rechten te kiezen, was veelzeggend.

Maar naarmate ik meer las over de religies van het Oosten - het boeddhisme, taoïsme en hindoeïsme - begon het mij te dagen dat er andere bronnen voor beschaving op deze planeet voor handen waren. In onze Westerse opvoeding worden deze Oosterse religies vaak op een hoop gegooid, en omhangen door een laag ‘mystiek’, maar in feite – zo bleek uit mijn studie - vormen zij een rijke en diverse verzameling van wetenschappen: literatuur, astrologie, en medische, geestelijke, politieke en sociale wetenschappen. En de opkomst van de Aziatische markten lieten zien dat zij tevens de basis vormen van een cultuur die, mits voorzien van middelen, economische vooruitgang verwezenlijkte.

Hoe meer ik van de Oosterse stromingen begreep, hoe meer het mij een historische vergissing leek om onze geestelijke geschiedenis in het Midden Oosten te laten beginnen. Tradities zoals de joods-christelijke zijn slechts enkele van de zeer vele beschavingen die onze planeet rijk is geweest. Het Jodendom, Christendom en de Islam gaan alle uit van een God die ons richtlijnen geeft om naar te leven. De Aziatische religies daarentegen, gaan in eerste instantie uit van de menselijke ervaringen als innerlijk rust, geluk en verbinding met de natuur, en pas in tweede instantie ‘religieuze’ normen en waarden. De Aziatische religieuze rituelen dienden niet primair om een hoger wezen te dienen, maar om een diepere (of hogere) beleving in het individu te activeren. Zou dit verklaren waarom er nooit een oorlog in naam van de Boeddha of de Tao was gevoerd? Wat als we religie niet slechts definiëren als ‘Godsdienst’ – een

definitie die past bij de theïstische tradities van het Jodendom, Christendom en de Islam – maar als een beoefening in religieuze beleving, zoals de grote religies van het Oosten?

Ik was vooral getroffen door de ontdekking dat het wereldbeeld van de Oosterse stromingen leek aan te sluiten bij de moderne wetenschap. Het best-seller boek 'de Tao van de Fysica' van Fritjof Capra, waarin parallellen werden getoond tussen de inzichten van kwantumnatuurkunde en Oosterse mystiek, gaf een hele generatie westerlingen een handvat om het Oosten op een wetenschappelijke manier te begrijpen. Het legde uit dat onze moderne maatschappelijke opvattingen waren gebaseerd op het zogenaamde mechanistische wereldbeeld, dat ontstond door natuurkundige ontdekkingen in de 17de eeuw (met name door Isaac Newton), waarin de natuur (en de mens) werd gezien als een grote machine. God zou deze machine geschapen hebben, maar het was aan de mens om hem te besturen en manipuleren. Maar omdat God zelf onvindbaar bleek in de dagelijkse praktijk, verdween God naar de achtergrond, en geleidelijk aan werd religie als onwetenschappelijk beschouwd. Dus werd geloof bijgeloof.

Dit wereldbeeld werd in begin van de 20ste eeuw onderuit gehaald door de moderne natuurkunde, om te beginnen met de relativiteitstheorie van Albert Einstein. Hoewel op een grof niveau, zichtbaar voor onze ogen, mechanistische wetten gelden, is op een dieper niveau de werkelijkheid niet op deze wijze te vatten. Niet-mechanistische en niet-materiële wetten regeren achter de zichtbare werkelijkheid. Onder de microscoop blijkt materie uit niets anders dan ruimte, energie en beweging te bestaan. Bovendien blijkt er geen externe, zuiver objectieve werkelijkheid te bestaan los van de het bewustzijn van de waarnemer. Wij zijn niet alleen deel van het geheel, maar ook medescheppers van het geheel. Natuurkundige David Bohm zegt: "de moderne natuurkundige valt alleen te begrijpen van het nieuwe begrip van ongebroken heelheid, dat te grondslag ligt aan alle verschijnselen. Dit begrip ontkent het klassieke beeld van een wereld die in onafhankelijke delen te splitsen is, en die apart te begrijpen zijn. En wij mensen zijn onderdeel van deze ongebroken heelheid". Uitspraken als deze lezen als Oosterse mystieke teksten. Met deze ontdekkingen werd ook Oosterse wijsheid relevant voor moderne denkers.

Albert Einstein heeft gezegd:

"De religie van de toekomst zal ongetwijfeld een kosmische religie zijn. Zij zal de idee van een persoonlijke god transcenderen en dogma en theologie opgeven. Zij zal zich baseren op de religieuze betekenis van een ervaring van eenheid die al wat leeft verbindt en zowel op natuurlijke als op spiritueel vlak gedijt. Aan deze criteria beantwoordt het boeddhisme. Als er een religie bestaat die aan moderne en wetenschappelijke noden beantwoordt, dan is het wel boeddhisme".

Door overwegingen zoals deze, groeide mijn besluit naar Azië te gaan. Als jurist die zich in China specialiseert, zou ik mijn brood kunnen verdienen én de Aziatische cultuur van binnenuit kunnen leren. Maar je kon jezelf geen China-kenner noemen zonder de Chinese taal te leren. De beste plaats daarvoor was Taiwan – officieel de 'Republic of China' geheten - waar opleidingen voor westerse studenten bestonden en de Chinese cultuur niet had geleden onder het communisme.

Ik wist een studiebeurs te krijgen om mijn studentenbestaan te verlengen. Mijn vriendin Sandra, evenzeer met belangstelling voor Azië, geloofde ook in het avontuur. We trouwden enkele dagen voor ons vertrek naar Taiwan, waardoor onze studie het karakter van een huwelijksreis kreeg. We konden toen niet vermoeden dat de reis negen jaar zou duren! Eind

1986 vingen we aan als beginners in de Chinese taal aan de Taiwan National Normal University.

***

De eerste maanden in Taiwan waren echter geen vakantie. Taiwan was warm, vervuild en duur. Mijn beurs was begroot op de kosten van een ontwikkelingsland, maar als een kop koffie 5 gulden kost en de huurprijzen niet onder deden voor die van Amsterdam, dan zouden we het met onze beurs niet langer uithouden dan 6 maanden. We zouden dus naast onze studie een bijbaantje moeten zoeken. Via een advertentie in de enige engelstalige krant, de China Post, vonden we een flat aan de rand van Taipei op loopafstand van een busstation vanwaar we 's ochtends om 7 uur met de bus 503 in drie kwartier naar school reden. Op de heenreis naar school hadden we meestal zitplaatsen, maar op de terugweg was de bus propvol en moesten we staan, of liever gezegd, hangen aan de beugels leunend op Chinese medereizigers. Onze flat lag gelukkig op loopafstand van groene tropische heuvels waarin we het weekend het vuil uit onze longen konden ademen. Ook vonden we werk als leraar Engels voor kinderen van rijkere Chinezen, en Sandra verdiende bij als fotomodel omdat haar blonde haren en blauwe ogen aan het Westerse stereotype voldeden.

De volgende uitdaging was de taal. We kregen elke ochtend van 8-10 conversatieles in een klasje van 4 mensen, gevolgd door 2 uur schrijfvaardigheid en zelf-studie. Maar de drempel om mijzelf in Chinees verstaanbaar te maken was schrikbarend hoog. Onze lerares sprak geen woord Engels dus werden we gedwongen een babytaal in het Mandarijn – zo heet de officiële Chinese taal – te ontwikkelen om ons uit te drukken.

Ook het Chinese denken bleek mij vaak wezensvreemd. Zoals uit mijn eerste autorit door Taipei blijkt, zijn normen en waarden cultureel bepaald. Terwijl ik me in de Chinese cultuur inleefde, kwam de conditionering van mijn eigen culturele identiteit meer in beeld, met soms pijnlijke vragen als gevolg. Ben ik nog Nederlander als ik als Chinees moet leren denken? Wat bepaalt mijn Nederlandse identiteit behalve mijn paspoort, grote neus en appetijt voor pindakaas en zuurkool?

Hoofdstuk 2: Met de bus naar Boeddha.

Na een paar maanden is het Chinees nieuwjaar en tijd voor een uitstapje – even weg uit het vervuilde Taipei en op zoek naar een vleugje Chinese cultuur. Om zes uur 's ochtends rijden Sandra en ik door een ongekend rustig Taipei om ons om halfzeven te melden in de Pu Min-tempel, die zich op de elfde verdieping bevindt van een van de vele nieuwe flatgebouwen. We worden hartelijk onthaald door de portier, ga met een lift naar boven, waar een aantal families buigingen maken voor een bewierookt Boeddha-beeld. Wij doen mee, zoals dat goed studenten van de Chinese cultuur betaamt. Hier begint de busreis naar moedertempel Fo Kuan Shan (Boeddha's Lichtberg), zes uur ten zuiden van Taipei, bij Kaoshiung. Onze bus (er vertrekken er maar liefst drie, alle vol) is gevuld met een aantal families, van soms vier generaties, en staat onder leiding van een non. Het betreft een boeddhistische 'pelgrimstocht' ter gelegenheid van het Chinese nieuwjaar, georganiseerd door het grootste boeddhistische centrum van Taiwan, en dus van het levende Chinese boeddhisme. Een foto in de reisgids trok mij hiertoe aan. Het tempelcomplex in Zuid-Taiwan werd omschreven als een genot voor mensen met een interesse voor de traditionele Chinese architectuur en boeddhisme. Gezien de hectiek en vervuiling in Taipei verheugden wij ons vooral op een weekend rust in de natuur. Maar de sfeer in de bus maakte ons snel duidelijk dat hier geen sprake van zal zijn.

De jonge non in de bus blijkt helemaal niet het stille, serene type dat haar zwarte gewaad en geschoren hoofd met bril doen vermoeden. Via de microfoon weet zij gedreven een enthousiast schoolreissfeertje te creëren: lange verhalen in ratelend Chinees, afgewisseld met driftig geklap van het gezelschap in de bus. Sandra en ik worden als enige buitenlander met wat argwaan bekeken, maar al spoedig krijgen we contact met twee meisjes naast ons. Na de eerste stop (thee en zoete rijstkoeken) wordt dit contact uitgebreid tot de hele bus, want een Chinese pelgrimstocht is allerminst een anoniem gebeuren.

Voor in de bus is de non begonnen iedereen te vragen zich voor te stellen aan zijn medereizigers: men staat om de beurt op, houdt een praatje over zijn leeftijd (hoe hoger, hoe harder het applaus), zijn baan, eventuele eerdere pelgrimstochten, en ... zingt een lied! Wij – rustig achterin gezeten – worden enigszins gerustgesteld als ik merken dat iedereen, zodra zijn beurt is geweest, ongeïnteresseerd in slaap dommelt. Onze aanwezigheid zou dus niet te veel opzien baren. Maar niets blijkt minder waar: mijn buurvrouw leidt ons uitgebreid in en iedereen wordt wakker en klimt zeer geboeid achterstevoren op zijn stoel. Onze naam wordt voorgelezen en er wordt weer geklapt. Dan is het woord aan Sandra en mij. ‘Gelukkig nieuwjaar’ weet ik in het Chinees uit te brengen, maar het merendeel van mijn busgenoten reageert verschrikt op deze onbeheerste klanken. Men is uiterst benieuwd naar ons ‘lied’. ‘Als ik boven op de Dom sta’ – studentenglorie van weleer – schalt nu door de bus (ik compenseer mijn gebrek aan zangvaardigheid met volume). Bij ‘daar zie ik ’t ouwe grachie’ verdwijnt de eerste verbazing van de tientallen Chinese gezichten en begint men in hoog tempo mee te klappen. Het deuntje bevalt hun wel, het doet ze waarschijnlijk denken aan de rauwe klanken van de westerse popmuziek. Na afloop volgt een luid applaus. Koekjes worden uitgedeeld, mensen komen van voorin de bus naar achteren om ons welkom te heten tot de groep en tot Taiwan. We zijn opgenomen in de familie, en zoals zal blijken voorgoed.

Een groot wit staand beeld van een vrouwelijke Boeddha (Kuan Yin) doemt boven de heuvels op. Met haar 32 meter lengte is het hoogste beeld in Taiwan en hét kenmerk van de Fo Kuan Shan-tempel. Het enorm grote aantal mensen dat onze bus de weg verspert en de optocht van andere touringcars is vooralsnog het meest in het oog springend. Dit lijkt niet zozeer op de ingang van een oud en streng religieus centrum, als wel op Ponypark Slagharen tijdens een Paasweekend. De non in onze bus raadt ons aan (zoals een schoolmeester zijn klas) om vooral bij elkaar te blijven en haar te volgen.

Het tempelcomplex bestaat uit meerdere grote tempelhallen, omgeven door lange zuilengangen, paviljoenen en pagoda’s, vijvers en bruggen, en een uitgebreide verzameling boeddhistische beelden. Het is op een paar heuvels gebouwd, midden in een bamboebos, dus op het eerste gezicht is de omvang niet precies te zien.

Na een goede vegetarische lunch vangt de rondleiding aan, die het hele weekend zal duren. Een in 1955 gevluchte ‘vastelander’ toont zich verheugd over mijn poging om Mandarijn-Chinees te leren en ontfermt zich over mij als tolk – want ik had nog veel moeite om mijn groepsgenoten te verstaan. Meneer Pei is een lange magere man, met grijze sprietharen en even grijze, bijna witte wenkbrouwen. In tegenstelling tot mijn meeste reisgenoten praat hij duidelijk accentloos Mandarijn, zoals ik dat op school hoor te lere. Het Mandarijn is eigenlijk een Noord Chinees dialect, de taal van de leidende Chinese klasse en in 1949 door de nationalistten uit het vasteland is meegenomen. Hoewel het ook de officiële taal in Taiwan, spreken vele inheemse Taiwanese liever hun eigen Zuid Chinese dialect.

In elke tempel worden door vriendelijke maar streng kijkende nonnen wierookstaafjes uitgedeeld aan de pelgrims, waarna men deze aan de Boeddha offert. Men buigt met het wierookstaafje in de hand voor de Boeddha en zet het staafje vervolgens in een grote pot voor de Boeddha neer. Dit ritueel herhaalt zich in elk van de tempels. Ik krijg als enige westerling op de duizenden Chinezen een aparte begroeting van de nonnen: ‘Hello, goodbye’ en een vriendelijke glimlach. De tempelhallen zijn groots en imposant, de daarin gehuisveste Boeddhabeelden (soms wel 20 meter hoog) eveneens.

Het klooster (er wonen in totaal vierhonderd nonnen en monniken) is een efficiënt draaiend bedrijf; behalve de tempels omvat het een school, een museum, een restaurant, een hotel en op een aangrenzend terrein bevinden zich allerlei kermisattracties. Overal hangen verlichte lampionnen, met daarop de naam van een sponsor. Deze vormen een belangrijke bron van inkomsten voor de tempel: voor een fors bedrag kan de geldschieter zich ervan verzekeren dat gestorven familieleden – dwalend door een duister hiernamaals – de weg terug kunnen vinden naar de tempel. Hoewel voorouders strikt genomen in het boeddhisme geen vooraanstaande rol spelen, is de praktijk van voorouderverering zo sterk in de Chinese cultuur geworteld, dat iedere religie in China hieraan aandacht besteedt. De organisatie is strak in handen van de nonnen (de monniken vertonen zich op een enkeling na niet). De lekenpelgrims behandelen hen respectvol en vragen onderdanig advies over de problemen van het leven. Het contrast tussen de energieke, fris uit de ogen kijkende nonnen en de oude, jonge, kreupele, opgetutte bedevaarders vanuit heel Taiwan is soms schrijnend. In de hoogst gelegen tempel, waar wij als kinderen in bankjes zijn gezet, doet een non uit de doeken hoe het zit: ‘Alle ontevredenheid komt voort uit egoïsme. Je kunt nog zoveel bezitten, maar als je het slechts voor je zelf gebruikt, zul je nooit gelukkig zijn.’

Ik vraag meneer Pei over de heilige bergen op het vasteland, waar hij vandaan komt, en die mij een meer waardig pelgrimsoord lijken dan deze kermis. “Wij hebben vele heilige bergen”, zegt hij met weemoed in zijn stem, terwijl we op een bankje gaan zitten. “Wutaishan, Eumeishan, Huashan en Putoshan, dat zijn de beroemdste. Maar er zijn er veel meer”. “Wat maakt die bergen heilig”?

“Dat is een goede vraag. Wij geloven dat daar de *pusa*’s wonen – dat zijn heilige wezens, afgeleid van *bodhisattva*’s in het Sanskriet. Zij staan ons bij op weg naar verlichting. De meest bekende is Kuan Yin, de vrouwelijke Boeddha, die je hier bij de tempel ziet. In India was deze figuur manlijk, en heette hij Avolekiteshvara, maar de Chinese legende heeft hem vrouwelijk gemaakt. Misschien omdat haar symbolische betekenis – namelijk mededogen – meer met vrouwelijke kwaliteiten wordt geassocieerd”.

Ik vond haar veel weg hebben van afbeeldingen van de heilige Maria. Pei gaat door over de bergen: naast de boeddhistische bergen zijn er ook taoïstische. De derde religie van China, confucianisme, heeft geen bergen. De wijsgeer Confucius gaf regels voor hoe je het land moet besturen en met je gezin moet omgaan; zijn leer is dus op het leven in de dorpen en steden gericht.

“Bergen zijn heel belangrijk in de Chinese oudheid”, vervolgt Pei. “Vele mensen trokken na hun actieve leven de bergen in, om als kluizenaar te leven en te leren van de Tao, de wetten van de natuur, eigenlijk om één te worden met de natuur. Als de tijd rijp is, hoop ik mij daar ook te kunnen terugtrekken”, mijmert Pei.

Voorlopig kan ik echter niet denken aan terugtrekken. Gedurende twee dagen in de Fo Kuan Shan-tempel ben ik onafgebroken in het gezelschap van mijn busgenoten. Ik ben deel van een grote familie en voor westers individualisme blijkt de groepsgeest te sterk. Telkens als ik van de groep proberen af te dwalen, om eindelijk eens een rustig plekje op te zoeken, houdt de

groep geduldig stil om op die buitenlander te wachten. De sanctie op mijn gedrag is zwaar: de aandacht van de groep richt zich des te sterker op mij: of het tempo niet te hoog is, of ik niet te moe ben et cetera. Later blijkt bovendien dat er individueel niets te bestellen is in het restaurant. Het eten wordt *per bus* genuttigd, niet per persoon.

Om tien uur 's avonds ga ik vermoeid naar bed. In de volle slaapzaal zijn echter te weinig matrassen. Dit is geen probleem: de dichtstbijzijnde non confisqueert er één voor mij. Het slachtoffer begint hierop met een smekend gezicht een lang verhaal. Ik interpreteer dit als tegensputteren en maak aanstalten om de matras aan hem terug te geven. Maar de non grijpt in en vertaalt: of ik zo vriendelijk zou willen zijn om bij hem in de buurt te willen liggen, om dan vrienden te kunnen worden, hij op de grond en ik op zijn matras. Enigszins ontdaan bedank ik hem hartelijk en spoed ik me (met de matras in handen) naar mijn slaapzak. Van slapen komt niet veel in de warme en benauwde ruimte.

Om vier uur 's ochtends is iedereen weer op: het is tijd voor het hoogtepunt van de bedevaart. Net voor zonsopgang voegt men zich in een lange colonne van in zwarte gewaden gehulde gedaanten, die zich prosterend naar de hoofdtempel begeeft. De sfeer is magisch. Onder de oplossende nevels klinkt het geluid van een ritmische gong en de murmelende gebeden van de stervelingen. 'Amitofo... Amitofo...', breng mij naar het Boeddheland'. Na het ontbijt barst de hel weer los. Nog meer boeddhistische families, in nog meer touringcars, komen volgens Chinees gebruik aan hun jaarlijkse verplichting voldoen. Er worden kommetjes met rijst met groente gegeten, fotofilmpjes volgeschoten, staafjes wierook verbrand en duizend klappers de lucht in geknald.

De hoofdnon, die mij aan het eind van de dag in haar kantoortje ontbiedt, is verbaasd over mijn vragen over meditatie en filosofie. Hoewel de nonnen aan een strenge discipline van studie en meditatie onderworpen zijn, wordt van leken niet zo'n interesse verwacht. Het boeddhisme is hier een ware volksreligie ('Boeddha is een Chinese God', had een non gezegd) en op de nieuwjaarspelgrimstocht zijn allereerst lampionnen en wierookofferandes van belang. Voor westers intellectualisme is op dit moment geen plaats.

***

Elke dag om acht uur zit onze lerares, mevrouw Liu, streng voor ons. Ze is een deftige vrouw die nog op het vasteland was geboren, in een rijke klasse van Mandarijnen. Haar man was een topambtenaar in de nationalistische regering van Tsjiang Kai Shek, die zich in 1947 na het verlies van het vasteland aan de communisten op het eiland Taiwan hadden verschanst. Dankzij Amerikaanse steun hielden zij stand en zodoende ontliet Taiwan de revolutie van Mao Ze Dong. De elite op Taiwan beschouwde zich als de bewaarder van de Chinese klassieke beschaving. Het communisme in China was in hun ogen niet meer dan een uit de hand gelopen boerenopstand. Dus beschouwde mevrouw Liu zich meer dan een taallerares. Zij was de houdster van de Chinese cultuur.

Elke dag krijgen we een dictee over de vorige dag geleerde karakters. Chinese karakters zijn het best te begrijpen door terug te gaan naar hun klassieke betekenis. Het zijn in essentie beelden, die aan de hand van oude verhalen betekenis krijgen. Mevrouw Liu vertelt ze met verve, waarbij opvalt dat veel verhalen een sterke moraal met zich meedragen. Ze hebben een opvoedkundig karakter. In China staat taalstudie staat niet los van morele vorming. Mevrouw Liu is een goed docent maar lijkt ons als onderontwikkelde zielen te beschouwen. 'Wat weten jullie westerlingen van 'beschaving'?', merkt ze regelmatig hoofdschuddend op. In haar

strengte aanwezigheid, struikelende over wezensvreemde klanken en de ontelbare hoeveelheid Chinese tekens, voel ik me vaak een lompe westerling.

Meneer Pei, mijn reisgenoot naar Fo Kuan Shan, heeft wat meer geduld met mij. Hij heeft aangeboden mij bijles te geven in de Chinese parabelen. Elke woensdagmiddag schenkt hij mij bittere thee, in een miniscuul kopje, en eten we zonnebloempitten. Een groene kanarie piept vrolijk in een kooi. Aan de muur hangen schilderijen van nevelige bergen en bamboebossen, terwijl beneden het flatgebouw het drukke verkeer doorraast en neonreclame onafgebroken knippert.

Bij Pei heb ik het gevoel in de tijd terug te gaan. Pei is na een carrière als journalist bij de staatscourant gepensioneerd, maar blijkt een groot kenner van de oude Chinese klassieken. Hij vertelt mij elke week in een mengeling van Engels en Chinees over oude legenden. Als tegenprestatie help ik hem een beetje met Engels.

Op een grijze, vochtige en koude winterdag, terwijl iedereen zijn jas binnen aan houdt, zit Pei klaar naast zijn theepot.

‘Kun je me vandaag iets vertellen over de Tao?’ Ik had hem dit al eerder gevraagd, maar toen had hij alleen maar gelachen. Nu knikte hij.

“Goed, maar eerst moet je weten dat China’s drie grote filosofen kent: Lao Zi, Confucius en Boeddha”.

De laatste is Indiaas, zei ik betweterig.

“Ja, maar in de Chinese geest zijn de deel van China. Lao Zi is de mysticus, die in raadsels sprak, vooral over de Weg, ofwel de Tao. Boeddha de leraar, die dezelfde weg kent, maar mensen wees op hoe deze te bewandelen. En Confucius de staatsman, die regels bedacht voor mensen om de weg te bewandelen. Ze leefde allen in de 5de eeuw voor Christus, en allen namen de Tao als leidraad”

Pei pauzeerde.

“Je kunt zeggen dat de grondlegger van het taoïsme Lao Zi is. Dat Het verhaal gaat dat hij China verliet uit afkeer van corruptie. Hij trekt op een waterbuffel naar de Westerse bergen. Als hij aan de grens komt vraagt de grenswachter hem iets van zijn wijsheid op te schrijven, wat hij doet in de vorm van de Tao Te Ching, het eerste ‘heilige’ boek van China. Daarin wordt het begrip Tao voor het eerst uiteengezet”.

Al luisterend pel ik zwijgend een zonnebloempit, waarvoor je een bepaalde vaardigheid dient te hebben. Pei gaat verder:

“Tao is het belangrijkste concept in China. Als je dat begrijpt, begrijp je de Chinese beschaving. Maar makkelijk is het niet. Zelfs Confucius begreep het niet; hij meende dat Tao in regels te vatten is. Dat lukt hem verbazend goed, maar volgens Lao Zi miste Confucius in zijn regeldrift de echte betekenis van de Tao. Boeddha is zo belangrijk voor het Chinese denken omdat hij de Tao wel begreep, haar ongrijpbaarheid respecteerde, maar tegelijkertijd kon uitleggen hoe de Tao zich verhiel met het gewone denken. Dit noemde Boeddha de Middenweg. Helaas weten veel Chinezen dit niet waardoor er tot op de dag van vandaag misverstanden zijn over wat de Tao is.”

Ik greep de volgende pauze van Pei aan om mijn eigen denkproces te verdiepen, want ik had het gevoel dat ik er zo weinig van begreep als Confucius. Het schoot mij te binnen dat in Europa het woord ‘confuus’ afgeleid is van Confucius, in de tijd dat Europese kolonialisten voor het eerst geconfronteerd werden met de Chinese filosofie.

“Wat begreep Confucius niet?”

“Volgens de overlevering begreep hij niet de ‘leegte’ van de Tao, dat we *wu* noemen. Tao zelf is onvindbaar, onnoembaar, en daarom leeg, neutraal en ongevaarlijk. Het is niet de Tao die

straf, netzomin als het beloont. Confucius dacht nog dat straffen nodig waren, om de Tao te plezieren. Lao Zi vonden dat onnodig. Onheilzaam gedrag straft zichzelf. Heilzaam gedrag beloont zichzelf. Dat is de Tao, dat is wat we noemen *wu wei*, handelen vanuit leegte”.

Ik probeerde de zonnebloempit vanuit leegte te pellen, met even weinig succes als daarvoor. “Hoe dan ook, dit conflict tussen de regels van Confucius en de leegte van Lao Zi bleef onopgelost totdat Boeddha’s leer van de Middenweg China bereikte”.

Pei zag de frons op mijn voorhoofd en lachte. Hij ging verder op een luchttere manier. “Nadat Lao Zi de Tao Te Ching had geschreven, bereikte hij het land van de godin *Xi Wang Mu*, ‘de koningin van het Westen’, ergens hoog in de bergen van de Kunlun bergen, ergens tussen Noord West China en Tibet. Het is geen gewone plek: op een berg van jade omringd door een gouden muur leven wezens eeuwig in een staat van permanent comfort en gelukzaligheid. Dit is meer dan symboliek. In het taoïsme is het hoogste doel onsterfelijkheid”.

“Onsterverlijkheid?”, vraag ik terwijl ik de pit loslaat. Ik zag nog niet hoe abstracte begrippen als leegte en de middenweg tot ontsterverlijkheid konden leiden. De dood verslaan door een filosofie?

“Ja, dat kun je grofweg gelijkstellen met verlichting van de boeddhisten, of bevrijding. Door meditatie en oefeningen van *qi gong* – een soort Chinese yoga, kan de geest zich zodanig ontwikkelen dat het los komt van het lichamelijke lijden. Toen het boeddhisme enkele eeuwen naar China kwam, mengde de ideeën vrij eenvoudig van het taoïsme en boeddhisme. Zo kan je Tao vergelijken met het beginsel van karma”

Ik wil meer weten over het idee van onsterverlijkheid, maar Pei zet zijn bril op en zegt: “Nu genoeg gepraat. Neem een ding van mij aan: praat niet over de Tao maar overdenk de woorden van Lao Zi:

Er bestaat een kracht die onzichtbaar is en toch volmaakt: het bestond al voordat Hemel en Aarde bestonden. Het laat zich niet horen en het heeft geen vorm, Maar het overal is het werkzaam zonder op te houden. Het moet als moeder van het universum worden beschouwd. Ik ken zijn naam niet: ik noem het Tao, de Weg.

Voor enkele minuten zwijgen we allebei. Mijn gedachten gaan naar het paradijs in het Westen.

“En wat denkt u zelf? Is dat land van onsterverlijken in China te bereiken?”.

Nu lacht Pei en lijkt weer terug in deze werkelijkheid. “Ach, na het communisme in China is het erg onwaarschijnlijk geworden. Op het vasteland in China had je zoveel mooie heilige bergen en tempels. Mijn grootmoeder beweerde dat ze op een pelgrimstocht met haar vader naar Wutaihan – de vijf pieken berg in Noord China - de bodhisattva Wenshu, ofwel Manjushri in het Sanskriet, heeft gezien”.

“Maar leefde die dan in deze tijd?”, vraag ik, in de vooronderstelling dat Manjushri uit de tijd van de Boeddha stamt.

“Ja en nee, iedere pelgrim die naar Wutaishan gaat zou hem daar zien maar slechts weinigen zullen hem herkennen”.

“Maar uw moeder wel?”

Pei kijkt mij strak aan: “Zij was een hele nuchtere en praktische vrouw, die acht kinderen heeft grootgebracht, dus dat geeft mij wel te denken”.

Pei staat op om mijn theekop met heet water bij te schenken.

“Is uw moeder meegekomen naar Taiwan?”

Pei zet de waterpot weer op het vuur. Hij staart in het vuur. “Nee, ik heb haar en mijn zeven broers en zusters na 1947 niet meer gezien. Verdwenen in de schaduw van de communistische partij. Een lange donkere schaduw. We behoorden tot de verkeerde klasse, weet je”.

Ik durf niet verder te vragen en tuur naar de dansende vlam onder de pot.

Pei vervolgt: “Al die heilige plekken in China. Wat zal er van over zijn? In Taiwan bouwen we de oude tempels na in onze mistige heuvels, maar toch kunnen die niet tippen aan het vasteland. Hoe vinden we dan ooit de weg naar de bron?”

We zwijgen en staren naar de rolprenten aan de muur. Zelfs de kanarie zwijgt.

Plots kijkt Pei mij weer aan, met een hoopvolle blik. “Maar jij bent jong, jij kunt naar het vasteland, jij hebt de Tao aan je kant!”

“Hoe bedoel je dat?”

“Nou, je hebt de tijd mee, je kan de oorzaken scheppen voor een verblijf in China”, zei Pei.

“En dat noem je de Tao?” Ik dacht terug aan het auto-ongeluk en zag het verband niet.

“Ja”, zei Pei. “De Tao, de creative kracht die we kunnen gebruiken. Veel mensen denken dat de Tao iets is dat je overkomt, iets loslaten, iets fatalistisch. Maar dat is een misverstand. Het is een creatief beginsel, dat we kunnen gebruiken, we kunnen het ‘berijden’, en het zal ons brengen tot ons doel.”

Ik moet hierover nadenken, en wacht af.

Pei rommelt aan de thee pot. “De Tao is zowel de bron als het doel. Begrijp je?”

Hij lacht en staat op. Onze les is voorbij. In de drukke bus naar huis denk ik terug aan Pei. Ik begreep hem niet altijd, maar hij belichaamde wel wat hij zei. Hij kan een karig en aflopend bestaan aanvaarden door te dromen over een verborgen kracht. Dit vermogen van Chinezen zou ik later ook op het vasteland aantreffen; ondanks jaren van communisme heeft de Chinese psyche een verborgen bron.

Hoofdstuk 3: Het pad naar binnen

Langzaam maar zeker komen we in de routine van het Taiwanese studenten- en werkleven. Het waren lange dagen: 's ochtend school, 's middags Engelse les geven, en 's avonds huiswerk doen voor de volgende dag. Als student in Nederland had ik nooit zo hard hoeven werken. We plooiden ons naar het leven dat veel Taiwanese leiden. Velen hadden twee banen; een kantoorbaan overdag en een baantje in een winkel of restaurant in de avond.

Het plooiën ging met vallen en opstaan. Chinese onderwijs tradities staan haaks op de zelfstandige, soms losbandige wijze van leven van de Nederlandse student. Omdat de Taiwanese schoolkalender heel weinig vakantiedagen telt en we dag en nacht aan het werk waren, snakten we na een maand of acht naar extra vrije tijd. Omdat we onze tussentijdse examens haalden dachten we af en toe een les over te kunnen slaan. Maar daarin vergisten we ons.

Op een dag vertelde mevrouw Liu – die onze absentie had moeten melden – dat we bij de decaan van de school moesten komen. Het werd een onplezierig gesprek. Hij bleek ongevoelig voor ons verlangen naar iets meer vrije tijd. Dit was hoogstaand Chinees onderwijs en we moesten blij zijn dat te mogen ontvangen. Onze goede cijfers waren geen excuus de discipline te laten varen. Integendeel, zei hij, we waren inmiddels gevorderde studenten en een voorbeeld voor jongeren. Het ergste was echter, zei hij ons onverbiddelijk aankijkend, dat wij door ons lakse gedrag de school hadden ‘beledigd’, en daar stond straf op. Verbluft vroeg ik: “Wat voor straf?”

“Verwijdering van de school”

Ik kon mijn niet meer beheersen en zei met trillende stem: “Wat! Maar we hebben maar een paar lessen gemist? En we willen nog zeker een paar maanden door! Het jaar is nog niet af!”

De decaan keek mij koud aan. “Jullie hebben het maximum toegestane aantal lesdagen gemist, namelijk zeven”.

Ik vond zeven dagen in acht maanden heel redelijk. Ik sputterde tegen: “Maar we wisten niet dat er zo’n zware sanctie op stond. Dit is niet eerlijk. Wij zijn goede studenten en werkelijk geïnteresseerd Chinees te leren, en we hebben nooit de school willen ‘beledigen’!”, zei ik, steeds meer geemotioneerd.

De decaan, achter een groot bureau gezeten, leek van de woordenwisseling te genieten. Hij liet een lange stilte vallen, terwijl hij zijn hoofd bleef schudden. Ik kon niet geloven wat ik hoorde. Zou hij ons werkelijk van school trappen omdat we in acht maanden zeven lessen hadden gemist, terwijl we wel onze examens haalde!? Hoe zou ik dat moeten uitleggen aan mijn geldschieters? Ik wilde in ieder geval een jaardiploma halen.

“Helaas, zo zijn de regels van de school”, zei hij zonder schijnbaar mededogen. En weer was er stilte. Ik voelde me radeloosheid.

“Maar jullie kunnen een petitie indienen, die ik aan mij superieuren kan overhandigen. Er is geen garantie op succes, maar dat is de enige mogelijkheid als je op school wilt blijven”, zei hij tenslotte minzaam.

“Graag”, riep ik uit, “dat zullen we doen!”

De decaan onderbrak me: “Besef wel, in de petitie zul je je moeten verontschuldigen voor de belediging van de school; je moet laten blijken dat het je spijt. Je dient je fout te erkennen”.

Ik was blij met deze laatste strohalm, maar geschokt door deze behandeling. Ik dacht dat alleen Chinese communisten deze tactieken van zelf-kritiek hanteerden, maar dit bleek dus iets uit de Chinese cultuur.

Sandra en ik werkten de avond op een lang epistel, waaruit wij hoopten dat onze oprechte motivatie sprak. Het valt niet mee om een fout te erkennen waarvan je niet gelooft dat je hem gemaakt hebt, maar we hadden geen andere keus.

En ja, de decaan liet ons twee dagen later weten dat onze petitie bij wijze van hoge uitzondering was geaccepteerd en dat we de lessen konden hervatten. Achteraf leek het een gewoon machtspeel, waarvan de decaan genoot. Hij had relatief brave studenten uitgekozen om extra ego-punten te scoren. Of was dit ook de Tao, maar dan een verwronge, moderne interpretatie ervan?

Op mijn volgende bezoek aan Pei krijg ik meer uitleg over de Tao. “Lao Zi is misschien de meest onbegrepen filosoof aller tijden. Hij sprak in raadsels, bijvoorbeeld door te zeggen dat ‘hij die spreekt, kent de wijsheid niet; hij die de wijsheid kent, spreekt niet’. Lao Zi wist alle conventionele ideeën te weerleggen. Terwijl Confucius je in het gareel wil houden, Boeddha te dingen kon uitleggen, zijn Lao Zi’s lessen bedoeld om op te mediteren”.

Het schoot mij nu te binnen dat ik afgelopen maanden alle Chinese stromingen op mijn dak had gekregen: de raadsels van Lao Zi door het verkeer, de Confucianistische moraliteit door de decaan en mevrouw Liu, en de boeddhistische uitleg van meneer Pei. Ik begon een beeld te krijgen van wat Pei mij onderwees. En dat beeld beviel me. Het was overzichtelijk.

Het leek of Pei mij gedachten raadde en zei “Het is interessant om te weten dat Lao Zi en Boeddha allen in de 5de eeuw voor Christus leefde, netzoals de Griekse wijsgeer Plato. Zij hadden gelijke opvattingen. Maar Lao Zi liet raadsels na, die alleen maar door meditatie te begrijpen zijn. Boeddha sprak soms ook in raadsels maar heeft daarnaast veel gedetailleerde lessen gegeven, die de Dharma worden genoemd. Het Chinees woord voor Dharma is ‘Fa’, dat wet of recht betekent. Je kunt dat zien als de natuurlijke wet, een universele wetmatigheid, waar denk ik alle grote wijsgeren naar verwijzen, of ze nu in China, India of Griekenland leefde. Maar als je dit allemaal wilt begrijpen, dan moet je maar eens gaan mediteren. Ik weet wel een goede plek daarvoor”.

***

Op mijn volgende vakantie toog naar de Wenyu tempel op de Yangmin berg, niet zo ver buiten Taipei. Ik ging alleen, want dat zou de ervaring ten goede komen, zo had Meneer Pei mij verzekerd. Vanaf de berg was met helder weer de oceaan te zien. Maar meestal is die verhuld in nevel en mist. Halftropische bossen, hoge bamboestruiken en voortdurende klaterende beken bepalen de sfeer. Een groene slang schiet sissend weg op de glibberige stenen van het steile bergpad. Tussen de grote, bijna levend uitziende varens, pronken weelderige rode bloemen. Naarmate ik hoger wandel, verandert de temperatuur en de vegetatie. Hier en daar is een pijnboom en krijg ik een déjà vu van de alpen. Het is onvoorstelbaar dat deze oase van honderd en één geuren slechts één uur buiten de stad ligt. Bergen creëren een natuurlijke hindernis om de waanzin van de mens in te perken. Hier regeert de natuur.

Na een middag wandelen word ik in de tempel verwacht. Een driedaagse Chan-cursus vangt aan. Als de enige buitenlander onder ongeveer honderd Chinese deelnemers krijg ik veel bekijks. Maar omdat vanaf het moment van inschrijving een stilteverbod wordt opgelegd, die zowel bij mij als de anderen een onmiddellijke introspectie tot gevolg heeft, heb ik van anderen geen last. Net zoals in Fo Kuan Shan zijn we één groep, maar wel één waarin ruimte blijft bestaan. Dit is voor serieuze pelgrims zoals ik, denk ik tevreden.

Chan is afgeleid van het Sanskrietwoord *dyani*, ofwel concentratie. Een Indiase monnik, Bodhidharma, bracht deze boeddhistische meditatietechniek in de 8ste eeuw naar China. Onder invloed van het taoïsme ontstond vervolgens de school van het Cha'n boeddhisme, dan later in Japan Zen zou worden genoemd. In Chan tempels mediteer je op stilte of op een *Kong An* (letterlijk: lege zaak, in Japans: *koan*), een geestelijk raadsel. Een beroemd voorbeeld van zo'n raadsel is "wat is het geluid van een klappende hand?". Het eind resultaat van deze meditatie is de totale ontwikkeling van de geest, het 'Boeddha potentieel', voorbij pijn, tijd en ruimte. 'Ontwikkeling' dien je dan letterlijk te nemen: je geest wikkelt zich af tot de pure essentie naar boven komt.

Het programma is niet mis. Om vijf uur 's ochtends is de eerste meditatie, van een uur, verdeeld in drie stukken van twintig minuten. Dan ontbijt en afwas. Om acht uur weer hetzelfde patroon van meditatie van een uur in drie stukken verdeeld. Tot elf uur om een vegetarische lunch in gezamenlijke stilte te genieten, dan opnieuw afwas of de tuin aanharken. Om drie uur gaat de discipline verder. Geen avondeten en om negen uur naar bed.

Terwijl de duisternis zich over de bergen spreidt, kraken er duizenden krekels.

Niemand praat, behalve de Zenmeester, een strengkijkende jongeman in een stijlvolle grijze pij en zwarte sloffen. In de Zendo – de meditatieruimte met rieten matten en een eenvoudig altaar met de Boeddha erop – loopt hij met een houten stok tussen de rijen van zijn cursisten door. Discipelen die wiebelen of dreigen in slaap te vallen, krijgen een luid klinkende klap van de stok op hun schouders.

Mijn knieën doen vreselijke pijn, maar mijn trots houdt me aan mijn kussen gekluisterd. Als die Chinezen zolang stil kunnen zitten, dan kan ik dat ook. En vreemd genoeg blijkt telkens de pijn weg te ebben, als een golfbeweging. Hij komt op, roept en krijst om mijn aandacht, maar als ik hem die onthoud, zwakt hij af en lijkt even te verdwijnen. De pijn blijkt uiterst slim te zijn, want niet lang daarna, net als ik denk dat ik heb gewonnen en het gevoel krijg dat

ik vorder op het pad – een natuurtalent in meditatie – komt hij in een andere gedaante terug. Een innerlijke stem zegt, “het is nu wel goed geweest, denk aan je lichaam, het is niet gezond om zo af te zien”. Dat klinkt redelijk, en bijna beweeg ik om mij te ontspannen. “O nee, ik ben in de Zendo en de meester waakt met een vervaarlijk stok”, weet ik mij net op tijd te herinneren en richt mij weer op de adem, het verplichte object van de meditatie. “Observeer de adem, zoals die naar binnen komt en naar buiten gaat, observeer, niets meer en niet minder”, luidt de instructie voor deze dag.

Het is een onafgebroken strijd tussen de verschijningen en de spiegel. “De geest is een spiegel, een lege spiegel”, had de Zenmeester gezegd. Als dat zo is, dan zou de geest superieur moeten zijn aan de verschijning erin. Maar telkens vernauwt mij geest zich tot de verschijning en word ik meegesleurd door de sneltrein van afwisselende beelden en gedachten.

Eigenlijk is een gedachte een beeld, zie ik plotseling. Een slim beeld, want het beweegt en heeft een verhaal, dat me aanspoort naar het volgende beeld te hollen. Twee of drie beelden achter elkaar in een “logische” volgorde, noem ik een gedachte. Een ook een emotie is een beeld: warm, koud of neutraal, plezierig, pijnlijk of gewoontjes. Of zelfs schokkend, opgewonden of saai, afstootwekkend. Saaiheid is een sterke emotie, valt mij op. Ik word ongeduldig. Hoe lang nog voordat die verdraaide gong slaat? Wat duurt dat vreselijk lang, ik zit al minstens een halfuur onafgebroken, waarom zitten anderen niet te wiebelen van ongeduld? Vreemd, als dit slechts een verschijning is in een spiegel waarom voelt dit dan zo sterk. Waarom kan ik niet nog even stil zitten? Plots doorzie ik het, zoals een virusscanner het virus vangt. De emotie is een beeld, een spiegeling, die een slim en overtuigend pleidooi naar mij slingert. De keus is aan mij daar iets mee te doen of het te negeren. Maar ik ben dat beeld of die emotie *niet* zelf. Er is een ruimte tussen mijn gedachten, emoties en al die andere beelden die in mijn spiegel verschijnen, ze zijn niet mij. Omdat er ruimte is, is er vrijheid. Ik kan beslissen of ik de beelden serieus neem of niet.

Deze ontdekkingen hadden me doen vergeten dat mijn knie pijn doet, want toen uiteindelijk de gong werd geluid, wilde en kon ik rustig blijven zitten. Mijn nieuw verkregen inzicht leek me veel te belangrijk om zomaar verder te leven. Mijn Taiwanese buurman springt echter meteen op en begint luid zuchtend zijn benen te masseren. We hebben vijf minuten voordat de nieuwe sessie begint. Ik zie allemaal steunende en strekkende cursisten om mij heen. Als zij het zo zwaar hebben zoals nu blijkt, hoe kunnen ze dan zo stil zitten? Er moet een culturele verklaring zijn, die ik later in China bevestigd zal krijgen: Chinezen hebben een gigantisch incasseringsvermogen, het talent om lijden te verdragen.

Dit talent heb ik niet. Alleen door mij te storten op het ontrafelen van die gewiekste innerlijk film, weet ik de klok van twintig minuten te verslaan. Vaak word ik letterlijk ‘door de gong’ gered. De middagsessie worden godzijdank afgewisseld met loopmeditaties waarin ik weer leven voel komen in mijn arme benen. “Wie loopt hier?”, schreeuwt de meester plotseling onverwacht hard. Ik schrik. Wat zou hij bedoelen? “Wie loopt hier?”, schreeuwt hij nogmaals. Niemand geeft antwoord en ik loop maar gewoon door.

In de volgende meditatie gaf de meester een beetje uitleg. Eigenlijk had dat tot nu toe geheel ontbroken. We moesten zitten en stil zijn. En verder gewoon de groep volgen. Mijn Chinees was niet goed genoeg om te volgen wat hij zei. Maar ik vermoed dat het ging over de ‘leegheid’ van de spiegel. Volgens het boeddhisme is er geen onafhankelijk “ik” die de geestelijke machine aanstuurt – dat zou een illusie, een zinsbegoocheling zijn. De kernzin van

de Hartsoetra – de meest essentiële boeddhistische tekst - luidt: 'leegte is vorm en vorm is leegte'. Maar als het ik leeg is wie denkt er dan? Een diep mysterie doemt op.

Ik had echter voorlopig genoeg aan het inzicht dat ik mijn gedachten niet ben. Dat gaf mij een enorm gevoel van ruimte en vrijheid. Ik kon gewoon een gedachte of emotie observeren en lostaten, en hoefde niet langer slaaf te zijn van al die onzin die in mij opkwam. Ik kon van nu af aan de krenten uit de pap halen. En naarmate ik mij gewende aan deze ervaring van ruimte, leek alsof linker en rechter hersenhelften samensmolten en er een synergie werd gevormd tussen de twee. Ons gewone bewustzijn kent de voortdurende afweging, de voortdurende twijfel, de voortdurende dualiteit. Vind ik dit leuk of niet? Moet ik dit doen of niet? Zou ik hier goed aan doen of niet? Vind hij/zij mij aardig of niet? Zwart of wit? Het zijn vaak onbeantwoordbare vragen die niettemin ons gedachtepatroon beheersen.

Door de samensmelting ontstond er een nieuw perspectief, als het ware een nieuwe dimensie. Ik kon zowel het voordeel als het nadeel in een moment aanschouwen, zonder te vallen voor een van de twee uitersten. Ik kon verschillende opties aan me voorbij laten gaan, zonder tot een voorbarige conclusie te springen. Ik kon afstand nemen van mij zelf zonder mijzelf te verliezen. Ik was gewoon rustiger geworden. Met een gevoel van opgewonden rustigheid stapte ik in de bus en verliet de heilige berg.

*****

Het duurde echter niet lang of de inzichten uit de Chan tempel verdwenen in mijn onderbewuste. De dagelijkse routine van studeren, lesgeven en af en toe Chinese en buitenlandse vrienden zien, nam alle aandacht.

Na een jaar kwam het moment om serieus werk te zoeken. Mijn studiebeurs kwam ten einde, we hadden het eerste jaarsdiploma gehaald, en de engelse les die Sandra en ik gaven aan verweerde Taiwanese kinderen bood geen lange termijn perspectief. Ik vond het te vroeg terug te keren naar Nederland: mijn Chinees was nog lang niet goed genoeg en ik wilde nog veel meer van deze wereld zien. Dus hoe pakte ik dit aan? Op bezoek in Nederland klopte ik aan bij de grote advocatenkantoren die internationaal werkten. Verrassend genoeg wilden de meesten met me in zee. Men beseftte zich dat de opkomst van China ook een markt creerde voor Nederlandse bedrijven, en daar hoorde juridisch advies bij. Een van de kantoren, aangesloten bij de internationale firma Baker & McKenzie, kon er voor zorgen dat ik op hun vestiging in Taiwan kon werken. Ik kon lokale advocaten bijstaan contacten met Europese klanten te onderhouden en hun helpen met de Engelse taal. Ook Sandra vond een vaste baan, bij een Nederlandse consultancy bureau dat handelsbeurzen organiseerde. Zo konden we ons verkenning van Taiwan voortzetten en een ander aspect van de Chinese cultuur verkennen.

Mei Lin Yu is Taiwanese advocate, ongeveer 30 jaar oud. Bebrilt en snel pratend, biedt ze mij aan mijn kantoorpleur te doorbreken. Ik mag met haar mee naar de arrondissementsrechtbank van Taipei. Zij moet een pleidooi houden, maar voorlopig zit onze taxi nog vast in het chaotische verkeer. Met het Burgerlijk Wetboek van de 'Republiek van China', op haar schoot, legt ze mij de casus van vanmiddag uit. Een rijke Chinees heeft een villa gezet in een bamboebos van een arme boer. Mei Lin Yu verdedigt de bewoner van de villa.

De taxichauffeur, die ons gesprek had afgeluisterd, is blij een rechtsgeleerde in zijn auto te hebben, want hij heeft een huurprobleem. Zijn huisbazin heeft van de ene op de andere dag de huur verdubbeld. De advocate bladert driftig door het wetboek – een dik boek waar alle

wetten en de gehele jurisprudentie in staan – terwijl ze in heldere taal de beginselen van contractsvrijheid uitlegt. “In Taiwan is in beginsel alles ‘vrijheid van contract’, dus is er geen bescherming voor zwakkere contractspartijen, zoals de huurder. Maar ook voor iemand die een vordering op een ander heeft, en zijn geld niet krijgt, is de wet ontoereikend. Het recht in Taiwan is niet zo goed ontwikkeld”, zegt Yu enigszins beschaamd. Ze heeft twee jaar in Frankfurt gestudeerd en ze zal binnenkort promoveren op een onderwerp uit het Duitse recht – ‘eigendomsvorbehalt’ – dat in Taiwan goed toepasbaar zal zijn. Zij is een van de zeer weinige juristen in Taiwan die voor het zware advocatenexamen is geslaagd. De regering beschouwt advocaten als een potentiële bedreiging van haar gezag en liet maar 13 van de 500 kandidaat-advocaten slagen.

Ondanks zijn vanuit juridisch oogpunt penibele situatie, kan de taxichauffeur toch respect opbrengen voor de liberale rechtspraak van zijn land. Hij is net op het vasteland China geweest om zijn familie te bezoeken. “Het is vreselijk daar: geen vrijheid, niets mag en als je hard werkt maakt dat in salaris niets uit. Waar leef je dan nog voor?” Hij zit nu achterstevoren in zijn stoel, nu en dan de auto enkele meters in de file verzettend. “Dan leef je alleen maar om te sterven”, lacht hij zijn tabaksbruine tanden rood en schudt daarna weemoedig zijn hoofd.

Ik leg uit dat in Nederland je ook ‘contractsvrijheid’ hebt en in beginsel meer verdient als je hard werkt, maar dat er veel regels zijn en dat iemand die veel geld verdient ook meer belasting en sociale verzekeringsgelden betaalt, tot 60% van het inkomen toe. Terwijl ik dat vertel zie ik in de voorruitsspiegel de mond van de chauffeur open vallen. Hij draait zich naar achteren, kijkt ongelovig naar mij en zegt: “weet je, dat noemen we hier communisme!”

Geholpen door de advocate breng ik vervolgens nog enkele typisch Europese onderwerpen te berde, die in het kapitalistische paradijs van Taiwan ontbreken, zoals de winkelsluitingswet, de arbeidswet en werkloosheidsuitkeringen. De chauffeur, die nog gediend had in Tjiang Kai Shek’s nationalistische leger dat de communisten bevocht, wil ons nauwelijks geloven. “Dat buitenlanders sociale verzekeringen betalen kan ik nog wel begrijpen, want wij Chinezen hebben de familie als vangnet”, zegt hij met zichtbare culturele trots. Maar werkloosheid (“Hoezo uitkering, je opent toch gewoon een winkeltje?”) en ontslagrecht (“Hoe kun je nou een winkel runnen als je niemand zomaar kan ontslaan?”), vindt hij verwerpelijk. “Het is droevig gesteld met jullie in Europa. Communisme is niet goed voor de mens, kijk maar naar China”, klinkt zijn conclusie. De chauffeur richt voor de rest van de reis zijn aandacht op de weg.

De Taipeise rechtbank is een kleurloos gebouw en zou in een Nederlandse gemeente in de provincie niet hebben misstaan. Binnen heerst ook een vertrouwde ambtelijke sfeer. Er hangen erg veel Chinezen rond met kennelijk weinig om handen. Onze zaak begint. In een zwarte toga met een gele bef begint Yu haar betoog in gepassioneerde taal. De drie rechters lijken niet onder de indruk en leunen vermoeid op het veel te hoge, schmoezelige kansel.

De vertaler die het lokale dialect van de boer naar het Mandarijn Chinees van de rechtbank en villa-eigenaar moet vertalen, laat na enkele minuten zonder schaamte zijn oogleden zakken. Een van de rechters stelt plichtmatig twee vragen waarna hij hamert en opstaat. Uitspraak over twee weken. Na afloop vraag ik aan Yu of ze tevreden is over haar pleidooi. “Ja”, zegt ze resoluut, “mijn verhaal is ijzersterk, maar in Taiwan wordt er nogal wat geknoeid met documenten en sommige rechters kennen de wet niet zo goed. Zij hoeven geen moeilijk

advocatenexamen te doen, maar worden benoemd op politieke gronden. Dus ik moet ze vaak de wet uitleggen”.

Een klein half uurtje later staan we weer op de gang, waar zich een rij heeft gevormd van wachtende, scheidende, trouwende en ruziemakende Taiwanese. Een tweetal schreeuwt naar elkaar en rukt aan de revers van elkaars jasje. Een groepje kijkt toe, terwijl een enkeling probeert te sussen, zonder merkbaar effect. “Let niet op hen. Chinezen vinden procederen niet zo leuk als jullie. Wij hechten meer waarde aan de zaken op hun beloop te laten en de harmonie te bewaren”, zegt Yu terwijl ze mij door de menigte loodst. Ze toont me trots een relatief lege balie, waar rechtsbijstand wordt verleend. Het is de enige plek in Taipei, een stad met drie miljoen inwoners, waar deze bijstand gegeven wordt. “Procederen is niet leuk”, zei de advocate. Het zou een gezegde van Confucius kunnen zijn.

***

Op het advocatenkantoor leer ik veel van de confrontatie tussen de Chinese cultuur en het internationale zakenleven. Menig buitenlander werd belazerd omdat zijn producten stiekem werden nagemaakt. In de klassiek Chinese traditie, waar de leerling leerde door eindeloos het werk van zijn meester te copieren, was ‘namaak’ tot een kunst verheven. Maar deze traditie staat haaks op het beginsel van ‘intellectueel eigendom’, een centraal begrip in de westerse rechtstelsels. Ons kantoor had een bloeiende praktijk in het beschermen van westerse patenten, westerse merken en handelsnamen. Ik kon al snel een Nederlands bedrijf helpen wiens producten onder hun logo door Taiwanese werden nagemaakt, veel goedkoper en kwalitatief minder dan het Nederlandse bedrijf. Na alle papieren in orde te hebben gemaakt, waarmee we naar een Taiwanese rechter zijn gegaan, konden we de politie een inval laten doen in de lokale fabriek. Meestal duurde het niet lang of de namaakproducten doken elders weer op, maar dan gemaakt in Vietnam, de Filipijnen of China, waar het Taiwanese bedrijf ook fabrieken had.

Maar dit schikt de meeste buitenlandse investeerders niet af. Op de klantenlijst van ons kantoor stonden alle grote multinationals, die in een hoog tempo productie verlegde naar het lagen-lonen land Taiwan. Later zou dit verschijnsel ‘outsourcing’ genoemd worden. De Taiwanese economie vaarde er wel bij. Ook de advocatuur: omdat buitenlandse merken en technologie zonder scrupules werden gecopieerd door Chinese concurrenten, waren de vooruitzichten voor een internationale advocaat goed in deze ‘emerging market’.

Voor bezoeken aan de tempel is niet veel tijd meer. Het leven in Taiwan was in veel opzichten *overleven* geworden. De snelle economische groei van Taiwan – nu een van de succesvolle Aziatische ‘Tijgers’ genoemd – had een grote prijs: het milieu. Wij waren als forensen dagelijks getuige van de verschrikkelijke luchtvervuiling veroorzaakt door de uitstoot van duizenden brommers en auto’s. Menig Chinees begaf zich niet in het verkeer zonder beschermende mondklap. De rivieren rond Taipei waren een open riool, en de industrieterreinen waar het plastic speelgoed van de wereld werd geproduceerd was permanent omhulst door een bruine walm. In grote delen van Taipei was overdag weinig zonlicht te zien. Ook sijpelde er berichten door in de door de overheid gecontroleerde media over voedsel- en watervergiftiging door overmatig gebruik van pesticiden. Er werd ons door andere buitenlanders aangeraden lokale groenten eerst met zeep af te spoelen alvorens ze te koken. Rauwe groenten waren geheel afgeraden. Terwijl de westerse bedrijven stonden te springen om hun productie te verplaatsen naar het lagenlonenland Taiwan, begon ik mij zorgen te maken over de schaduwzijde van Taiwan’s zogenaamde economische succes.

Wat zou er met het milieu gebeuren als deze groei zich zou voortzetten?

Deel 2: China

Grijp je kansen: als het water stijgt, stijgt je boot mee
Chinees spreekwoord

Zonder rijst kan zelfs de slimste huisvrouw niet koken
Chinees spreekwoord

H1: Rood China

Op een dag op mijn kantoor in Taipei werd ik opgebeld door een bevriende bankier van ABN AMRO. Hij vroeg of ik belangstelling had voor een carrière bij de bank. Dankzij de recent afgesloten fusie tussen ABN en Amro Bank was de bank ploteling een mondiale speler, die grote plannen had China. Ze zochten iemand met mijn achtergrond die het kantoor in dit opkomende land kon leiden. Ik was aangenaam verrast dat de bank iets in mij zag, maar ik twijfelde. De advocatuur sprak me aan; je kon je eigen winkel opzetten en als westers jurist zou mijn kennis van het Oosters recht mij op termijn geen windeieren leggen. Maar ik wist ook dat ik niet naar het Oosten was gegaan om jurist te blijven, maar om de Aziatische cultuur te doorgronden. Het aanbod van de bank leek mij daarop meer kansen te geven dan de advocatuur. Na twee jaar de bedrijvigheid van Taiwan te hebben meegemaakt, was ik bovendien overtuigd geraakt van de economische potentie van dit werelddeel. Inmiddels praatte men niet langer over ‘rood China’ maar over een nieuwe Aziatische tijger, de meest veelbelovende ‘opkomende markt’ ter wereld. Sandra, die ondertussen goed op weg was met de Chinese taal, stond ook open voor de voortzetting van ons Aziatisch avontuur.

Ik legde de keus voor aan meneer Pei. Hij hoefde niet lang na te denken. “Er is een Chinees gezegde dat luid: ‘Grijp je kansen: als het water stijgt, stijgt je boot mee’. Maak je geen zorgen: je zult geen spijt krijgen van keus voor China”. Deze keus betekende wel het afscheid van Pei. Voor de laatste maal dronken we groene thee en pelden we zonnebloempitten. Hij was blij voor mij. “Ik zal het vasteland nooit meer zien, daarvoor ben ik te oud. Bovendien ben ik bang voor wat ik zal aantreffen – niets zou meer zijn zoals vroeger”. Ik herinner hem aan de Tao, het eeuwige principe van veranderlijkheid. Wat verandert er in wezen? Pei lacht en zegt: “Inderdaad, het leven gaat door, jouw leven ligt nog voor je en door onze vriendschap leeft een deel van mij met je mee. Blijf zoeken naar de bron; je vindt hem ergens in de schaduw van China, voorbij de nevels”. Pei’s lange grijze gedaante blijft lang zwaaien als mijn bus zich onder de walmen van uitlaatgassen van het verkeer voegt.

China’s schaduw bleek duisterder dan ik dacht. In het voorjaar van 1989 hadden duizenden studenten geprotesteert tegen het Chinese regime, tegen corruptie en vóór democratie. Ze hadden zich massaal verzameld op het Tienanmen plein – het plein van de ‘Hemelse vrede’, waar in het verleden grote historische omwentelingen waren begonnen. De bevolking van Beijing sprak haar sympathie uit voor de studenten en het leiderschap leek geen kant op te kunnen. Weken van vreedzame chaos legde de stad plat. Het leek zo logisch: de val van het ijzeren gordijn in Berlijn enkele maanden eerder zou ook een einde maken aan het bamboegordijn in China. Maar in tegenstelling tot de leiders van Oost Duitsland en de Sovjet Unie, koos het regime in Beijing voor bruut geweld. De studentenopstand werd neergeslagen, waarbij honderden – of misschien wel duizenden? - demonstranten de dood vonden. De staat

van beleg werd afgekondigd en de schuld van de onrust in China werd gelegd bij een zogenaamd buitenlands complot.

Dit was drie maanden na mijn aantreden bij de bank. De top van de bank twijfelde of China de eerder ingeslagen ‘open deur politiek’ zou voortzetten en dus stond ook mijn baan op het spel. Maar ik had niets te verliezen. Ik stapte op de raad van bestuur af, met het pleidooi juist nu zo iemand als ik – jong, enthousiast en de Chinese taal machtig – naar China te sturen. Een nieuw tijdperk in China was aangebroken en het ‘Tienanmen incident’ was slechts een tijdelijke terugslag, een stuiptrekking van het stervende Maoïsme. Het regime kon niet anders dan westerse kapitaal aantrekken voor economische groei. In die ontwikkeling moest een grote bank juist investeren. Dit pleidooi werd gehoord en ik kon de voorbereidingen voor China hervatten.

En inderdaad, niet lang na het Tienanmen incident, zijn de meeste internationale relaties met China weer genormaliseerd. Ook voor de bank was het weer *business-as-usual*.

De Geurige Haven

Na een aantal maanden bij de bank in Amsterdam, mocht ik mijn opleiding voortzetten in Hong Kong, het regionale centrum van de bank voor Azië. Ik doorliep alle afdelingen van het bankfiliaal en kreeg een beeld van wat een bank zoal doet in emerging markets van de Orient. Sandra en ik betrokken een zonnige flat op de Happy View Terrace in Happy Valley, met uitzicht op de paardenrennen. Inderdaad een gelukkige periode voor ons beide. We genoten met volle teugen van Hong Kong, dat in het Kantonees ‘Geurige Haven’ betekent, vlak voor de kust van Zuid China. Een bruisend handelscentrum, waar moderne architectuur, Chinese bedrijvigheid en tijdloze stranden samenvallen, zonder de vervuiling van Taipei. Deze unieke combinatie werd bij elkaar gehouden door een koloniaal maar effectief Brits bestuur.

De enige domper was dat het onlangs met China had afgesproken dat de kroonkolonie in 1997 van Britse naar Chinese handen zou gaan. Het Britse bestuur werd verrast door demonstraties. De lokale bevolking, die voor 90% bestond uit Chinezen die het communisme in China had ontvlucht, was boos omdat zij niet was geraadpleegd. Hoe kan een kapitalistisch succesverhaal door kapitalistenhaters in Peking worden geregeerd? Onder de Brits-Chinese deal zouden de rechten van Hongkong beschermd worden door een ‘Basic Law’, die sprak over ‘One country; Two systems’. Een ingenieus concept dat China soevereiniteit over de havenstad zou geven, maar haar kapitalistische systeem onaangetast zou laten. Maar in werkelijkheid was de transactie met China een staaltje ouderwetse koloniale politiek. De Britse minister-president Margareth Thatcher, verantwoordelijk voor deze deal, complimenteerde zichzelf door te zeggen dat de Britse economische belangen in China – potentieel de grootste markt ter wereld - hierdoor waren gewaarborgt. Terwijl ‘Iron Lady’ Thatcher zich in het Westen profileerde als een anti-socialistische havik, leverde ze zonder slag of stoot 6 miljoen Hong Kong bewoners uit aan een communistisch regime die zij verafschuwden. Thatcher zou niet de eerste westerse regeringsleider zijn die principes op zij zette door zich blind te staren op de omvang van de Chinese markt.

De Chinese dissident Fang Li-zhi verwijt het Westen een dubbele moraal te hanteren. “Waarom lezen Westerse landen Gorbatsjov de les over de mensenrechten in de Sovjet-Unie en zwijgen zij over dit onderwerp in China?” Het neerslaan van de studentenopstand had bevestigd dat China zich niets van de buitenlandse opinie aantrok. Terwijl in hetzelfde jaar ‘perestrojka’ de Sovjet Unie openbreekt, doet zich in China het omgekeerde voor: ondanks economische hervorming gaat het politieke systeem op slot. Terwijl de Berlijnse muur valt, zwiept het Bamboegordijn hard terug in haar rails. De jaren 1989-1990 werden een historisch

kruispunt, waaruit blijkt dat het Westen anders naar China kijkt dan naar zichzelf. Oude koloniale vooroordelen verblinden onze ogen.

Het is opvallend hoe men in het Westen gemakshalve aanneemt dat de kapitalistische hervormingen in China gepaard gaan met grotere politieke vrijheid. Het is de bewuste politiek van de autoriteiten om de economische ontwikkeling zonder democratie plaats te doen vinden. Men gokt erop dat rijkdom het totalitaire regime langer in het zadel houdt. Het argument dat de Chinese autoriteiten gebruiken om hun totalitaire systeem te rechtvaardigen is dat de Chinese cultuur een democratische traditie mist en zich derhalve niet aan een democratisch systeem zou kunnen aanpassen. Fang Li-zhi – van huis uit een natuurkunde professor - beschrijft deze gedachte als 'de wet van behoud van democratie' die inhoudt dat het 'democratisch gehalte' van een samenleving vastligt. Als er oorspronkelijk geen democratie was, kan er in de toekomst ook geen democratie komen. Fang Li-zhi concludeert dat deze stelling de dictatuur in China niet kan redden, maar meer als komische noot moet worden gezien. De historische voorbeelden die deze stelling weerleggen zijn te talrijk.

Ondertussen vroeg ik mij af: wat speelt er werkelijk in China? Kan ik daar een zinnige bijdrage leveren of word ik als bankier medeplichtig aan het instandhouden van het regime? Het was in augustus 1989, twee maanden na het bloedig neerslaan van de studentenbeweging, toen ik eindelijk de kans kreeg om het 'echte China' te ervaren. Geen gelukkig moment: de media staan nog bol van rapporten over hoeveel onrust er nog in de stad zou heersen en het leger zou – onder de afgekondigde 'staat van beleg' hiertegen nog steeds hard optreden.

Het plein van de Hemelse Vrede

Er heerst een chaos op het vliegveld van Peking, de oude 'westerse' naam van Beijing, dat letterlijk 'hoofdstad van het Noorden' betekent. De aankomsthal is bezaaid met planken, schotten en brokken cement. De vloer toont grote gaten. Overal is stof. De luchthaven van Peking heeft maar een bagageband. Na tientallen formulieren te hebben ingevuld, mag ik het grote onbekende land eindelijk in. De weg naar de stad bestaat uit een rustige tweebaansweg door een groene omgeving. De chauffeur omzeilt hier en daar paardenkarren en gevaarlijk slingerende fietsen. Na het snelle Hongkong, heb ik het gevoel jaren terug te gaan in de tijd.

Ik plof mijn koffers neer in mijn hotel en spoed me naar het Tianenmen plein. De taxi chauffeur lijkt tot mijn verbazing allerminst bang om te praten en opgewonden legt hij uit hoe erg "de oorlog" wel niet was. Hij gaat herhaaldelijk vol op de rem staan om op stukken nieuw geasfalteerde weg te wijzen: "Dat was allemaal kapot, door de tanks. De oorlog was heel erg." Ik voel op sommige plekken de ribbels van de tankbanden en op een paar plekken wordt er nog hard geasfalteerd om de sporen te wissen. Bij het plein zegt hij: "Hier waren de studenten, zoveel, onvoorstelbaar veel. Ja, ik ben er ook bij geweest, ik heb mee geprotesteerd. Het was een vreedzame beweging dus natuurlijk doe je mee!"

Het Plein van de Hemelse Vrede, het centrum van wat later ook het '4 juni incident' werd genoemd, ligt er nu uitgestorven bij. Het is moeilijk voor te stellen wat zich hier twee maanden geleden heeft afgespeeld. Honderden studenten moeten de dood gevonden hebben, maar hoeveel is nooit bekend geworden. Een grimmige herinnering zijn de soldaten, die onbewogen met geweer in de hand de hele dag onder een kleurige parasol op wacht staan. Door heel Beijing ziet men de roerloze groene figuren onder parasollen op belangrijke kruispunten en straten geposeerd staan. De bewoners van Beijing lijken zich weinig van hun aanwezigheid aan te trekken. Er wordt geen woord met ze gewisseld.

Kuan-Yu is eigenlijk automonteur van beroep. Hij is twee jaar geleden afgestudeerd en deze baan is hem toegewezen. Maar er is niet genoeg werk, zodat hij veel tijd over heeft. Ik kom hem tegen vlak buiten de Verboden Stad – nu het Paleis Museum genoemd – waar hij me aanbiedt om als gids te fungeren. Zijn zaken gaan slecht op het ogenblik, vertelt hij. Voor de staat van beleg werd afgekondigd verdiende hij astronomische bedragen met het rondleiden van vooral Amerikaanse toeristen. Nu verdient hij bijna niets. Hij woont met zijn vrouw en zoon van zestien maanden in een appartement van twaalf vierkante meter. Ook hij betuigt zijn steun aan de studenten. Hij legt uit dat de actie van het leger mogelijk was, omdat de soldaten die de opdracht hadden gekregen het plein schoon te vegen van het platteland kwamen. Zij hadden geen idee van wat zich afspeelde in de hoofdstad. De Chinese regering heeft zo altijd een leger beschikbaar dat overal ingezet kan worden.

Op het ogenblik worden een miljard Chinezen gebombardeerd met krantenartikelen en tv programma's die proberen het bevlekte imago van het leger weer een beetje op te vijzelen. Begin augustus zijn er nog steeds geen buitenlandse kranten te krijgen in Beijing, alleen de zoetsappige China Daily – met foto's van lachende Chinezen waarvan ik er in Beijing niet één zag – siert de lege krantenkiosk. Maar ongeveer half augustus zijn buitenlandse kranten plotseling terug in de hotels. Ze zijn zo neergezet in de kiosk dat het locale personeel niet ongemerkt de buitenlandse “geruchten” kan bestuderen. Wat gebeurt er met de krant die ik achterlaat op mijn hotelkamer? In de pers kan men doorlopend allerlei toneelstukjes zien: vriendelijk lachende boeren geven watermeloenen aan dankbare soldaten, feestelijk aangeklede kinderen zingen soldaten toe en een al wat oudere dame houdt belangeloos een vermoeide soldaat een paraplu boven het hoofd tegen de zon, enzovoorts. De soldaten zelf laten zich niet onbetuigd in deze campagne en op tal van wijzen tonen zij hun onmisbare bijdrage aan de samenleving: ze leren kinderen op straat lezen, ze knippen gratis het haar van voorbijgangers, en ze stellen zonder aarzeling hun leven in de waagschaal om reizigers uit verongelukte treinwrakken te redden.

In de veraf gelegen streken neemt men dit alles misschien voor zoete koek aan, maar in Beijing is lang niet iedereen bereid om te vergeven en vergeten. De beelden van het brute optreden van het leger liggen nog te vers in het geheugen, en de resultaten zijn nog te pijnlijk voelbaar.

Als buitenlander sta je erbuiten. De Chinese regering duldt geen inmenging in haar ‘interne aangelegenheden’, en trekt zich ogenschijnlijk niets aan van de buitenlandse sancties. Waar mogelijk krijgt de ‘geëerde buitenlandse gast’ een aparte behandeling, vaak met het oogmerk hem meer geld afhandig te maken. Hij koopt kaartjes aan aparte loketten speciaal voor buitenlanders met een speciale prijs, die vele malen hoger is dan de Chinese. En hij betaalt met speciaal geld, de felbegeerde *Foreign Exchange Certificates*, in theorie precies evenveel waard als het locale geld, maar in de praktijk op de zwarte markt twee maal zoveel waard.

Mijn gids Kuan Yu legt bij het betreden van het Paleis Museum uit dat de middelste poort, die tevens de hoogste is, alleen door de keizer gebruikt werd. De aangrenzende poorten aan weerszijden werden gebruikt door ambtenaren van hoge rang, en die weer aan weerszijden daarvan door de ambtenaren van middelmatig niveau. Nu het gewone volk tegenwoordig ook dit heiligdom mag betreden wordt de hoogste poort gebruikt als toegangspoort voor Chinezen en ‘de buitenlandse vrienden’ mogen door de aangrenzende poort. Er blijft verschil.

Wanneer hij hoort dat ik in Taiwan heb gewoond is Kuan-Yu bijzonder geïnteresseerd. Hij wil alles weten over het welvarende eiland en wil precies weten wat de verschillen zijn met China. Dat zijn er nogal wat. Het meest kapitalistische land dat ik ken in vergelijking met China. Om de meest in het oog springende verschillen te noemen: Beijing lijkt een groot dorp en doet wat middeleeuws aan. Tot mijn verbazing is er nauwelijks straatverlichting en is het na zonsondergang gewoon donker. Drie generaties zitten tot de duisternis valt op straat te lezen, kletsen of gewoon niets te doen. Alle fietsers en vrijwel alle auto's rijden in de avond in het donker zonder licht, levensgevaarlijk. Ze hebben natuurlijk geen lichten, of geen geld ervoor, dacht ik, maar het blijkt dat het voor fietsers verboden is om licht aan te hebben, ook 's nachts. De reden hiervoor is dat ze anders eens tegenliggende auto's mochten verblinden. En natuurlijk de ongelooflijke hoeveelheid fietsen. Er zijn geen winkels, geen uithangborden, geen kleur op straat. En als het donker wordt ga je naar bed.

In Taipei is het precies het tegenovergestelde. In de avond is het overal net zo druk als overdag, massa's mensen overal, altijd, die non-stop aan het consumeren zijn. Alles is te koop, en alles wordt door de steeds rijker wordende bevolking gekocht. Een kleurenzee van uithangborden, restaurants, winkels, straatventers te kust en te keur, een swingend bedrijf van vraag en aanbod. En een ongelooflijke hoeveelheid brommers.

“Maar wat wordt je daar nu gelukkig van, al die spullen, steeds mooier, steeds meer, steeds duurder, wat moet je ermee?”, vraag ik aan Kuan-Yu om zijn ernst een beetje te doorbreken. Hij kijkt me aan alsof ik wartaal uitsla. “De mensen in Taiwan zijn zeer modieus, alles is er modern”, brengt hij er gepassioneerd uit, alsof dit een levensfilosofie is om voor te sterven. Over Taiwan wil men niets slechts horen. Vervuiling? Dat is toch geen probleem als je rijk en vrij bent?

Kuan-Yu vertelt me dat hij naar Xian is geweest om de beroemde opgravingen van stenen soldaten te bekijken. “Ja, ik vond het heel mooi, maar ik ben Chinees, weet je”. Het verband is mij niet helemaal duidelijk. “Ik ben Chinees en alles in Xian is heel oud. Buitenlanders houden van oude dingen, wij Chinezen houden van nieuwe, moderne dingen”. Dit zou een Taiwanese gezegd kunnen hebben. Ook daar zijn talloze oude tempels en klassieke Chinese boerderijen met de grond gelijk gemaakt om door betonblokken vervangen te worden. Nu toerisme in Taiwan een rol begint te spelen, behandelt men dergelijke bouwwerken met iets meer égard.

“Iedereen is erg teleurgesteld”, zegt de heer Wang, directeur van een joint-venture met een Frans bedrijf. Met een vriend die al jaren in China woont, Kees, gaan we na een rondleiding door de fabriek naar een Koreaans restaurant. Kees weigert vriendelijk doch zeer beslist een schotel hondenvlees waar Wang ons op wil trakteren. Wang praat honderduit: “Iedereen is erg teleurgesteld in het resultaat van de demonstraties. Er leek eindelijk hoop te zijn voor China, iedereen had grote verwachtingen dat er nu toch iets ging veranderen. Maar het keiharde optreden van de regering heeft alle hoop de grond ingeslagen.”

Wang heeft een open, sterk gezicht. Hij maakt een ontspannen indruk. Onwillekeurig komt de gedachte bij me op, dat als hij naar Taiwan of Hongkong was gevlucht 40 jaar geleden, hij nu vermoedelijk in een Rolls Royce zou rondrijden en zeer invloedrijk zou zijn.

“De mensen in Beijing weten allemaal wat er is gebeurd. De regering heeft zijn eigen volk gedood. De zoon van mijn broer, zestien jaar oud, was op het plein en is nu spoorloos verdwenen. De boeren leren nu ook langzamerhand wat er werkelijk gebeurd is.”

Veel vrienden vragen hem om zijn mening over de politieke situatie, maar hierop antwoordt hij steevast sinds de Culturele Revolutie: “Ik heb geen mening”. Hij laat ons zijn armen zien die vol zitten met littekens. Hij is de zoon van een voormalige Kuomintang generaal en is daarom van jongs af aan bestempeld geweest als ‘rechts’. Hij vervolgt: “De huidige politiek is vol tegenstrijdigheden. Als je aan de ene kant een open deur politiek voert, die economische en culturele waarden binnen brengt, kun je niet de buitenlandse ideologie buiten de deur houden. De huidige leiders denken niet eens over dit soort zaken na.”

Ik vraag hem wat de gevolgen zijn van het Tienanmen incident voor de economie. “De gevolgen zijn groot. Het was sinds vorig jaar al heel moeilijk, maar nu komt er nog een campagne tegen privé-ondernemingen overheen. Als je bedrijf het goed doet, krijg je onmiddellijk kritiek als bourgeois-liberalist. Gelukkig heb ik een joint-venture met een buitenlander. Joint-ventures worden sinds juni extra beschermd door de autoriteiten. Ze zijn geschrokken van de negatieve reactie van het buitenland”.

“In Beijing heeft niemand de massademonstraties en de grote invloed daarvan zien aankomen. De studenten ook niet. Daarom is het waarschijnlijk zo slecht afgelopen. China is nog niet rijp voor verandering. Maar binnen een paar jaar komt er weer een explosie. En dan zullen de gevolgen niet te overzien zijn”, concludeert Wang, als we de maaltijd afronden. Voor we vertrekken, zegt Wang. “Maar wordt niet te somber door mijn woorden. Als je hier komt wonen, zul je een revolutie gaan meemaken. Om dat te overleven hebben we mensen als jij nodig”.

Peking anno 1989 is stoffig, grijs en mat. Er is niets om je ogen of welk zintuig dan ook te strelen, geen afleiding, slechts grijze, werkende, dromende, teleurgestelde, hopende, onverschillige drommen van mensen, klagend en slapend. Heen en weer reizend van niets naar niets, van nergens naar nergens. Gaan wij wel ergens heen? China wijst ons onverbiddelijk op de menselijke nietigheid, de zinloosheid van ons bestaan. Waarom wil mijn oog schoonheid zien, waarom dat verlangen en die ontevredenheid? China lijkt een doofstomme, die ons pratende en horende westerlingen vertelt dat spreken en horen voor haar niet is weggelegd – en dat ze zich daar bij neerlegt.

De kale sfeer van Peking lost op in de kleuren van haar oude tempels en paleizen, velen vervallen en in gebruik als opslagplaats maar sommige opengesteld voor toeristen. In de Verboden Stad ruik ik de oudheid. De architectuur is volgens mystieke symboliek bepaald. Woorden schieten te kort, je moet er zelf zijn. In Jonghegong, de Lamatempel, woonden vroeger Tibetaanse en Mongoolse Lama's die hier naar toe werden gehaald om de Ming en Qing keizers in te weiden in de boeddhistische esoterie. Een wonder dat dit “paleis van bijgeloof” de Culturele Revolutie heeft overleefd. Misschien komt dat door de indrukwekkende toornige en vreedzame godheden op het altaar. Enkele ouderen en kinderen vouwen hun handen en buigen voor de beelden.

De Tempel of Heaven, bekend van alle briefkaarten, is koel, ruim en statisch alsof van een andere planeet. Het heeft iets van uit een futuristische film. In de reisgids staat dat de constructie ongekend geavanceerd is voor een 14de eeuwse bouwwerk. Nederlandse vrienden rijden mij door het mooie landschap ten noorden van Peking. Kinderen, bejaarden, varkens en kippen lopen kris kras op straat. Onze Jeep is de eerste auto die ze zien vandaag. De bergen zijn mistig en plotseling is daar de Grote Muur. Een onbekend stuk, vervallen maar daarom waarschijnlijk des te mooier. We passeren een afgelegen vallei waar een paar oude

boeddhistische pagoda's staan. Half overwoekerd vinden we de torens. Er schijnt hier vroeger een groot klooster gestaan te hebben. In de vallei heerst eeuwenoude stilte en Peking lijkt dagen verwijderd. In de Ming-graven nabij de Muur herken je dezelfde oudheid, zeer rustiek gelegen. We dalen af naar het graf dertig meter onder de grond in een ijzige sfeer. Hier lag de jonge keizer met zijn twee concubines, in een groots ondergronds paleis achter ijzeren deuren. Ik heb het gevoel dat die deuren elk moment weer in hun slot kunnen vallen, symbolische voor de limbo waarin China zich bevindt. Ik spoed mij naar de buitenlucht.

Ik houd op straat een taxi aan. Dat mag eigenlijk niet, alle taxi's behoren in lange rijen bij de hotels te wachten op een buitenlandse prooi. Uit het niets verschijnt een politieagent die de papieren van de chauffeur controleert. Heeft hij een taxi vergunning en mag hij buitenlanders rijden? Dat zijn twee aparte zaken. De chauffeur parkeert zijn auto en laat mij een kwartiertje wachten, totdat de agent de wolga (dat is een Russisch automerk) fiat geeft. De chauffeuse die me eerder naar de Grote Muur gebracht heeft staat 's middags geduldig te wachten om me naar het vliegveld te brengen. Ik heb haar dit ritje beloofd, en haar daar zichtbaar gelukkig mee gemaakt. Haar man is ingenieur en verdient tien maal minder dan zij, vertelt ze. Ze prijst zich dan ook zeer fortuinlijk met haar prachtbaan.

De onophoudelijke stroom mensen, vooral op de fiets, is ongelooflijk. Ik vraag de chauffeur waarom het zo moeilijk is om onder te duiken in China. Het land is zo groot, heeft een miljard inwoners, het moet toch mogelijk zijn om ergens onopgemerkt te 'verdwijnen'. Waarop de Chinees zegt, "Ja, inderdaad, een miljard inwoners, maar vergeet niet, dat zijn twee miljard ogen."

Stilte voor de storm

Toen ik in de zomer van 1990 met mijn werk begon in Beijing, was het nog opvallend rustig. De bank wilde een kantoor in China, en China wilde vestigingen van buitenlandse banken in hun land, maar geen van beide was erg enthousiast. De licentie die onze bank verkreeg was zeer beperkt; we konden slechts leningen in vreemde valuta sluiten. Het gaf mij alle gelegenheid mij langzaam in te werken, relaties op te bouwen, en China beter te leren kennen. Omdat Sandra beviel van ons eerste kind, had ik ook tijd voor de genoegens van het prille vaderschap. Het zou later blijken de stilte voor de storm te zijn.

Ik zou jaren in China gaan werken, juist nu het land onder het juk van de geschiedenis uit zou moeten komen. China zou een deel van mijn leven worden. Zoals meneer Wang had voorspeld, werd ik getuige van een revolutie. Niet een politieke revolutie, maar een economische, met misschien op termijn wel grotere gevolgen. Bij mijn eerste bezoek lag het Tiananmen incident nog vers in het geheugen. Die herinnering zou snel onder het stof van ongebreideld kapitalisme verborgen worden. Nu mag iedereen rijk worden, volgens de visie van leider Deng Xiaoping, die de onnipotente maar waanzinnige macht van Mao Ze Dong had georven waarmee hij het Chinese volk – inmiddels moe van de weinig productieve communistische politiek - wist aan te zetten tot economische activiteit.

Het is één van de wonderen van de historie dat juist het neerslaan van het de studentenopstand tot deze visie heeft geleid. In de jaren na het Tiananmen incident heerste er een verwoede strijd tussen de hervormers en de oude garde. Deng Xiaoping, die toch liever als hervormer zijn graf in wilde gaan, gaf de doorslag door in 1992 een reis naar de speciale economische zones in Shenzhen en Sjanghai te maken, ten einde deze zones te 'zegenen' en ze aan te bevelen als *het* model voor heel China. Vanaf dat moment zou het communistische regime het

kapitalisme geheel omarmen. Afgeschrikt door het ontluisterende uiteenvallen van de Sovjet Unie in 1990, heeft de Chinese partijelite tijdig ingezien dat men politieke onvrede met materiele rijkdom kan bestrijden.

Dus was het gedaan met mijn rust. China begon te bouwen, technologie te importeren, joint-ventures aan te gaan met buitenlandse bedrijven en producten te exporteren. In feite volgde men de tactiek van Taiwan die mede dankzij buitenlandse investeringen haar agrarische economie had weten om te bouwen tot een exportwonder. In politieke zin bleef Beijing zich afgeven op de afvallige provincie, maar economische gezien volgde China nauwgezet het voorbeeld van Taiwan. Taiwanese speelden hierin zelf een grote rol. Naarmate de lonen in Taiwan stegen, verplaatsten zij fabrieken naar de kustprovincie Fujian, tegenover Taiwan gelegen. Dus ook de politieke retoriek in Taiwan, dat de communisten op het vasteland niet te vertrouwen zouden zijn, moest met een korrel zout genomen worden. Hoewel direct verkeer tussen Taiwan en China verboden bleef, werd Taiwan al snel via Hong Kong en andere overzees Chinese netwerken de grootste ‘buitenlandse’ investeerder in de Volksrepubliek.

Ook andere kustprovincies van China volgden dit voorbeeld en opende hun eigen ‘special economic zones’. Guangdong trok veel productie aan uit Hong Kong en noordelijke provincies vanuit Japan en Zuid Korea. Vooralsnog bleven de binnenlanden dicht. Het is een van de succesfactoren van China: het stond kapitalistische experimenten toe in de kuststreken terwijl elders de deksel op de socialistische pan bleef. Zodra die experimenten een succes werden, werden andere gebieden toegestaan speciale zones te openen. Ideologische bleef Beijing het socialisme trouw, maar sprak van nu af aan over ‘socialisme met Chinese karakteristieken’. Het was een verlengstuk van het ‘One Country, Two Systems’ model dat Hong Kong werd aangeboden.

Ik zag hier werking van de Tao in. Veranderingen verliepen geleidelijk, met een bepaalde flexibiliteit, die eigenlijk alles mogelijk maakte. Als kapitalisme werkt, dan past het bij ‘Chinese karakteristieken’. Zo werd de nachtmerriestaat die Mao had nagelaten getransformeerd tot een economische supermachine.

Om dit alles te financieren roerde China zich op de kapitaalmarkt. Het probeerde de buitenlandse banken tegen elkaar uit te spelen maar er was genoeg te financieren om elke buitenlandse bankvertegenwoordiger druk en tevreden te houden. Wij gaven leningen voor hotels, elektriciteits centrales, vliegtuigen, en allerlei industriële projecten. De managers van multinationals die Chinese fabrieken bouwden met ons geld, liepen de deur plat van mijn kantoor, en ik dineerde bijna dagelijks met Chinese bankiers om over mogelijke nieuwe deals te praten. Ook het buitenlandse netwerk van de bank ontdekte China: een kreeg een stroom van vragen van klanten uit landen als Taiwan, de VS, India en Singapore waar ABN AMRO goed vertegenwoordigd was. Het leek alsof de wereld zich voor het eerst van China’s economisch potentieel bewust werd.

Het werd nog drukker toen China een aandelenbeurs startte in Sjanghai, waar de bank ook een kantoor bezat dat ik leidde. Alle grote internationale investment bankers kwamen langs om stukjes van Chinese bedrijven te kopen en naar beurzen in Hong Kong en New York te brengen. Daarom vloog ik elke twee weken naar Sjanghai, waar de bank graag de eerste Nederlandse bank wilden worden met een volledige bankvergunning. Ook tourde ik langs de andere kuststeden, zoals Xiamen, Tianjin, Shenzhen, Dalian en Qingdao, om klanten te bezoeken.

Het was het begin van een economische *boom* die tot aan vandaag stand houdt. Ik heb me vergist in het Chinese temperament. De emoties opgewekt door het 4 juni incident zijn er nog steeds, maar zij bleken lang niet zo principieel en explosief als ik in 1989 dacht. Een hele generatie van Chinezen die op het plein stonden te demonstreren hebben eieren voor hun geld gekozen en toevlucht genomen tot een carrière van geld. Geld verdienen was immers de nieuwe staatsreligie, waarmee men zich kon beschermen tegen toenemende corruptie en vriendjespolitiek. Het is typerend voor het Chinese karakter; ze hebben de zoveelste tegenslag overleefd, niet door zich er tegen te verzetten, maar door het te omzeilen. Het was de kracht van de Tao, een dimensie van het Chinese denken met veel meer diepgang dan ik aanvankelijk begreep.

Iedereen zegt me dat mijn leer omtrent de Weg en zijn werking in hoge mate op waanzin lijkt. Dit komt omdat het zich boven de platgetreden paden verheft: daarom lijkt het zo buitensporig.

LaoZi

Deel 3: Tussen Oost en West

Ook bij het volgen van de Midden Weg, de Tao, mag men niet overdrijven, want dat is eveneens een extreme houding. Wie zich al te star aan één optie vastklampt, verwaarloost tienduizend andere opties die even waardevol zijn.

MengZi

H1: Bloed onder de nagels

Het leven als *expatriate* in Beijing bood vele voordelen: een aardig huis in een van de eerste ‘compounds’ (een ommuurde enclave waar westerlingen bijelkaar wonen), een ruim, belastingvrij salaris, een auto met chauffeur, een hulp in de huishouding (een ‘Ayi’ geheten, ofwel tante), en elke drie maanden een reisje naar Hong Kong in het kader van ‘Rest & Recuperation’ en bijpraten met mijn baas. China was volgens de bank een ‘hardship post’ en dat werd gecompenseerd door extra geld en ontspanning. De Ayi was vooral een uitkomst voor Sandra, die veel van de gezinstaken aan haar kon overlaten. Omdat het zakelijk ook voor de wind ging hadden we dus weinig redenen tot klagen. Het leven in Beijing was een paradijs in verhouding tot de ‘hardship’ die wij als armoedige studenten in Taiwan ervaren hadden.

Maar er waren kleine dagelijkse affaires die veel energie kosten en geleidelijk aan mijn gemoedsrust begonnen aan te tasten. Op kantoor in Beijing en Sjanghai was ik de enige buitenlander. Weliswaar was ik de baas, maar vaak wist ik niet precies wat er in de hoofden van mijn medewerkers speelde. Als ik hen opdroeg iets te doen, knikte men vaak ja en leek aan de slag te gaan. Veelal deed men dat met verve, maar soms gebeurde er niets. Als zaken niet gedaan werden, dan werd mij dat niet verteld. Ik moest daar zelf achter komen. Meestal bleek er een goede reden waarom de zaken niet gedaan konden worden - het was geen luiheid, maar men wilde mij liever ‘het slechte nieuws’ besparen. Het kostte maanden voordat mijn medewerkers begrepen dat ik liever ‘slecht nieuws’ had dan geen nieuws. Ik had dan wel een beetje begrip van de Chinese cultuur, maar de targets die de bank mij stelde waren Nederlands.

Ik had het zogenaamde ‘slechte nieuws’ ook nodig om de Chinese manier van doen te doorgronden. Zo kon ik stukje voor beetje de puzzel van het Chinese netwerk-denken (Chinezen noemen dit *guanxi*) ontravelen. Chinezen zijn uiterst praktisch, maar het respecteren van verhoudingen binnen het netwerk – dat zich ruim in de tijd uitspant – was een onderdeel van deze praktische benadering. Zonder netwerk was er voor de Chinese individu geen toekomst. En meestal figureert de buitenlander aan de onder- of buitenkant van zijn netwerk. Wij mogen ons (dat wil zeggen ons geld, onze status of onze targets) dan belangrijk vinden, dat wil niet zeggen dat onze Chinese collega’s er net zo over denken. Zij hadden hun eigen prioriteiten – soms haaks op die van de *wai guo ren* (letterlijk: de buitenlandse mensen).

Menig incident trok het bloed onder mijn nagels. In een luxe hotel in Wuhan, vol met marmer en spiegels en een groot spandoek met daarop ‘welcome foreign friends’, ging ik na het ontbijt, terug naar mijn kamer. De kamersleutel, die meer geschapen leek voor een minuscuul hangslot, ging met moeite in het kamerdeurslot. Het sleuteltje brak af en kon mijn kamer niet in. Ik deed mijn beklag bij de receptioniste. Ze kon niets voor mij doen: de technische dienst was er nog niet. Mijn dag met afspraken begon echter; dan maar zonder tandenpoetsen op pad. Ik zei dat ik ’s avonds zou vertrekken dus of het wel voor die tijd klaar kon zijn. Ja hoor, glimlachte het meisje. Maar toen ik aan het eind van de middag terug kwam was er een ander meisje die niets van deze zaak afwist. Ik werd boos. Ik zei op dreigende toon dat ik de baas wilde spreken. Dat kon niet, zei ze. Ik werd nog bozer en sloeg keihard met mijn hand op de

balie. Dat hielp. Het meisje spoedde zich naar de baas, die een paar minuten later met een verstoorde blik aan kwam lopen. Ik deed mijn verhaal, waarop de baas met het baliepersoneel in gesprek ging.

“Het spijt ons”, begon hij tegen mij, “maar we hebben uw deur niet kunnen openen. Het slot is geblokkeerd door een stuk van de sleutel en die krijgen we er niet uit”.

“Maar jullie kunnen dan toch de deur open breken of door het raam naar binnen gaan (het was de 2de verdieping)?”, wierp ik tegen.

“O nee, wij mogen vanwege privacy redenen niet uw kamer binnen zonder uw toestemming, het raam was dicht en u was de hele dag weg.”

Ik begon koken. “Maar ik heb uw collega gezegd dat ik straks weg moet! Bovendien is het raam open, kijk zelf maar. Regel wat, nu onmiddellijk!” Ik zwaaide vervaarlijk met mijn handen. Het is een soort woede die ik alleen in China kan voelen en die soms heel nuttig kan zijn. Het is dan wel zaak dat je niet zo boos wordt dat je controle verliest. Als Chinezen merken dat je overstuur bent, is negeren het gevolg. Woede dient gericht te zijn, en dat vereist eigenlijk dat je de emotie de baas blijft. Een moeilijke oefening, die men in China kan vervolmaken.

Er werd wat heen en weer gerend en ik zag een man met een ladder zich naar buiten spoeden. En ja, na een tijdje werd de deur geopend door een besmuikt kijkende jongenman. Ik kon mijn spullen pakken en de episode leek voorbij.

Toen ik afrekende bij het nu zeer timide kijkende baliemeisje, zag ik op mijn rekening ‘kosten van nieuwe sleutel’ staan. Ik ontplofte weer. “Nu je baas halen”, gilte ik en ik sloeg weer op de balie. Ze sputterde tegen maar ging toch op stap. De baas vertoonde zich niet meer, maar het meisje maakte een nieuwe rekening zonder de kosten van de sleutel. Mijn boosheid had zich inmiddels omgezet in verontwaardiging en ik kon het niet nalaten het baliepersoneel erop te wijzen dat ze op deze manier nooit klanten zouden trekken. “Jullie zijn er voor de service. Anders komen die buitenlandse toeristen niet”. Maar niemand schonk mij enige aandacht toen ik de hal vol met marmer verliet.

In de grote steden begint men het beginsel van dienstverlening te kennen. Maar naarmate je de binnenlanden intrekt, ga je terug in de tijd. Toen ik met een groep buitenlandse vrienden in een hotel in een provincieplaats was en wilde ontbijten, bleek men ons niet te willen bedienen. We hadden bij het inchecken niet gemeld dat we een ontbijt wilden, dus was er niet op ons gerekend. OK, dan halen we wel wat brood en vruchten op straat. Vervolgens aten we die in de ontbijtzaal op. Het personeel was boos. Ze vonden dat we rommel maakten. We vroegen warm water en bekers maar dat kon niet; daar hadden we niet voor betaald. Toen we wilden vetrekken kwam er een meisje met een rekening van RMB 40 (10 euro). “Waarvoor?”, vroeg ik. “Voor onze dienstverlening”, antwoordde ze met een koel gezicht. “Wat? We hebben juist niets gekregen. Ga weg met die rekening!!”, wierpen we tegen. We maakten aanstalden om op te staan. Het meisje begon te gillen. Een nieuwe rekening werd gepresenteerd. “20 RMB voor twee suikerklontjes”, was het verhaal. Te belachelijk voor woorden natuurlijk, dus zijn we ondanks haar gekrijs gewoon weggelopen. In een groep kun je makkelijker weg komen met dit soort dingen.

Er waren ook minder onschuldige incidenten. Op een dag stond de belastingdienst bij mijn kantoor op de stoep, omdat was gebleken dat een van mijn beste medewerkers had gefraudeert. Hij bleek binnen de bank een dubbele boekhouding nagehouden te hebben, teneinde belastingen voor hemzelf en de bank te omzeilen. Hij verdedigde zich door te zeggen dat hij belastingen ‘oneerlijk’ vond, en dat hij het de normaalste zaak van de wereld vond om de fiscus te misleiden. Het was een sport voor hem en berouw had hij niet. Omdat het een heel goede medewerker was kostte het mij moeite hem de wacht aan te zetten.

Op een vlucht met Dragon Air van Hong Kong naar Beijing klonk plots een daverende knal. Het toestel raakte in een turbulente val; paniek brak uit onder de passagiers. Ik klemde mijzelf krampachtig vast aan mijn stoel (alsof die mij kon helpen), mijn adem stokte en mijn hart bonkte zo hard dat hij uit mijn borst leek te springen; de passagier naast me – een Braziliaanse – greep haar rozenkrans en prevelde wanhopige gebeden. Het toestel leek te buigen onder de grote druk die het opving in zijn val. Behalve de oerangst die mij in beslag nam, herinner ik mij de stoicijnse stewardessen die rustig aangeremd op hun stoel bleven zitten. Zolang zij niet in paniek raakten was er hoop, was een gedachte waar ik mij vast hield. Mijn linker passagier, een Chinees, zat lijkleek onbewogen. Hij toonde geen enkele emotie. De Braziliaanse gilde, de Chinese zweeg, en de Nederlander omklemde zijn stoel en hield zijn adem in. Na enkele minuten stabiliseerde het vliegtuig zich. Het was pikdonker buiten, maar slagregens en bliksemstralen waren zichtbaar. Er kwamen geen mededelingen! De stewardessen bleven stil. Zij gebaarden slechts dat we in onze stoelen moesten blijven. Heel langzaam drong tot mij door dat we misschien niet te pletter zouden vallen. Ik durfde weer te ademen en ontspande mij een beetje. Als we dood zouden vallen, kan je dat maar beter ontspannen doen, schoot me te binnen. Die gedachte ontspande me nog meer. Buiten werd het lichter, en ik kon het landschap zien; we vlogen heel laag! Maar we zakten niet verder, dus ook mij hardslag zakte naar beneden. Er kwam een mededeling: we gaan terug naar Hong Kong. Geen verdere mededelingen. Na een uur of twee – we leken heel langzaam te vliegen – landden we in Hong Kong. Op de landingsbaan stond een heel bataljon brandweerwagens klaar.

Toen ik de *gate* inliep en naar buiten keek, zag ik wat er was gebeurd: de hele voorkant van het vliegtuig was zwart en het windscherm van de voorruit was gebroken. De bliksem was dus blijkbaar ingeslagen! Ik klampte iemand van de airline aan en begreep dat we volgende ochtend ons weer konden melden bij de Dragon Air incheck balie. Geen verdere mededelingen en geen hotel voor de gestrande reizigers.

Pas de volgende ochtend las ik in de krant onder een titel “Horror flight to Beijing” wat er was gebeurd – inderdaad een blikseminslag, die het zicht van de piloten had belemmerd. Omdat de piloot een automatische landing in Beijing niet had aangedurft, was hij teruggekeerd naar het meer vertrouwde HongKong.

Ik kwam veilig thuis maar het gevoel van onbehagen bleef over het feit dat niemand ons iets over de ware toedracht had verteld. Om buitenstanders, vreemdelingen en westerlingen in het duister te houden lijkt een beproefde Chinese tactiek.

Veel incidenten deden me denken aan de veel geciteerde woorden van Rudyard Kipling: “Oost is Oost en West is West. Zij zullen elkaar nooit ontmoeten”. Het leek eenvoudig hem gelijk te geven. Maar ik worstelde er mee – het spanningsveld tussen respect voor andersmans cultuur en het dienen van mijn belangen deed pijn. Ik had de balans – de Tao – nog niet gevonden.

H 2: Tussen Oost en West

Ik bleek niet de enige die ermee worstelde. Toen ik in Nederland op *homeleave* was, werd ik uitgenodigd voor een lezing van mevrouw Han Suyin, met een paar Nederlandse notabelen en zogenaamde China-kenners. Han Suyin, auteur van beroemde historische romans over China, is een product van twee culturen. Geboren uit een Belgische moeder en een Chinese vader en opgegroeid in het vooroorlogse China, studeerde ze medicijnen in Brussel en werkte ze als doctor in Hong Kong. Ze werd wereldberoemd met de liefdesroman, ‘A Many Splendoured Thing’, gebaseerd op haar verhouding met een Engelsman in Hong Kong. De film van dit verhaal werd een kaskraker in Hollywood. Daarna gebruikte ze haar faam om tussen het

communistiche China en het kapitalistische westen te communiceren, terwijl ze historische romans schreef over het leven in China. Ze kreeg toegang tot de Chinese leiders, die tot dan toe erg geïsoleerd waren van de buitenwereld en geen besef hadden van internationale zaken. Ondertussen raakte ze bevriend met Zhou Enlai, de invloedrijke en gematigde tweede man van China naast de radicale partijvoorzitter Mao Ze Dong. De rol tussen Oost en West maakte haar op een gegeven moment in beide kampen verdacht. Chinezen dachten dat ze een spion was in dienst van de CIA en Amerika beschouwde haar als een communistische activist. Geen van beide was waar: ze was verre van wat je ‘politiek neutraal’ zou kunnen noemen, maar haar boeken getuigen van een groot opmerkzaamheidsvermogen en gevoel voor persoonlijk drama.

Han Suyin – 76 jaar inmiddels, tener, kort grijs haar, maar zeer energiek – houdt een kort betoog over het Chinese leiderschap, dat ze over de decennia heeft zien veranderen. Ze roemt de Chinese moed een nieuw beleid te kiezen waarin economische groei centraal staat. Zonder deze groei zal China arm blijven en dat zou tal van problemen blijven veroorzaken. Bovendien, zonder rijkdom zal China niet serieus worden genomen door het Westen. Ze beschuldigt de ontwikkelde landen van opzettelijke discriminatie, van oneerlijke handel. Ze citeert een VN rapport: “het Westen neemt \$500 miljard van ontwikkelingslanden door verkoop van producten, en geeft vervolgens slechts \$50 bln terug aan ontwikkelingshulp, terwijl jullie je grenzen voor landbouwproducten (dat is alles wat we hebben) gesloten houden”. Door opmerkingen als deze ontvouwt zich al snel een levendige discussie met de zaal.

Vraag: “U geeft hoog op van Zhou En Lai. Maar anderen verwijten hem geen ruggengraat getoond te hebben, hij was een meeloper”.

“Iedereen heeft respect voor een integer persoon. Maar in China is de rol van staatsman anders: deze moet vaak liegen om zijn eigen leven te redden, alsook het leven van anderen. Westerlingen kunnen zich dat niet voorstellen. Zhou En Lai was een meesterrekenaar. Hij heeft soms levens gered door de waarheid te omzeilen. Een voorbeeld van hoe dat werkt: Chang Ching – de vrouw van Mao, later opgepakt als lid van de radicale ‘bende van vier’ – beschuldigde mij als een agent van de CIA, als landverrader. Welnu, zei wist dat ik de VS niet in mocht omdat de Amerikanen mij verdachten als communistische agent. Dus waarom deed ze dat? De enige verklaring is dat ze Zhou En Lai wilde pakken. Ze kon hem niet direct aanvallen, dus deed ze dat indirect, door een mij, een vertrouweling van hem, zwart te maken. Dit is de Chinese manier. Weet je dat in de Culturele Revolutie het voorkwam dat onschuldigen van iets kleins werden beschuldigd zodat ze in de gevangenis kwamen, anders zouden ze worden gedood door een valse beschuldiging van iets groots. Zhou En Lai heeft gezegt: ‘Ik moest de bek van de tijger binnen treden teneinde haar jongen te redden’. Wie anders zou zoiets doen?” Kortom, ze wil niets horen van kritiek op Zhou En Lai.

“Waarom hebben intellectuelen geen leidende rol gespeeld en spelen dat nog steeds niet in het moderne China?”, luidt de vraag uit het publiek.

“De rol van de Chinese intellectueel is anders dan die van de Westerse. Traditioneel was het zo, volgens de confucianistische leer, dat het de taak van intellectuelen en bestuurders was om het administratieve systeem in stand te houden. Helaas maak deze vreselijke, oude man Confucius een comeback in China!”

Een gerespecteerde professor in de sinologie staat op. “Ik heb een groot deel van mijn leven gespandeerd met het bestuderen van het leven van Confucius en ik kan getuigen van zijn grote bijdrage aan de vooruitgang van de mensheid.”

“Oh, het spijt me. Ik weet dat hij alom wordt gerespecteerd, ook door communistische partijleden. Maar ik mag hem gewoon niet. Waarom? Vanwege zijn opmerkingen over vrouwen. Eerst moet een vrouw haar vader gehoorzamen, dan haar man en tenslotte haar zoon. Hoe kan ik ooit mijn zoon gehoorzamen?”

De zaal lacht. “Weet u, hier spreekt een gefrustreerde vrouw. Mannen houden er niet van met een slimme vrouw te trouwen!”, vult ze aan.

Tony Saich, professor uit Leiden, zelf getrouwd met een Chinese: “Ik teken bezwaar aan: niet alle mannen zijn zo”.

“Ik ben blij een uitzondering op de regel aan te treffen”, antwoordt Han Suyin.

De auteur Cees Nooteboom stelt de volgende vraag. “Ik ben Nederlands, U bent Chinees. Mijn land is relatief rijk, uw land relatief arm. Uw opmerkingen impliceren dat wij de Chinezen niet kunnen begrijpen noch beoordelen. Dus zijn er twee soort normen. Een universeel, een Chinees. Maar ik zou toch graag willen weten hoe het zit met de onderdrukking van Tibet, martelingen, dwangarbeid enzovoorts...”

Han Suyin antwoordt fel. “U bent niet fair voor mij. Ik heb u nooit aangesproken op basis van uw rijkdom of nationaliteit. U legt zaken in mijn mond die ik niet gezegd heb. Ik noemde de armoede van China als een waarschuwing, niet als een verwijt. De Tibetaanse kwestie die u noemt, is overdreven. Ik ben in Tibet geweest, mijn oom is deels Tibetaans en mijn provincie (Sichuan) is gedeeltelijk Tibetaans. Dit gebied is eeuwen lang deel van Sichuan geweest. De Chinees-Tibetaanse verhouding is veel complexer dan mensen in het Westen denken. Maar ik geef toe dat er een probleem is, omdat die er al heel lang is. Niemand wil dit probleem, maar het kost tijd om dit op te lossen. Een ding is zeker: sancties en het opdringen van ‘Westerse’ mensenrechten hebben geen zin. Je moet praten met de Chinezen, zoals ik dat doe. Dan kan er iets veranderen in China.”

Na een slok water, slaat ze een vriendelijkere toon aan. “Ik moet toegeven dat we de Tibetanen niet juist hebben behandeld. Het probleem is, de Tibetanen zijn diep religieus, ze leven in een theocratie, terwijl de Chinezen zo het tegenovergestelde van religieus zijn geworden!”

De volgende vraag uit de zaal luidt: “Het is evident dat China een koers in slaat die haaks staat op het socialisme. De oude ideologie is mislukt. Dat moet toch consequenties hebben voor de legitimiteit van het gezag?”

“China doet het helemaal niet slecht. Wat zouden de leiders hebben uit te leggen?

Economische hervormingen worden geïmplementeerd, de economie groeit, we hebben een handelsoverschot met het westen – waarom zou een ontwikkelingsland dat niet mogen hebben. Juist omdat een nieuwe koers is ingeslagen, heeft het regime legitimiteit. U begrijpt China niet: in het westen maak je een standaard tegen welke je later wordt beoordeeld. In China word je beoordeeld op je vermogen van richting te veranderen, in reactie op wijzigingen in de omgeving. Dit vermogen wordt gerespecteerd!”

Veel van Han Suyin’s opmerkingen hadden de zaal geprovoceerd, waar dan ook gemor was te horen. Ook ik vond haar te kort door de bocht, maar ze leek oprecht en haar enthousiasme was aanstekelijk. En ik was dankbaar voor de boeken die ik met veel plezier heb gelezen. Op de receptie na afloop spreek ik haar aan. Ik vertel dat haar boeken mij hebben aangezet naar China te gaan. Ze kijkt ze met jeugdige verwondering aan: “Maar waarom dan?” Ik vertel dat ik in China niet meer de gedrevenheid en hoop aan tref die uit haar boeken over de jaren ‘50-’60 spreken. “Ja, nu heb je de ‘vierde generatie’, die niet al het lijden hebben meegemaakt en alles te snel willen hebben. Ze denken met de snelheid van computers. Dat is een probleem, want zo snel kun je nooit tevreden gesteld worden. Ja, ik geef toe, er zijn vele problemen,

maar je moet nooit, en dan ook nooit, wanhopen!”, benadrukt Han Suyin met een passionele uitdrukking.

H 3: Oefening in Tai Chi

Door de voortdurende botsing van culturen, bleef ik mij een vreemdeling voelen in China, terwijl ik ondertussen ook van Nederland vervreemdde. Het gevoel dat ik nergens thuis hoorde bracht mij in verwarring. Ik projecteerde het afwisselend op China (‘ze hebben geen principes, wat zijn ze toch inefficiënt’) en op Nederland (‘wat zijn ze toch principieel, wat zijn ze toch gestressed’). Ik had mijn mond vol van termen als ‘de Tao’ en het ‘ontstijgen van dualiteit’, dat ik in het Cha’n klooster had geleerd, maar echt begrijpen deed ik het niet. Ik probeerde oprecht mee te gaan met de Chinese ‘flow’, ondanks mijn drukke werk en gezinsleven (ons tweede kind was in 1992 geboren), maar kon niet ontkennen dat ik mij vaak behoorlijk gespannen voelde. Ik had last van een chronische bronchitis, die ik wijtte aan de grijze smog van Beijing.

In mijn dagboek van die tijd lees ik:

Er zijn tijden van onbewuste groei
Er zijn tijden van bewuste pijn
Er is twijfel maar er is richting
De onduidelijkheid wordt gevormd door de golven
Op de zee van vertrouwen.
Waarom wil ik de bodem zien,
En houdt ik me vast aan de golven?

Om mij beter te voelen vatte ik de beoefening van Tai Chi weer op. De televisieserie Kung Fu met de onvoorstoerbare en onverslaanbare David Carredine had in mijn jeugd grote indruk gemaakt. Als student had ik wat geoefend in deze vechtsport – maar ik was toen nog te rusteloos en kon de discipline niet op brengen om de lessen meer dan een seizoen vol te houden. Te kort om er echt iets aan te hebben.

Tai Chi – een term die je vrij kunt vertalen met ‘omgaan met energie’ – is een zogenaamde ‘zachte’ vechtsport waarbij je vooral je eigen tegenstander bent. Dat wil zeggen, om Tai Chi goed te doen, moet je elke innerlijke spanning opgeven. Innerlijk spanning komt voort uit vasthouden uit angst. Verzet uit angst, afkeer of hechting is negatief, zegt het taoïsme op basis waarvan Tai Chi is ontwikkeld. Veel gezonder is het om mee te gaan met de stroom, zonder over (of op) te geven. Zoals een bamboestruik kan buigen in de storm maar naderhand zijn oude stevige vorm weer kan hernemen.

Mijn Tai Chi leraar heet Liu Wei, een knappe jongeman van begin dertig. Hij had vele prijzen gewonnen. Hij was grootgebracht in een gezin van Tai Chi meesters. Er bestond voor hem geen andere levensloop dan les te geven in Tai Chi. Hij had zich afgekeerd van vrienden die hun vrije tijd besteden aan drank en uitgaan. Zijn ideale dag begon om vijf uur ‘s ochtends in het park, om te sparren met andere levende legendes van de eeuwenoude Tai Chi traditie.

Liu kwam elke zaterdagmiddag bij me langs. In de schaduw van de bomen van de tuin van mijn compound vonden we een voldoende stille plek. Hij was iemand van zeer weinig woorden; hij liep direct naar de tuin om met zijn armen en benen te zwaaien als warming up. In de eerste les wees hij mij op de bamboestruik in de hoek van de tuin: “Bamboe is de

sterkste plant omdat die zo buigzaam is. Zo soepel dient je beoefening te worden. Probeer mij maar eens vast te pakken, te slaan of neer te leggen. Ik vecht niet terug.”

Ik was een kop groter dan hij en had langere armen. Maar wat ik ook probeerde, van schoppen, duwen, trekken of knijpen, Liu Wei was ongrijpbaar, zonder dat hij weg van me liep. Hij bleef rustig staan in afwachting van mijn actie, die telkens maar een resultaat hadden: ik belandde op de grond. Hoe hij dit voor elkaar kreeg bleef vele lessen lang een raadsel. Hij speelde niet voor buigzame bamboe, maar was het!

Geleidelijk aan begreep ik hoe dat kan, zonder overigens enige voortgang te boeken met het vastgrijpen van hem. Hij gaf zijn opponent volledige aandacht, en daardoor wist hij mijn energie optimaal te gebruiken, meer optimaal dan ik. Hij was totaal ontspannen en in die zin “leeg” van welke obstructie dan ook. Inmiddels was dit begrip mij in filosofische zin bekend: het was een toonbeeld van *wuwei*, ‘leeg gedrag’, het ideale gedrag van de taoïstische meester. Maar om die zo levend te zien en in actie te ervaren was verbluffend. Hoe kon je niets doen en onoverwinnelijk zijn? Hoe kon je leeg zijn en honderd procent alert om elke vijand te verslaan?

Liu Wei liet mij elke keer enkele minuten stil staan, met gebogen knieën, en handen voor mij; een soort skihouding maar dan zonder skistokken. De voeten totaal op de grond. Zo stevig als een rots. De rots en de aarde zijn een. Ik leerde dat stil staan, evenals stil zitten dat ik in het Zen klooster had ervaren, het moeilijkste is wat er is.

Liu zei: “mijn echte beoefening is stilte. Ik begin om vijf uur in het park met stil staan. Ik word een met mijn adem, geholpen door mijn stille lichaamshouding. Dat is *nei gong*, of innerlijke oefening. Pas na een half uur, soms iets eerder of later afhankelijk van hoe ik mij voel, gaan mijn handen bewegen, en begint de *wai gong*, of uiterlijke oefening”.

De energie waar Tai Chi het over heeft, “Chi”, is niet hetzelfde als spierkracht, warmte of elektriciteit – maar kan zich uiten in deze vormen van energie. Het is een meer subtiele energie, zo subtiel dat hij niet fysiek is maar bijna geestelijk. Eigenlijk zit Chi tussen het lichaam en geest in, en verbindt of overstijgt deze twee dimensies. Chi is op zich zelf “niets” maar manifesteert zich door te bewegen. Het beweegt volgens energiekanalen, dezelfde als waar de accupunctuur zich op richt. Een blokkade van energie staat gelijk aan pijn of ziekte. Chi moet stromen, maar wel op de meest “natuurlijk” ongehinderde manier. De Tao in actie dus.

Liu Wei wees ook op het verband tussen Chi en adem. “Chi is onze subtiele adem”, zei, “de kracht die ons doet ademen”. Er dient balans te zijn tussen het in en uit ademen. “Veel mensen missen de balans tussen de adem die naar binnen en naar buiten gaat. Angstige mensen ademen te lang uit en durven niet goed in te ademen. Agressieve mensen ademen niet genoeg uit; ze hebben vaak een te hoge ademhaling en geen connectie met hun buik. Tai Chi leert je de perfecte dans van de adem, van de Chi, waarin alle andere organen in het lichaam kunnen meedansen.”

Het zijn moeilijke concepten voor een nuchtere westerling. Maar doen doet geloven. Een uurtje les met Liu Wei gaf mij een warm tintelend gevoel in mijn handen, dat naarmate mijn oefening sterker werd langer en dieper in mijn lichaam bleef. Ik ontdekte dat er inderdaad een subtiel maar belangrijk verband bestond tussen mijn adem en geestestoestand. Ik voelde me vitaler, meer levend, meer energiek. “Chi is de oerkracht, die alles aandrijft”, zij Liu Wei.

In de Tao De Qing zegt Lao Zi:

“Sommigen zeggen dat mijn lessen van de Tao onzin zijn. Anderen zeggen dat het zweverig en onpraktisch is. Maar voor hen die in zich zelf gekeken hebben, is deze onzin zinvol. Voor hen die het beoefenen heeft de zweverigheid diepe wortels”.

Ik was nog lang niet in het reine met de spanning die de dagelijkse confrontatie met China opleverde, maar Tai Chi opende een deur naar diepere, transcenderende krachten. Natuurlijk was mijn eigen onvermogen moeilijkheden te aanvaarden de kern van het probleem – of te wel, gebrek aan geduld. Mijn geduld was niet opgewassen tegen het Chinese systeem – met stress als resultaat. Maar als je leert ervaren dat de ware vijand in jezelf zit, is de oplossing niet ver weg meer. Ik hoefde mij niet neer te leggen bij de waanzin van alledag, maar evenmin hoefde ik het te bestrijden. Tussen confrontatie en opgeven zit een subtiele ruimte, van waaruit Ch'i ontwaakt.

In een van de klassieken staat: “Wat is de Tao? De Tao is het principe dat je in staat stelt de vijand met zijn eigen wapenen te verslaan. Maar de Tao zelf is onaantastbaar”.

Ik had het beginsel van de Tao onderschat – ik wilde het op westerse wijze manipuleren en naar mijn hand zetten, alsof de Tao zelf het wapen is. Maar de Tao vereist een diepere overgave, een dieper loslaten, dan ik tot nu toe had toegestaan. Overgave is niet opgeven; ik was er nog 100% bij. Deze vorm van loslaten had een hele andere kant: voortdurende aandacht. De Tao is was als medaille met twee kanten: loslaten en aandacht.

Liu Wei noemde Tai Chi een pad van innerlijk krijgerschap. Alle grote tradities spreken van dit soort krijgerschap: de ridders van Koning Arthur, de Samurai van Japan. Het voelde goed in deze traditie te staan.

Er was nog een lange reis te gaan, maar de Tai Chi oefening gaf mij de inspiratie mij verder te verdiepen in de Chinese denkwereld. Ik begon het leuk te vinden om lastige Chinese zakenpartners met hun eigen middelen te bestrijden. Ik ging mijn dagelijks werk zien als een oefening in een van de hoogste Chinese kunsten - de kunst van het onderhandelen.

H4: De kunst van onderhandelen

Met de groeiende status van Sjanghai als financieel centrum, wilde ABN AMRO Bank zich graag vestigen in het hart van de stad, en wel in het pand dat de bank in de tijd voor de Chinese revolutie van 1947 ook had bezeten – toen nog onder de naam van de Nederslandsche Handelmaatschappij - maar die was kwijtgeraakt door de nationalisatie van buitenlandse eigendommen die volgde op de revolutie. Het was een mooi oud koloniaal pand, nog in goede staat, prominent gelegen aan de boulevard van de rivier die de stad doorkruist. De Hongkong & Shanghai Banking Corporation (HSBC), een Britse Bank die ooit gesticht was in oud Sjanghai, had publiek kenbaar gemaakt dat zij hun oude gebouw terugwild. Een tactische fout, want de Chinese regering liet geërgerd weten deze wens ongepast te vinden gezien het koloniale verleden van de Britse bank.

Ik verkoos dus een andere tactiek: eerst kijken hoe de lokale situatie in elkaar zat en of er Chinese partijen een belang konden hebben met een eventuele verkoop aan de bank. Het gebouw dat de bank op het oog had, was eigendom van de gemeente Sjanghai, maar diende nu als opslagplaats voor een ministerie in Beijing. De betrokkenen bleken te willen praten. Maar ik had twee partijen tegenover mij om zaken mee te doen. Een verdere complicatie bleek dat er geen huurrecht bestond in China. De onderlinge verhouding tussen huurder en

eigenaar was niet wettelijk geregeld. De bank zou eventueel onderhuurder kunnen worden, maar ook dat begrip bestond niet in de Chinese wet. Het grootste probleem was echter dat beide Chinese partijen vonden dat zij de eerste rechten hadden. Zowel het ministerie als de gemeente Sjanghai wilde goed geld verdienen aan de mogelijke deal met een rijke buitenlandse bank. Daarbij kwam dat het ministerie vond dat zijn belangen als nationale instantie voorrang hadden boven die van een regionale instantie zoals de gemeente Sjanghai. Tevens bleken er diepgewortelde, wederzijdse antipathieën te zijn tussen Sjanghai en Beijing. Sjanghainezen vinden de Noorderlingen bureaucratische nietsnutten die Sjanghai na 1947 hebben leeg gemolken. Pekinezen vinden Sjanghainezen linke sjacheraars die geen respect tonen voor gezag.

Ik organiseerde een jaar lang de éne lunch na het andere banket om te proberen de beide Chinese partijen aan een tafel te krijgen en relaties (*guanxi*) op te bouwen. Er zat echter geen enkele vooruitgang in. Mijn bazen mopperden en vonden dat ik tijd aan het verspillen was.. Er waren teveel kosten gemoeid met het voortdurende uitstel, de prijs van onroerend goed steeg dagelijks, er waren kapers op de kust en Chinese beloften werden constant gebroken. Het besluit om de zaak af te blazen kwam steeds dichterbij.

Ik legde de casus voor aan mijn leraar Chinees, meneer Li, met wie ik elke week een uurtje converseerde. Hij had zich uitgebreid in de Chinese filosofie verdiept en was eigenlijk een geestverwant van meneer Pei uit Taiwan. Ook Li was een intellectueel, bescheiden en erudiet, die als half-gepensioneerde bijles gaf aan westerlingen. Hij schudde meewarig het hoofd toen hij over de impasse hoorde. “Typisch China”, zei hij, “Dit kan alleen op een Chinese manier worden opgelost. Je moet iemand zoeken voor wie beide partijen veel respect hebben. Dat mag niet een bemiddelaar zijn, maar iemand die macht kan uitoefenen. Alles draait om macht in China; niet om geld, zoals jullie denken. Maar jullie als buitenlanders kennen zo’n persoon natuurlijk niet. Dus heb je pech.”

Maar ik had zoveel energie in deze affaire gestopt dat ik mij hier mij niet wilde neerleggen. Bovendien wist ik dat deze deal ook in het belang was van China. Mijmerend over de diepte van de Tao, het beginsel dat zomaar opgeven niet toestaat, kreeg ik een idee. De bank had een zekere *guanxi* met Zhu Rungji, toen de vice premier en later premier van China. Hij was zeker een van de machtigste personen in China. Zhu was in het verleden, toen hij nog burgemeester van Sjanghai was, eens op bezoek geweest in Rotterdam. Onze voorzitter van de raad van bestuur, Jan Kalff, had hem destijds een lunch aangeboden. Dat was al enkele jaren geleden, dus de vraag was hoe de bank Zhu daar op respectvolle wijze aan kon herinneren. Zomaar bellen of een brief sturen heeft geen zin. We moesten geduldig een kans afwachten. Die kans deed zich voor, toen een maand later Zhu werd herbenaemd als vice-premier. Samen met mijn baas in Hong Kong, Igno van Waesberghe, concipieerde ik een brief voor de voorzitter waarin hij Zhu feliciteerde met zijn herbenaeming. In een voetnoot stond dat de onderneming haar kantoor in Sjanghai wilde openen, met de vraag of Zhu erop toe wilde zien dat het ministerie in Beijing en de gemeente Sjanghai het spoedig eens zouden worden.

Het was een uiterste poging waarin wij zelf nauwelijks geloofden. Ik was zelfs bang dat deze actie zou kunnen terugslaan als een boemerang, want de brief was zonder medeweten van onze onderhandelingspartners verstuurd.

Een aantal weken gingen voorbij. Op een dag gebeld door het ministerie in Beijing of ik mij onmiddellijk wilde vervoegen bij de vice-minister, heel ongebruikelijk. Wat was er aan de hand? Ongerust liet ik me naar het ministerie rijden. Meteen bij aankomst stak de vice minister van wal: “Meneer Tideman, waarom heeft U ons nooit verteld dat U vice premier

Zhu Rongji kent? Zhu bleek een krabbel onder de brief gezet te hebben van de strekking 'doen!' en bracht het in de molen van de Chinese bureaucratie. Zowel het ministerie als de gemeente Sjanghai bleek enorm onder de indruk. Zhu's krabbel bleek veel meer waard dan welke wet of regeling dan ook. De bank kon haar intrek nemen. Dit is een voorbeeld waarin het idee centraal staat dat macht neutraal is en ten goede kan worden aangewend, of wel de Tao in actie. De relatie met Zhu Rongji bleek doorslaggevend te zijn voor de bank. De bank maakte in één klap deel uit van een belangrijk netwerk van relaties.

Hetzelfde principe hanteerde onze Ayi, toen zij – alleen thuis met onze kinderen – bezocht werd door de gevreesde geheime politie. Zij hadden een tip gekregen dat onze Ayi, inmiddels drie jaar bij ons in trouwe dienst, 'zwart' bij ons in dienst was. Dat was gedeeltelijk waar. Volgens het Chinese systeem mochten lokale Chinezen niet direct voor buitenlanders werken maar alleen via een officieel uitzendbureau, Fesco geheten. Omdat Ayi indertijd via Chinese vrienden bij ons was gekomen, en zij tevreden was met het geld dat ik haar betaalde, had ik nooit stil gestaan bij de noodzaak haar bij Fesco aan te melden, vooral ook gezien het gebruik van Fesco om 50% van het salaris af te romen zonder enige voordelen voor Ayi.

Toen vier agenten ons huis binnen liepen, rende Ayi naar mijn studeerkamer waar een foto hing waarop ik de hand schudde van de vice-premier Zhu Rongji, die enkele maanden ervoor op een receptie was genomen. Ze liet de foto aan de agenten zien terwijl ze zei: “jullie zijn gewaarschuwd: mijn baas is een goede relatie van de vice-premier; als je hem problemen geeft dan zou dat wel een vervelende gevolgen voor jullie kunnen hebben!”. De houding van de heren veranderde onmiddellijk. Wel moest Ayi mee naar het politiebureau, vanwaar zij naar mij belde met de vraag haar te komen 'bevrijden'. Om haar los te krijgen moest ik mij melden op het bureau met de belofte haar bij Fesco in te schrijven. De toon waarop men mij dit vertelde was echter opvallende beleefd, zelfs een beetje verontschuldigend. Ik beloofde dat te doen. Wat men echter naliet was na te gaan of ik haar voor een full-time of part-time betrekking inschreef. Door haar bij Fesco als part-timer te melden, kon ik de afroaming van Fesco nog enigszins beperken.

Vriendschap en wederzijds respect

In China beginnen zakelijke onderhandelingen op hetzelfde punt als waar ze opuitkomen: men wordt vrienden (*pengyou*) van elkaar. Maar met vriendschap bedoelen de Chinezen niet een relatie in de Europese betekenis van het woord, maar één die tot wederzijds voordeel strekt. Vriendschap betekent dat je de ander om gunsten mag vragen. De filosoof Menzi zegt: “Nooit benaderen wij in de volmaakte menselijkheid dichter dan wanneer wij in alles handelen volgens het principe van de wederkerigheid”.

In de praktijk betekent dit dat alles waarvan de westerse onderhandelaars dachten dat het was afgerond kan worden heropend. We zijn toch vrienden? 'Vriendschap en wederzijds begrip' zijn de toverwoorden in China. Westerlingen zullen geneigd zijn om zich in China te concentreren op het proces van de officiële onderhandelingen. De eigenlijke doelstellingen van de Chinese tegenspelers komen daar echter pas laat, of misschien zelfs helemaal niet op tafel. Ze hebben wel duidelijke doelstellingen, maar daar is vaak alleen achter te komen door iemand persoonlijk achter de schermen aan te spreken. “Meer onderhandelingen worden gevoerd in danspaleizen en karaoke-bars dan aan de formele onderhandelingstafel”, zo schrijft Laurence Brahm in 'Negotiating in China'. Geen enkele cursus van Harvard of Oxford helpt iemand ver op weg in China als “leren drinken, roken en karaoke-liedjes zingen. Dat kan de

onderhandelingen pas echt uit een impasse trekken en op een persoonlijk niveau brengen waar de Chinese partij mogelijk opening van zaken geeft en laat zien wat ze echt wil”.

Chinezen en westerlingen onderhandelen vanuit verschillende denkconcepten. Voor een Chinees bestaat de realiteit uit onderling afhankelijke relaties. Het Chinese mensbeeld wordt bepaald door connecties, de eerder genoemde *guanxi*. De eigen persoon is er slechts een onderdeel van. Het mensbeeld is niet vast omljnd. Naaste familieleden behoren er bijvoorbeeld toe, maar ook anderen met wie een relatie is aangegaan huren tot het 'ik' of 'mijn'. Mensen met wie geen relatie is aangegaan vallen buiten het netwerk. Aan hen is een Chinees ook geen verantwoording schuldig. Hiervoor bestaat de term 'meiyo guanxi', dat letterlijk betekent 'geen verband', of 'geen connectie'. Dit wordt soms uitgelegd in positieve zin als 'het maakt niet uit', of 'het doet er niet toe'. Maar soms heeft het ook een negatieve betekenis: 'het interesseert mij niet' of 'laat maar barsten'. Het vormt de basis voor de enorme gevoelloosheid die zich zo vaak in de moderne geschiedenis heeft gemanifesteerd bij het Chinese volk.

Zoals eerder gezegd, de westerling echter gelooft in absolute waarden, in een objectieve waarheid en een externe realiteit, en hij is ervan overtuigd dat het mogelijk is deze realiteit te meten. Dit leidt tot logica, efficiëntie en analyse. Het mensbeeld van de westerse mens is vastomlijnd, er is een 'ik' en een buitenwereld. In China staat het collectief voorop. 'Een samenleving is collectivistisch als individuen vanaf hun geboorte opgenomen zijn in sterke hechte groepen, die hun levenslang bescherming bieden in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit', zo schrijft Geert Hofstede in 'Allemaal andersdenkenden'.

In westerse culturen wordt kinderen geleerd op te komen voor zichzelf, onafhankelijk te zijn. Degenen die het ver schoppen zijn mensen met een expressieve persoonlijkheid. Individualisme wordt positief gewaardeerd. “De grootste verdienste van het westen is het vermogen om het individu tot ontplooiing te brengen”, zo observeerde de Chinese schrijver Yan Fu (1853-1921) met enige afgunst toen Europa een industriële grootmacht was uitgegroeid. In China leren kinderen niet om de wereld om zich heen te veranderen, maar om die te accepteren. Hun rol als deel van een groep is oneindig veel belangrijker dan hun individuele rol. De 'guanxi' bestaan uit een ingewikkeld netwerk van wederzijdse verplichtingen met een duidelijk moreel karakter. Chinezen vertrouwen erop dat de morele verplichtingen worden nageleefd. Het niet nakomen ervan leidt tot gezichtsverlies.

Het machtsspel met de strategemen

De 'ji' (of te wel 'strategemen', soms vertaald als krijgslisten) zijn het voertuig voor de Chinezen om het eindeloze netwerk van relaties te bereizen en zo ver mogelijk te komen. Gebruikmaken van het netwerk wordt niet gezien als het streven naar macht ten koste van anderen, maar als het bewerkstelligen van doelen ten gunste van jezelf of je naasten. De strategemen uit zich met name in een zeer geraffineerde onderhandelingsstechniek, die ver superieur is aan de westerse. Chinezen hebben het onderhandelen met de paplepel ingegoten gekregen. In de jaren zeventig werd aan schoolkinderen zelfs het vak 'onderhandelen met buitenlanders' onderwezen. Alles is onderhandelbaar, alles is een kwestie van geven en nemen, van reciprociteit ('*pao*'). In het Nederlands: voor wat hoort wat. Westerlingen zullen het gebruik van de strategemen vaak zien als het spelen van flauwe machtsspelletjes. Maar er ligt een diepgaande filosofie aan ten grondslag. Macht is in de Chinese filosofie een neutraal begrip. Degene die slim omgaat met macht verdient respect. Mensen in machtige posities worden niet in beginsel gewantwoord in tegenstelling tot de westerse denkwijze, die een

negatieve lading geeft aan macht. De Chinese klassieken spreken wel eens van macht als een 'deugd'. De machtigen hebben in deze optiek verantwoordelijkheid voor de onmachtigen. Hieraan ligt een positief mensbeeld ten grondslag. De mens is in principe goed, en als hij niet goed is, is hij goed te maken door deugdzaam over hem te heersen. Het westerse mensbeeld daarentegen is gevormd in de joods-christelijke cultuur, die in de Zondeval gelooft. De mens is in aanleg zondig in die filosofie. De Chinese cultuur kent geen tien geboden om de slechtheid van de mens in te dammen, maar slechts — zoals Confucius dat formuleerde — de vijf relaties (met meerderen, ouders, man/vrouw, vrienden, kinderen / ondergeschikten), die ieder op eigen, respectvolle wijze dienen te worden onderhouden. De Chinees heeft het omgaan met macht tot een kunst verheven, en dat uit zich in een schijnbaar oneindig proces van onderhandelingen. Het streven naar harmonie enerzijds en het voortdurend spelen met strategemen anderzijds leidt tot een paradoxale situatie. De manipulaties mogen er zeker niet toe leiden dat de harmonie verbroken wordt. Dit vraagt van alle spelers een uiterst behoedzame en subtiele speelwijze. Dit spel van omzichtige manipulatie en listigheid ten eigen voordeel wordt in China hoog aangeslagen, bijna als een vorm van kunst.

Het grootste klassieke werk over onderhandelingen is 'De kunst van het oorlogsvoeren' van Sun Tzu, dat ongeveer 2,000 jaar oud is. Ongeveer even oud is het boek met de '36 Strategemen'. Deze twee werken maken deel uit van het collectieve onbewuste van de meeste geschoolde Chinezen. Onderhandelen in China zonder ten minste een vluchtige kennis van 'De kunst van het oorlogsvoeren' en de '36 Strategemen' is als een mijnenveld inlopen zonder kaart. Sun Tzu schrijft:

Wees uiterst subtiel
Zelfs tot het punt van vormloosheid
Wees uiterst mysterieus
Zelfs tot het punt van geluidloosheid
Daarmee word je de beschikker
Van het lot van de tegenstander

Gezichtsverlies verstoort de harmonie

Het begrip 'gezicht' (*mianze*) geeft de grenzen aan van het machtsspel. 'Gezicht' heeft geen equivalent in het westen, anders dan in 'gezichtsverlies'. Het heeft te maken met de erkenning van respect, eerlijkheid en gelijkwaardigheid. Volgens Hofstede beschrijft het 'gezicht' 'de juiste relatie van iemand met zijn of haar sociale omgeving'. Westerlingen kunnen er alleen mee leren omgaan door er ervaring mee op te doen. Het gaat erom gezichtsverlies te voorkomen, zowel bij de Chinese als bij de eigen partij. Gezichtsverlies is het ergste dat iemand kan overkomen in een collectivistische samenleving, zegt Hofstede. Het leidt tot versterking van de harmonie, een ander begrip dat belangrijk is voor Chinezen. Harmonie wordt gedefinieerd als de natuurlijke orde of de juiste balans tussen tegengestelde krachten — *Yin* (vrouwelijk, zacht) en *Yang* (mannelijk, hard) — die voortdurend in beweging zijn.

In verband met mogelijk gezichtsverlies is het onverstandig de Chinezen in een hoek te dringen. Als gevolg daarvan kunnen er weken, zelfs maanden verloren gaan met onderhandelingen over een relatief onbelangrijk punt. Beter is het om te zorgen dat er altijd een ontsnappingsroute is, bijvoorbeeld door twee of drie scenario's voor te leggen en de Chinezen te laten kiezen. Sun Tzu doceerde al dat het niet verstandig is een tegenstander aan te vallen die met zijn rug tegen de muur staat. Laat de vijand denken dat hij een ontsnappingsmogelijkheid heeft. Hierbij kan een tussenpersoon een belangrijke rol spelen.

"Om effectief te zijn in China moetje alles via de band spelen, en niet direct op de man', leerde mijn vriend Henk Schulte Nordholt, directeur van handelshuis Hofung in Beijing.

Het beginsel van 'gezicht' kan ook offensief worden gebruikt. Wie iemand anders gezicht geeft, kan iets van hem vragen. Omgekeerd kan een partij die iets van een ander wil, haar tegenspeler, of beter een derde partij, vragen hem wat 'gezicht' te geven. Ik had moeite een ontmoeting te regelen met een hoge Chinese ambtenaar die verantwoordelijk was voor het afgeven van een bepaalde vergunning. Toen de Nederlandse minister van buitenlandse zaken in China was regelde ik via de Nederlandse ambassade dat de ambtenaar een uitnodiging kreeg voor de receptie van de Nederlandse bewindsman. Doordat de Chinese functionaris de minister de hand kon schudden, kreeg hij gezicht. Dat gaf de bank vervolgens een entree en de vergunning volgde snel.

Gezichtsverlies wordt soms voorgewend om vervolgens van de tegenpartij herstel te eisen in de vorm van gunsten, m dit licht zijn opmerkingen in onderhandelingen als 'China is maar een arm land, jullie zijn zo rijk' te begrijpen. Er wordt ingespeeld op een oud schuldgevoel van Europeanen. Het erkennen van gezichtsverlies kan ook een wapen zijn. Excuses aanbieden creëert nieuwe openingen in vastgelopen onderhandeling en. Trotse westerlingen zullen er moeite mee hebben, maar kunnen er wel gebruik van maken. Ze zullen echter op hun hoede moeten zijn voor Chinezen die zich verontschuldigen. De tactieken van Sun Tzu kunnen een rol spelen.

Lok de tijger van de bergen naar de vlakte

Chinezen spelen graag een thuiswedstrijd in onderhandelingen. Ze zoeken zorgvuldig locaties uit die ze eventueel kunnen gebruiken om de bezoeker te imponeren of zich ongemakkelijk te laten voelen. 'Lok de tijger van de bergen naar de vlakte en hij zal een straathond worden', zo wordt deze strategieem beschreven. In het begin van de jaren '90 heb ik in een dikke jas onderhandeld, omdat het zowel buiten als binnen vroom. In China gold jarenlang de stelregel dat er in gebouwen ten zuiden van de rivier de Yangtze geen verwarming mag worden aangelegd, terwijl het er in koude winters wel degelijk kan vriezen. Ik was betrokken bij onderhandelingen van een Nederlands bedrijf, die plaatsvonden in een kleine stad in de provincie Hubei. Maar het schoot niet op. We werden voortdurend geëntertand met banketten, drank en zang. Alles in de stad had banden met het Chinese bedrijf: het hotel, de restaurants, zelfs de karaoke-bars. Pas toen de we aandrongen op hervatting van de onderhandelingen in een van de hotels van Beijing, waar elke partij zijn eigen rekening betaalde en wij zelf het tijdschema konden bepalen, kwam er schot in.

Het voordeel van de thuiswedstrijd is te behalen, door de Chinese partij uit te nodigen naar Nederland te komen. Bij onderhandelingen die ik voerde bood ik de tegenpartij vaak aan een reis naar Amsterdam te maken als beloning voor een succesvolle deal. Aangezien Chinezen zelfstandig weinig gelegenheid hadden om in het buitenland te komen, grepen ze een dergelijke uitnodiging vaak met beide handen aan. Ik dank menige deal met Chinezen aan deze tactiek.

'Gooi een stuk steen om een jade te verkrijgen', zo luidt een andere strategieem, die de Hongkongse tycoon Li Ka-shing toepaste in zijn benadering van China. Li heeft zijn fortuin opgebouwd in Hongkong en heeft, lang geweigerd in China te investeren. Wel begon hij langzaam goodwill op te houwen. Hij schonk geld aan scholen, hield zijn mond toen de Chinese regering de roep om democratie in 1989 hardhandig neersloeg en werkte samen met het regime in Beijing om de overdracht van Hongkong in 1997 soepel te laten verlopen. Pas

na de campagne van Deng Xiaoping in 1992 om de open deur politiek te versnellen durfde Li het aan om fiks te investeren in China. Zijn *guanxi* en de opgebouwde goodwill kwamen Li van pas. Toen hij het stadsbestuur van Beijing vroeg om het stuk grond op de hoek van Wangfujing aan de prestigieuze Changan straat, in de rijkste en drukste winkelbuurt van de stad. Hij kreeg het hele stuk, behalve de hoek waar McDonald's net het grootste fastfood restaurant ter wereld had gevestigd. Li was niet tevreden; hij wilde alles hebben. Het stadsbestuur ging overstag. McDonald's kreeg te horen dat het contract, dat een geldigheidsduur had van twintig jaar, zou worden verbroken.

Zo lijkt niets 'heilig' voor Chinezen. Of is het de Tao, het ultieme principe van verandering dat geldt? Ik herinner de woorden van Tai Chi meester Liu Wei: "Onze gedachten blijven voortdurend aan het verleden hangen. Dat lijkt onschuldig, maar zo blokkeert de Chi. Wij oefenen het denken los te laten, zodat onze geest totaal open blijft. Dan stroomt Chi en adequaat handelen is het gevolg".

Omdat niets vast staat, is ook alles mogelijk. Alles is voortdurend heronderhandelbaar. Elke dag een nieuw begin. De Tao is in essentie een positief principe. Hierdoor ontwaakt de Chi en draait het wiel van Yang en Yin verder op het eeuwige pad. Dit is de ware bron van de Chinese cultuur, die het al millennia van vitaliteit voorziet. Jaren van dagelijkse oefening gaf mij geleidelijk toegang tot deze bron. De uitdagingen van elke dag vormden kansen om mij te bekwamen in het oude Chinese krijgerschap.

In de schaduw van het economische succes

Maar soms vroeg ik mij af: put het moderne Chinees nog wel uit de ware bron? Of beter gezegd, raakt de bron niet uitgeput door het nietsontziende economische opportunisme en politieke dominantie? Als bankier ging ik er gemakshalve van uit dat met economische groei, met verbetering van levensomstandigheden, er ook meer politieke tolerantie zou optreden. Het klinkt zo mooi: de vrije markt werkt politieke vrijheid in de hand. Maar daar bleek in de praktijk weinig van.

Het leek zelfs zo dat met het economische succes van de jaren negentig, China zich ook steeds meer liet gelden als een politieke dictatuur. In de jaren tachtig, na de dood van Mao Tse Tung, leek het politieke klimaat te zijn versoepeld. Maar daarna kwam de harde hand weer terug. Menig dissident verdween van het toneel, zonder vorm proces. Buitenlandse kritiek werd afgedaan als ongeoorloofde inmenging in interne aangelegenheden. Sterker nog, China ging zich ook bemoeien met de internationale politiek. Generaals uit het Chinese volksbevrijdingsleger dreigen raketten af te steken op Taiwan als het eiland zijn plannen om onafhankelijkheid na te streven doorzet. Dat Taiwan al decennia de facto zelfstandig is, en de militaire steun van de VS en Japan geniet, doet niet ter zake. Evenmin telt het feit dat de Taiwanese inmiddels vrije verkiezingen genieten en zich weinig meer door hogere hand of het vasteland laten opleggen. Het verzoek van de Dalai Lama om het concept 'One Country; Two Systems', dat Hong Kong en Taiwan werd aangeboden, ook op Tibet toe te passen, werd weggewoven.

Bluf past bij het spel van de strategemen. Geef nooit toe, ookal wijst alles op je ongelijk. Deze tactiek laat China ook toe op andere grensgebieden en buurlanden. Kleine onbewoonde eilanden voor de kust van Vietnam en de Fillipijnen worden geannexeerd als Chinees territorium, want daarmee krijgt China toegang tot mogelijke offshore olievelden. De militaire regimes in Myanmar en Noord Korea, door de rest van de wereld uitgekotst, blijven de openlijke steun van Beijing genieten. In Tibet wordt een volksofstand met grof militair geweld de kop in

gedrukt en alle schuld geschoven op ‘separatisten’, die zouden worden aangestuurd door de in India woonachtige Dalai Lama. Dat de boeddhistische leider net de Nobelprijs voor de vrede had gewonnen werd nergens in de Chinese media genoemd. De wereldopinie wordt aan de laars gelapt.

Het huidige Chinese beleid lijkt gestoeld op hernieuwd zelfvertrouwen van het regime als gevolg van de economische *boom*. Ik kon het moeilijk rijmen met de oude Chinese wijsheid die ik in de Tao Te King had gelezen. Mijn Tai Chi leraar Liu had mij verzekerd dat op het hoogste spirituele niveau, Ch’i transformeert tot liefde. Want de meest pure Ch’i is datgene wat ons met alles dat leeft verbindt. In de Tao Te Ching staat: “Wanneer de Tao aanwezig is in de samenleving, worden paarden gebruikt om het land te ploegen. Wanneer de Tao afwezig is, dan worden paarden in de stad gefokt om gebruikt te kunnen worden voor een oorlog”.

Naast mijn werk als bankier, begon ik mij met deze diepere vragen bezighouden. Ik was het advies van Pei in Taiwan niet vergeten. Ik zou op zoek gaan naar de diepere bron achter de nevels. In het China dat ik dagelijks meemaakte, in de grote en hard groeiende steden aan de oostkust, vooral in de onnipotente hoofdstad Beijing, leek die bron verder weg dan ooit. Ik wilde de binnenlanden leren kennen. Ik wilde weten wat er leeft in de schaduw van China’s economische succes.

Deel 4: Tibet & Mongolie

Een rijk mag groot zijn, maar als het oorlog liefhebt zal het worden verwoest; een rijk mag vrede kennen, maar als het de oorlog uit het oog verliest, is het in gevaar.

Sima Qian

Wanneer de ijzeren vogels boven Lhasa vliegen, vertrekt de Dharma naar het westen
Profetie van Padmasambha, 9de eeuw

H1: Een zakenreis naar Tibet

In mijn hotel kamer in Chengdu, de hoofdstad van Sichuan in het midden van China, zoek ik tevergeefs op mijn hotelkamer naar een televisienet dat het Europese voetbalkampioenschap uitzendt. Helmut, een Duitse reisgenoot, en ik, zijn om drie uur 's ochtends hiervoor opgestaan. De wedstrijd Nederland-Duitsland was al gespeeld (en geëindigd in een overwinning van Nederland), anders hadden Helmut en ik deze nachtelijke exercitie niet zo broederlijk ondernomen. Maar we moeten de halve finale, Nederland-Denemarken, missen (we zouden hem toch gaan verliezen, zoals later bleek). We zijn op weg naar Lhasa, een bestemming die het loslaten van dit soort genoegens verzacht.

Chengdu is een middelgrote stad met “slechts” acht miljoen inwoners, de hoofdstad van de provincie Sichuan, onder meer bekend om zijn spijszige keuken. Onverwacht krijg ik de kans de stad te bekijken. De aansluitende vlucht van Peking naar Lhasa was afgelast wegens slecht weer. Ik breng de “verloren” tijd door met het bezoeken van een paar zeer oude boeddhistische en taoïstische tempels in de stromende regen – verder is Chengdu een typische, weinig kleurrijke Chinese stad. Op de terugweg van een uitje buiten de stad wordt de bus waarin we rijden aangehouden door een agent. Zijn jonge gezicht contrasteert met zijn imposante uniform. Hij bekijkt de bus en constateert dat die niet schoon is. We worden vervolgens geloodst naar een autowas station, waar een hele stoet van lotgenoten staat te wachten. De wasbehandeling is in een wip geklaard en bestaat slechts uit het besprenkelen van de bus alsof het een plantje is door een verveelde employee met een tuinslang. We vervolgen onze reis over de stoffige weg. Binnen vijf minuten is de bus net zo vuil als ervoor.

Het interessante van dit incident is dat noch de agent, noch de chauffeur van onze bus (die het hoofdschuddend onderging), noch degene die de spuit bediende (getuige zijn ongeïnspireerde spuitpartij) geloofde in de zin van dit instituut. Het was hen opgedragen, waarschijnlijk door een ambtenaar die op deze manier zijn stad een goed imago wilde bezorgen, daarom werkten ze mee. Niemand van de betrokkenen voelde zich persoonlijk verantwoordelijk voor zijn activiteit – en zo blijft het instituut bestaan.

In mijn hotel laat ik me op Chinese wijze masseren door een nors kijkende masseur. Zijn behandeling was zo hardhandig als zijn gelaat deed vermoeden. Maar de pijn van het moment gaf een heerlijk tintelend gevoel erna. Ik slaap de korte nacht goed, klaar om de reis naar ‘het land van de sneeuw’ eindelijk aan te vangen. Ik ben heel benieuwd naar wat ik daar zal aantreffen: is er nog wat over van het mysterieuze land of is het een gewone Chinese kolonie geworden?

Het vertrek uit Chengdu is hachelijk. Het is zes uur 's ochtends en er vertrekken vijf vluchten, waarvan twee naar Lhasa, op hetzelfde moment uit schijnbaar dezelfde gate. Dan kunnen we

daarna naar huis, moet het vliegveldpersoneel gedacht hebben. Drukke mensenmassa, iedereen in verwarring en veel gedrang. Zenuwen en het zweet breken mij uit.

Mijn gezelschap bestaat behalve Helmut uit elf buitenlandse relaties van een Chinees staatsbedrijf. Zes Japanners, drie Italianen, een Pakistani en ik. Het bedrijf heeft ons als vertegenwoordigers van buitenlandse banken en bedrijven uitgenodigd, als een relatiegeschenk. Weliswaar op onze eigen kosten – maar het bedrijf regelt alles. Ze hopen daarbij dat wij de lokale regering van Tibet willen adviseren over de vraag hoe de armste provincie van China, buitenlandse investeringen kan aantrekken en kan profiteren van de liberale economische politiek die Peking onlangs heeft afgekondigd. Voor mij was de trip echter een snoepreis; een geweldig handige manier om Tibet binnen te komen. Tibet anno 1992 is namelijk gesloten voor individuele reizigers, diplomaten, journalisten en eigenlijk iedereen die niet als mak schaap in een veel te dure groep achter een Chinese gids aan wil lopen.

Pas in het vliegtuig ontspan ik mij. De reis zelf is adembenemend mooi. Na twee en een half uur vliegen over eindeloze bergruggen bereiken we Gongga-airport, vanwaar Lhasa nog ruim 100 km verwijderd ligt. Niets dan kale statige en ruwe bergen, onderbroken door heldere rivieren en groene oasen van vegetatie met daarin kleine nederzettingen. Hier en daar, in de buurt van de sporadische groene velden, zijn op nabijgelegen heuvels de ruines van kloosters en forten te zien. Maar het meest indrukwekkend zijn de gezonde gezichten van Tibetanen die een ongekende puurheid uitstralen. Het Potala paleis – het symbool van Tibet en het middelpunt van Lhasa – is in eerste instantie minder indrukwekkend dan ik van foto's verwacht had, maar in tweede instantie dringt de architectonische perfectie en harmonieuze eigenheid des te sterker tot me door. De traditionele markt, de centrale "kathedraal" (Djokhang) en de kleinere tempeltjes zijn echter het meest ongewoon en tillen je bewustzijn tot een ongekend niveau van verwondering. De religie en cultuur leven hier echt. Er is niets kunstmatig aan op te merken, zoals ik op de meeste plekken in de wereld had gezien. De vastberadenheid en vanzelfsprekendheid waarmee een in vossen gehulde pelgrim zich keer op keer op de aarde legt, zet ons (voor ons zo vanzelfsprekende) wereldbeeld van materiele vooruitgang en zintuiglijk comfort op losse schroeven. Er valt een last van me af. Waarom maak ik mij zo druk over aardse zaken, terwijl de prosternerende pelgrim zonder dit alles niets dan tevredenheid uitstraalt?

Laat ik niet op hol slaan. Maar het is moeilijk om Tibet op een neutrale wijze te beleven. Zelfs twee jonge Chinese begeleiders uit Peking buigen hun hoofden en vouwen hun handen voor de vele boeddhabeelden in de tempels. Hoewel het programma ons naar een irrigatieproject en een wol- en tapijtfabriek leidt, is iedereen van de groep het meest getroffen door de tempels waar overal foto's van de Dalai en Panchen Lama hangen. Bijna elke Tibetaan die je aantreft vraagt mij om een foto van de Dalai Lama. Bij weigering wordt het verzoek op handtastelijke wijze herhaald en kracht bijgezet. De Chinezen communisten lijken de 30-jarige strijd tegen deze "verafgoding" te hebben opgegeven. Althans, zo leek het. Enkele jaren erna zouden zij een streng verbod opleggen op het bezit en handel van foto's van de Dalai Lama – die maar in populariteit bleef groeien onder de Tibetanen en westerlingen, terwijl hij zich vanuit India niet wilden neerleggen bij de Chinese bezetting van zijn land.

We zitten al een uur na aankomst in een conferentie met lokale ambtelijke grootheden. In plaats van de eerste dag te rusten om aan de hoogte van 4000 meter te wennen, zit ik met een stevige koppijn, en de Japanners met zuurstofapparaten op hun neus, te luisteren naar een gezapig verhaal over een hightech zone aan de andere kant van de rivier. Er wordt vanuit

gegaan dat wij daar wel in willen investeren. Maar wij geven ons niet zomaar gewonnen en stellen on-Chinese, kritische vragen. Bijvoorbeeld: “als jullie internationaal toerisme en zakendoen willen promoten waarom mogen individuele reizigers dan niet naar Tibet?” Antwoord: “omdat er niet genoeg gidsen zijn, één gids op één bezoeker kan toch niet? Bovendien kunnen we jullie als groep veel beter op het juiste niveau introduceren...” Het enige probleem in Tibet is de gebrekkige infrastructuur en de geïsoleerde locatie, verder is er geen vuiltje aan de lucht, zeggen de ambtenaren. Niemand heeft het over het door Peking opgelegde politieke isolement en de afwezigheid van de Dalai Lama. Maar het is duidelijk dat de provinciale overheid de vrijheid heeft gekregen om een nieuw economisch beleid te voeren. Ze weten er alleen nog weinig raad mee.

De conferentie wordt gevolgd door een officiële ontvangst door de vice-gouverneur van Tibet, een Tibetaan die ons in vloeiend Chinees te woord staat. Onze groep spreekt een driekoppig dankwoord uit: eerst meneer Li, het Chinese hoofd van onze delegatie die ons vanuit Beijing begeleidt, toen een Japanner namens de zes Japanners en tot slot Helmut, die de Europeanen bij deze gelegenheid vertegenwoordigt. Het wemelt van de fotografen en televisiemensen; de volgende dag is er een uitgebreid verslag in de lokale media onder het motto “buitenlandse investeerders in Tibet”. Zelfs de landelijke People’s Daily, met een oplage van 200 miljoen, maakt gewag van ons bezoek in een artikel dat spreekt over de belangstelling voor Tibet vanuit Duitsland, Italië, Holland en Japan. We blijken pionnen te zijn in de strijd van Beijing met de Tibetanen-in-ballingschap, die op grond van China’s schending van Tibetaanse mensenrechten het westerse bedrijfsleven verzocht geen zaken te doen op de hoogvlakte.

Nadat een aspirientje mij op miraculeuze wijze van een splijtende hoofdpijn heeft bevrijd, geniet ik van een zeer copieus diner met gerechten uit de Chinese, Tibetaanse, Indiase en Nepalese keuken. Heerlijk allemaal, maar –zoals dat hoort in China- ongeveer tien keer te veel. Er moet ook wat worden gezongen door alle aanwezigen. De Tibetanen zijn zanglustig. Eerst zingen ze een lied in het Chinees. Pas op mijn verzoek zingen ze later een Tibetaanse versie. De Japanners zingen er ook op los, evenals de Pakistani, die voor het eerst op de reis plezier lijkt te hebben. De Europeanen zijn stug, maar na wat tegen strubbelen komen ook wij los.

In ons hotel, de Lhasa Holiday Inn, is een westers ontbijt te krijgen dat de Europeanen monter stemt. In Chengdu hadden we het moeten doen met zoute soep en noedels. Het hotel, zeer matig bezet, wordt gemanaged door zeven buitenlanders, waaronder een Nederlandse *frontdesk manager*. Ik maak een praatje met hem. Hij is hier pas zes weken en zal totaal zes maanden blijven om het hotel door de relatief drukke zomer heen te helpen. Hij vertelt dat het hotel, eerst Lhasa Hotel geheten, in handen is van de Communistische Partij. Zij wilden harde pecunia verdienen toen in het begin van de jaren tachtig de Maoïstische planning werd vervangen door pragmatisch “socialisme met Chinese karakteristieken”. Het hotel trok, waarschijnlijk door de te evident aanwezige Chinese karakteristieken, echter nauwelijks buitenlanders aan, waardoor werd besloten het internationale Holiday Inn keten als manager uit te nodigen. Die hebben vervolgens de Chinese door Tibetaanse cultuurelementen vervangen. Het resultaat is plezierig. De menukaart wordt gesierd door “yak burgers” en “vegetarische schotels voor aankomende boddhisattva’s”, terwijl in plaats van Chinese massage een consult bij een traditionele Tibetaanse arts wordt aangeboden. De *frontdesk manager* was echter pessimistisch over de toekomst; aan de ene kant werkt de lokale regering voortdurend tegen en wordt het geïnteresseerde toeristen onmogelijk gemaakt om het land te zien zoals ze zouden willen, aan de andere kant voorziet hij dat in de zomer (vooral als de directe vlucht naar Hongkong er komt) de Barkor, de typische Tibetaanse markt in Lhasa,

omgetoverd wordt tot een dierentuin waar de rijke toerist in grotere getallen aanwezig zal zijn dan de lokale Tibetaan.

We worden vandaag eerst naar een irrigatie project buiten de stad gebracht. Het project, dat Lhasa van water moet voorzien, is betaald door de een organisatie van de Verenigde Naties, één van de weinige multilaterale instellingen die door Peking in Tibet wordt toegelaten. De V.N. zou geëist hebben dat het project door Tibetanen zou moeten worden uitgevoerd, maar dat de regering het werk door migranten uit China heeft laten doen. Ik kan dat niet bevestigen, want de mensen die ons te woord stonden waren (Chinees sprekende) Tibetanen. Zijn die voor deze gelegenheid naar voren geschoven? Evenmin is het duidelijk waarom dit project zes miljoen dollar had moeten kosten, zoals Chinese bronnen beweerden. Het leek mij niet meer dan het graven van een aantal slootjes. Misschien was er een misverstand over het bedrag; waren het RMB's of dollars, en had men het aantal nullen wel goed geteld? In het Chinees zet men namelijk komma's en punten na tienduizenden in plaats van duizenden, zoals dat in het westen gebruikelijk is.

De rest van de dag staat in het teken van cultuur, onder leiding van de Chinese gids, mevrouw Fan. Ze grapt: "het is koel in Tibet, dus je denkt geen fan (het engels voor waaier) nodig te hebben; maar mij heb je wel nodig!" Maar aangekomen bij de Djokhang, het heiligdom der heiligdommen voor Tibetanen, laat zij het woord aan een Tibetaan die goed Engels spreekt. Deze was redelijk direct en open: hij liet wat kapellen zien die tijdens de Culturele Revolutie waren beschadigd en vertelde dat vele toen werden gebruikt om varkens te houden. De hoofdtempel was indertijd een keuken. Nu is restauratiewerk in volle gang. Het wemelt van de pelgrims, en ondanks onze voorkeursbehandeling (de pelgrims worden voor ons opzij gedrukt door onze begeleiders), ben ik onder de indruk van de evident spirituele sfeer die hier hangt. Het hoofdbeeld is van Lama Tsong Khapa de grote hervormer van het Tibetaans boeddhisme, door Tibetanen eerbiedwaardig Je Rimpoche genoemd, 'heilige eerwaarde'. De Chinezen schijnen het beeld tijdens de Culturele Revolutie niet hebben durven te krenken. Een van de Japanners vraagt aan mevrouw Fan of zij Boeddhist is. "Nee, maar ik geloof wel in het Boeddhabeeld in de Djokhang", zegt ze.

Naast haar in de bus gezeten vraag ik naar haar geschiedenis. Ze is geboren in Hubei (centraal China), maar al 20 jaar in Tibet woonachtig. Haar ouders hadden haar hier naar toegenomen. Ze leerde Tibetaans spreken en studeerde vervolgens Tibetaanse geschiedenis in Lanzhou (Noord China). Ze heeft nu het plan om met een Tibetaan te trouwen, vooral omdat zij dan twee kinderen kan krijgen. Een gemengd stel valt niet onder de zogenaamde "één-kind politiek" waar alle Han-Chinezen aan onderworpen zijn. Meneer Li, achter ons gezeten en meeluisterend, klinkt instemmend bij het horen van haar plan. Hoe meer kinderen, hoe beter je oudedagsvoorziening, luidt de traditionele Chinese filosofie.

Na een "vrije" lunch in het hotel zien we eerst de Norbulingka, het zomerpaleis van de Dalai Lama's, dat om de hoek van ons hotel ligt. Het bestaat eigenlijk uit meerdere paleizen; elke Dalai Lama heeft er een gebouwd. We zien die van de veertiende, de huidige Dalai Lama, en zijn getroffen door de grandeur, de goudkleurige bekleding, de prachtige schilderijen en de stapels met geofferd geldpapier voor alles wat voor Tibetanen heilig is. Ik volg de gewoonte om een briefje van een paar yuan op de stapels te gooien. In de Dalai Lama's slaapkamer staat een oude Philips radio die door mijn Chinese gastheer onder hilariteit aan mij word getoond. In China is Holland is Philips is Gullit. De Duitser – nog in de sfeer van het EK voetbal en zoekend naar een revanche - merkt snel op dat er ergens nog een oude Mercedes moet staan waar de jeugdige Dalai Lama aan gesleuteld heeft.

Het paleis lijkt in goede staat, en ik vraag mij af welk deel van de Norbulingka in 1959 door de Chinezen is gebombardeerd in de hoop de Dalai Lama te doden. Hij was de dag ervoor uit deze kamer naar India gevlucht, een historisch moment dat ver weg lijkt te zijn in dit vreedzame parkje.

We gaan vervolgens op weg naar de Potala. Onze gidsen laten de bus echter plotseling draaien en rijden een industrieterreintje op. Voor dat we het weten staan we oog in oog met een welkomstcomité van een wolverffabriek. De verklaring voor deze programmawijziging is dat de Potala dicht is voor vier uur 's middags en dat deze fabriek een echte *Sino-foreign joint venture* is, die zij de toekomstige buitenlandse investeerders niet willen onthouden. Er is weinig buitenlands te zien aan de machines die uit Sjanghai komen, evenmin aan het ongeveer 20-koppige personeel. Op navraag blijkt er een soort samenwerkingsovereenkomst te zijn met Nepalezen die voor de afname zorgen van de in de fabriek geleverde wol.

Dan is het vier uur: tijd voor het hoogtepunt van onze reis. Normale toeristen gaan pas op de laatste dag van hun verblijf naar de Potala omdat er heel wat trappen beklommen moeten worden. Ik had 's ochtends wat Tai Chi oefeningen gedaan, maar werd zelfs van deze zachte bewegingen buiten adem. Wij worden echter met een busje aan de achterkant van de Potala naar boven gereden, zodat driekwart van de wandeling door het paleis naar beneden was. Desondanks begint het mij op een gegeven moment te duizelen in de donkere catacomben en plof ik neer op een drempel van een kapel. Ik aanschouw een onbeschrijfelijk imposante *stoepa*, een torenachtig bouwwerk die de overblijfselen bevat van de dertiende Dalai Lama. We gaan in een spoedtempo door het doolhof aan gangen en trappen heen, en slaan helaas een aantal bijzondere kamers over die in mijn boek "The Tibet Guide" juist van harte worden aangeraden.

Op het dak treffen we een groep zingende Tibetaanse arbeiders aan; het weidse uitzicht op de Lhasa vallei in combinatie met het gezang vormde een gedenkwaardig tafereel. In het woonvertrek van de 14de Dalai Lama, waar een serene atmosfeer hangt, spreek ik even alleen met een toezichhoudende monnik, beiden in gebrekkig Chinees. Hij klaagt dat hij overdag geen kans heeft het boeddhisme te bestuderen omdat monniken verplicht zijn te werken van negen tot vijf uur 's Avonds mag hij wel naar een klasje.

De afdaling van de trappen aan de buitenkant levert een scala van in toenemende mate boeiende gezichten op van de Potala. Bij elke trede lijkt het gebouw van vorm te veranderen. Het bezoek wordt afgesloten door een fotosessie in een nabijgelegen parkje waar bijna alle Tibet-gangers een prent van de Potala in een spiegelend meertje maken.

Achter de schermen

Zo rondtoerend door Lhasa ziet de Tibetaans-Chinese verhouding er vriendelijk uit. Op alle straathoeken en winkels zijn opschriften in twee talen. De mensen zijn goed gevoed en de winkels goed gevuld. De Tibetanen (in Lhasa) zijn er qua levensomstandigheden beter vanaf dan bijvoorbeeld de Mongolen in de republiek Mongolië. Ik kan me voorstellen dat bepaalde bezoekers die geen oog hebben voor details hier positief over berichten. Wat wel onmiddellijk opvalt, hoewel in mindere mate als je vanuit China hierheen reist, is de grote aanwezigheid van de Chinezen. Als je het met Chengdu vergelijkt is Lhasa een bijzonder aangename Chinese stad. Als je het vergelijkt met Kathmandu of Ladakh, of met Tibet van veertig jaar geleden zoals ik dat mij voorstel, dan vraag ik: wat doen al die Chinezen hier?

Tot nu toe liet onze groep zich als makke schapen behandelen, maar een botsing van culturen was in de maak. De zes niet-Japanse deelnemers van onze groep waren eensgezind eigenwijs en individualistisch in verhouding met de Japanners en Chinezen. Het blijkt bijvoorbeeld toen we onverwacht een uur vrij kregen van onze begeleiders.

De Japanners vragen: “wat moeten we in dat uur doen, slapen?”

Antwoord van meneer Li, die het woord graag liet aan een jonge collega die Engels sprak: “ja”.

De Europeanen: “Slapen? Kunnen we niet nog even snel naar die hele bijzondere tempel gaan die jullie ons vanochtend niet wilden laten zien wegens tijdgebrek?”

Antwoord: “nee”.

Europese tegenwerping: “Zijn jullie helemaal besodemieterd? Wij hebben zelf voor deze reis betaald?”

Onze gastheren keken eerst nogal van op van deze onafhankelijke opstelling; maar na twee dagen en een paar heftige woordenwisselingen begrepen de Chinezen dat Europeanen meer vrijheid en uitleg eisen dan Aziaten. Meneer Li mengde zich daarna niet onder de buitenlanders. De Pakistaan – conform de geografische ligging van zijn land - houdt zich meestal in het midden bij deze gelegenheden.

's Avonds krijg ik wat inzicht in de andere kant van Tibet op een diner in de tuin van de Nederlandse vertegenwoordiger van Artsen Zonder Grenzen die hier helpt ziekenhuisjes te bouwen. Het staatsbedrijf had opnieuw een officieel programma voor ons in petto, een dansvoorstelling van Tibetanen in een Chinees theater. Maar ik had vrij gevraagd, “om een landgenote te zien” en ... ja hoor, ook gekregen. Behalve de Nederlandse zijn daar twee Belgen en een Tibetaan, Tashi geheten, die toeristen rondleidt. De Europeanen vertellen over hun dagelijkse leven (geen verwarming in de winter!), hun frustraties met de plaatselijke bureaucratie en hun sympathie voor de goeiige en geduldige Tibetanen. Eigenlijk benijd ik hen een beetje.

Tashi houdt niet van koetjes en kalfjes. Hij had mij en mijn collegae vanochtend in de Djokhang gezien en was geïrriteerd geraakt door de apartheid die wij daar ten koste van geduldige pelgrims hadden genoten. “Jullie laten je lenen voor Chinese propaganda ten koste van Tibetanen”, is zijn stelling. Ik leg uit dat dit allerminst het geval is: ik ben hier juist om Tibet te leren kennen en voel me het tegenovergestelde van een willoos slachtoffer.

Tashi is cynisch: zijn voornaamste argument is dat elke vorm van internationale business zal leiden tot toename van Chinese migratie naar Tibet en uitroeiing van de Tibetaanse cultuur, “We moeten de Chinese inperken, want elke vorm van economische activiteit brengt Chinezen naar Tibet. Ze nemen ons land met immigratie over.”, zei Tashi, en na een overpeinzing voegde hij eraan toe: “Wat ze veertig jaar niet met geweld en indoctrinatie is gelukt, proberen ze nu met economie”.

Tibetanen zijn traditiegetrouw monniken, nomaden of handelaars. Het doen en laten van monniken en nonnen werd nu door de regering beperkt en de komst van Chinese immigranten had de Tibetanen uit de meest lucratieve handel verdreven. Daardoor bleef in Tibet, dat nooit enige vorm van industrialisatie had gekend, alleen het bestaan als boer of nomade als ‘loopbaan’ over, want buiten de steden op de hoogvlakte wilden Chinezen niet wonen.

“Is er hoop?”, vraag ik.

“De enige hoop is de Dalai Lama omdat hij, in tegenstelling tot de Chinezen en de Tibetanen in Tibet, het respect geniet van alle Tibetanen. Bovendien voelt hij zich verantwoordelijk voor

het voortbestaan van de Tibetaanse levenswijze en cultuur. En dat is het belangrijkste”, zegt Tashi overtuigd.

Het viel mij op dat de rest van China voor Tashi even onbekend en ver weg was als voor een gemiddelde Nederlander. Zijn beeld van China - massa in blauwe mao-pakken op de fiets - loopt inmiddels jaren achter op de werkelijkheid. Ik neem afscheid. Van Tashi zou ik een jaar later in de kranten vernemen. Hij was opgepakt en zonder proces in de gevangenis gegooid, omdat hij ‘staatsgeheimen’ aan buitenlanders zou hebben doorgespeeld. Maar toen acteur Harrison Ford, die tijdens een bezoek aan Tibet één van Tashi’s laatste klanten was geweest, vernam van zijn lot, werd door Harrison en zijn vrouw een internationale lobby voor Tashi opgezet. Met succes, want Hollywood is machtig. Niet lang erna emigreerde Tashi naar de VS.

Ik rijd in een riksja naar mij hotel terug. Terwijl de Tibetaanse bestuurder hard maar tevreden trapt, geniet ik van de frisse avondlucht in Lhasa. Opnieuw zag alles er weer zo vriendelijk uit. Ik voel mij een gelukkig mens.

Het lot van de Panchen Lama

Onze derde dag in Tibet begint om vijf uur en om zes uur zijn we op pad. In vijf jeeps: drie voor de buitenlanders en twee voor onze zes begeleiders. Twee Japanners waren inmiddels teruggekeerd naar de Chinese beschaving dus we hadden nu zes gidsen voor tien gasten. In Shigatse (Chinezen schrijven Xigatse) zouden zich nog twee gidsen bij ons voegen. De reis naar Xigatse, na Lhasa de grootste stad van Tibet, loopt via Gyantse, de op drie na grootste stad. Om negen uur passeren we de Kampa pas op 4.700 meter hoogte. Vanaf hier krijgen we een prachtig uitzicht op het Yamdro Meer, dat op 4000 meter ingesloten ligt tussen een aantal bergguggen. In de verte zien we de witte toppen van de Himalaya. Door een wegomlegging rijden we aan de oever van het meer bij toeval een bouwput in die – zoals later zou blijken – de aanleg was van een zeer omstreden hydro-elektrische energiecentrale. De Tibetanen, die het meer als heilig beschouwen, zijn bang dat de centrale, die tijdens de nacht het overdag afgevoelde water terug het meer in zal pompen, de prachtige groenblauwe kleur van het water zal vernietigen en –erger nog– de goden kwaad zou doen stemmen.

De Panchen Lama heeft zich, voordat hij in 1989 overleed, sterk tegen dit project verzet. In tegenstelling tot de Dalai Lama, heeft de tweede hoogste Lama na de Dalai Lama, China nooit verlaten na de invasie van zijn land. Hij was mede in Chinese scholen opgevoed en leek dichterbij de nieuwe machthebbers te staan. Maar omdat hij evenals de Dalai Lama in de jaren zestig het radicale en antireligieuze beleid van de communisten fel bekritiseerde, bracht hij vervolgens jaren door in gevangenschappen en werkkampen. In 1980 kwam hij vrij, maar hij was nog even uitgesproken in zijn afkeer van de culturele verwoesting van Tibet. Het plan van Beijing om de Panchen Lama voor hun anti-Dalai Lama kar te spannen was mislukt. De omstandigheden van zijn onverwachte dood, in begin 1989, vlak voor het Tienanmen incident in Beijing, zijn nooit openbaar gemaakt. Veel Tibetanen vermoeden dat hij is vermoord. Hoe het ook zij, hij genoot respect van zowel de Tibetanen als de Chinezen en tijdens zijn leven bleef het heilige Yamdro meer onaangetaast. Na zijn dood heeft China rap besloten het project door te laten gaan – het zou immers de hele vallei van Lhasa van stroom kunnen doen voorzien. Bij een plasstop prijs ik mijzelf gelukkig nog in staat te zijn te genieten van dit meer, een waar natuurwonder.

De volgende stop is een pas op 5000 meter hoogte (Kora-la). Iedereen is uitgelaten, het tafereel onder een gletsjer waar plots twee nomaden kinderen opduiken (de Tibetaanse chauffeurs uit Lhasa kunnen hun dialect niet verstaan) is adembenemend. Het is niet werkelijk koud hier, er waait een koele bries maar het is toch nog een graad of 5 C. boven nul. Helaas is het vervolg van de tocht alleen te zien vanuit het raampje van de Jeep, die nu in een noodgang over de bochtige zandweg scheurt. Het landschap is droog, hier en daar een groen valleitje met een kleine nederzetting en vaak een geruïneerd fort of kloostertje. De kleuren - bruin, geel, rood, en grijs - zijn onwerkelijk.

Om twaalf uur zijn we in Gyantse waar we linea recta naar een Chinese lunch worden gereden. Ik heb nog nooit zo uitvoerig gegeten in zo'n arme omgeving. Terwijl de lokale bevolking letterlijk in het stof bijt, krijgen wij een banket van vijftien gangen met delen van merendeel uitheemse diersoorten voorgeschoteld. Onze zes begeleiders en vijf chauffeurs genieten met luid gesmak, geboer en klinkende glazen, terwijl ik met moeite een paar komkommertjes weet te bemachtigen onder een onaantrekkelijke massa dat voorheen een schildpad heeft moeten zijn. Na de lunch – die alle Europeanen en zelfs sommige Japanners veel te lang had geduurd – worden we bevolen de jeep weer in te gaan omdat we om vier uur in Xigatse worden verwacht. Ik had de literatuur echter goed bestudeerd en mij verheugd om in Gyantse de unieke Kumbum-tempel te bezichtigen. Geen enkele reisgids over Tibet is compleet zonder een foto van dit stijlvolle bouwwerk. Namens de groep en gewapend met de foto in mijn reisgids eiste ik van de leiding dat we dat gebouw eerst bezichtigen. De Chinezen wilden het overslaan, vooral wegens “tijdgebrek”, maar er volgde zoals gewoonlijk een scala van andere smoezen. Ik weerlegde ze stuk voor stuk, en hun laatste excuus (“ja maar je moet er eerst een stukje voor klimmen”) was zo eenvoudig te pareren (“is er soms iets mis met onze benen?”), dat met een glimlach werd besloten het programma te wijzigen. In het eeuwige Chinese schaakspel om macht dient een nederlaag verbloemd te worden door een glimlach.

Wat we vervolgens zien is in mijn geheugen gegrift. Niet alleen de veelhoekige tempel annex *stoepa*, maar het hele middeleeuwse dorpje vormt een prachtig beeld. Het dorp ligt aan de voet van een heuvel met daarop het historische fort dat in 1904 door een Engelse invasie was bezet. In het klooster naast de tempel -toren treffen we gebeden zingende monniken aan, prachtige oude sculpturen en muurschilderingen. De sfeer is eerbiedwaardig. Zelfs onze Chinese vrienden zijn onder de indruk en vergeten hun tijdnood.

Investeren in Shigatse

Na twee uur hervatten we de reis, die ons nu door een brede vruchtbare en goed gecultiveerde vallei naar Xigatse leidt. De tijdnood van onze gastheren blijkt voort te komen uit het plan voor ons een conferentie met de autoriteiten in Xigatse te beleggen. Ook daar zijn immers investeringsmogelijkheden. Dus toen wij om 5 uur incheckten in ons hotel in Xigatse, werden we in looppas naar de ontvangstruimte gedreven. Daar staat de vice-burgemeester en andere notabelen (en natuurlijk de lokale pers) opgelijnd. Wij maken het beste van dit verplichte nummer door te genieten van een paar glazen *tsjang*, het lokale bier, en het plaatselijke leiderschap wat lastige vragen voor te leggen.

Een enorme spraakverwarring volgt. De vice-burgemeester, die geboren was in Shandong (oost-China) en reeds 16 jaar in Tibet als typische partijbons diende, zat bevroren in zijn stoel. Ik vertelde hem dat buitenlandse toeristen vooral geïnteresseerd zijn in de Tibetaanse cultuur en vroeg hem wat men er aan deed deze cultuur te beschermen?”. Maar omdat het woord ‘cultuur’ met ‘agricultuur’ werd vertaald, begon de loco-burgemeester een heel verhaal over

de Tibetaanse landbouw. Dacht hij nou werkelijk dat de toerist geïnteresseerd was in landbouw? Helmut vraagt over Heinrich Harrer, de beroemde Oostenrijkse schrijver van het later verfilmde boek ‘Seven Years in Tibet’, “Kent de regering zijn boeken en gebruikt u die om toeristen uit Duitsland en Oostenrijk aan te trekken?”. Hij antwoordt dat zij genoeg hadden aan boeken die door Peking waren goedgekeurd en voorkwamen op een lijst van “approved titles” en of wij belangstelling hadden voor die lijst?? De vragen over reisrestricties voor individuele reizigers blijven ook onbeantwoord. Dat was een zaak voor Lhasa en Peking. Het enige noemenswaardige feit dat hij meldt is dat drie grenssteden opengesteld zouden gaan worden voor buitenlanders. In China zijn gemeentes dicht tenzij ze worden opengesteld. Men zoekt naar buitenlandse steun om de hotelvoorzieningen te verbeteren.

Aan het slot van de discussie staat een man op de achterste rij van de Chinese ontvangstdelegatie op en deelt een A4-tje met informatie over zijn onderneming aan ons uit. Het is een ouderlijke man, in een uitzonderlijk modieus pak gestoken, die in goed Engels sprak: “Ik heb vele jaren in het buitenland gewoond, maar een paar jaar geleden heeft Zijne Heiligheid de wijlen Panchen Lama aan mij gevraagd terug te keren naar mijn land en mijn volk te dienen. Ik heb een tapijtenfabriek opgezet, waarvan 70% van de winst naar het Tashilumpo klooster gaat”.

Dit is een heel ander verhaal dan geblaat over hightech zones in het volgende millennium. De Europeanen spitsen hun oren.

“Als u belangstelling heeft mijn fabriek te bezichtigen, dan bent u van harte welkom”. We nemen enthousiast zijn uitnodiging aan.

De vice-burgemeester vraagt ons of wij de hoogstaande discussie willen voortzetten aan een diner, dat opnieuw een Sichuan-stijl vijftien gangen menu te zijn waar wederom onbekende diersoorten in verwerkt leken te zijn. Waarom krijgen we toch nooit Tibetaans eten? De vice-burgemeester, die naast mij zit, kijkt verbaasd op van deze vraag. Aan zijn gezicht te zien geloof ik niet dat hij het ooit had geprobeerd. Zijn vertaler, een Tibetaan die Chinees en Engels sprak en tussen ons in zat, is zichtbaar gecharmeerd door mijn belangstelling voor de Tibetaanse keuken. Hij treedt buiten zijn rol als vertaler door mij aan te bieden een lunch te genieten in zijn geboortehuis. Toen bleek dat deze lag op de route naar Lhasa die wij morgen zouden passeren, opperde ik het plan dat wij daar even zouden stoppen om een kijkje te nemen in de traditionele Tibetaanse wijze van leven. De vertaler sprong op van enthousiasme. Hij was zelf lang niet in zijn geboortestreek geweest en vond het toch eigenlijk wel logisch dat de buitenlanders tijdens hun verblijf in Tibet een typisch Tibetaanse familie zouden zien. Hij richt zich met een hartstochtelijk pleidooi tot de vice-burgemeester, of hij hieraan zijn medewerking wil verlenen. De Chinees, met inmiddels heel wat glazen Maotai-wijn in zijn bloed, kijkt even medelevend naar zijn vertaler en zegt dan tot mij “Kenang” (misschien). Hij staat wankelend op om te overleggen met de Chinese baas van onze delegatie en zijn rechterhand in Lhasa (die de meeste macht lijkt te hebben). Bij terugkomst zegt hij: “Sorry, maar voor een bezoek aan het platteland moeten we eerst de toestemming van Lhasa krijgen. Maar treur niet, we zullen morgen een bezoek regelen aan een typisch Tibetaans huis in Xigatse”. Dat lijkt mij een minder goed idee (ik had niet veel goeds gehoord over deze voorgedookte bezoeken), maar de hoeveelheid Maotai wijn heeft een jolige stemming teweeggebracht en het onderwerp wordt begraven. Ik ben bovendien aangewezen om vanavond een dankwoord uit te spreken (de Europeanen rouleren het woordvoerderschap) en te toosten op de vriendschap tussen de volkeren van Tibet, China, Holland, Duitsland enzovoorts. Tegen het eind van de avond zijn veel van onze gastheren goed beschonken en we gaan als beste vrienden uit elkaar.

Ik loop nog wat door de duistere stad met Helmut waar we een jonge pelgrim uit Amdo – het verre noordoosten van Tibet - tegen komen die de hele afstand had afgelegd om in Tashilumpo lessen te ontvangen. Het valt mij op dat bijna alle restaurants door Chinezen worden gerund. Aan tafel had de vice-burgemeester verteld dat slechts 5% van de bevolking van Xigatse Chinees was. De Tibetaanse vertaler had daar in het Engels, dat de Chinees niet verstond, aan toegevoegd dat dit niet geheel juist was. Hem leek een getal van 50% meer realistisch. De heldere sterrenhemel deed echter elk gekibbel vergeten.

De tapijtenfabriek

Bij het ontbijt vertelt de Chinese leiding dat het programma voor vandaag (de laatste hele dag van deze veel te korte reis) reeds door hen was vastgesteld en dat daarin geen plaats was voor een bezoek aan de tapijtenfabriek. Hierop barst de Europese vulkaan van opgestapelde frustraties. Dit is de zoveelste maal dat we worden behandeld als kleine kinderen en onze wensen worden genegeerd. Er ontstaan nogal emotionele woordenwisselingen tussen enerzijds twee Italianen, de Duitser en ik, en anderzijds de drie Chinezen waarvan de twee senioren snel na aanvang van de discussie abrupt opstaan en verdwijnen – de arme jonge Chinees uit Peking aan zijn lot overlatend. Onze argumentatie is “wij hebben zelf voor deze reis betaald, we worden door jullie tegen onze wil gebruikt voor allerlei zinloze discussies over economische hervormingen, dan zien we eindelijk een werkelijke exponent van internationaal zakendoen en dan willen jullie ons daar niet heen brengen!”.

Het probleem blijkt te zijn dat de Chinezen een afkeer hebben van de Tibetaanse tapijtenman, om dezelfde reden dat wij zo in hem geïnteresseerd zijn. Hij was op eigen houtje met echte zaken bezig en steunde de Tibetaanse cultuur (en niet het Chinese bewind, zoals blijkt). Na een vertraging van een uur, waarin de drie Chinezen als strategen met elkaar overleggen, wordt onverwacht integraal toegegeven aan onze eisen.

Eerst bezichtigen we het fabuleuze Tashilunpo klooster, de zetel van de Panchen Lama's, en werkelijk een van de mooiste tempels op aarde. De zwarte, witte, rode en gele kleuren, schel afstekend tegen de blauwe lucht, zijn adembenemend. De grote hoeveelheid van monniken en bezoekende pelgrims was ook opvallend. Het hoogtepunt was de eerbetuiging aan het graf van de laatste Panchen Lama. Op dat moment was nog niet bekend of en zo ja, waar hij wedergeboren zou worden. Normaalgesproken dient namelijk de Dalai Lama, na grondig voorafgaand onderzoek door discipelen van de Panchen Lama naar mogelijke kandidaten, de juiste reïncarnatie aanwijzen. Dit was moeilijk omdat elk officieel contact tussen Tibet en Dharamsala, de residentie van de Dalai Lama in India, door China verboden was. Het was echter ondenkbaar dat de Panchen Lama zou worden aangewezen door iemand anders dan de Dalai Lama, dus de abt van Tashilumpo – die de zoektocht traditietrouw had gestart en enkele opmerkelijke jongens van de juiste leeftijd had gevonden - neemt het initiatief de namen via een boodschapper aan Dharamsala voor te leggen. De Dalai Lama beslist snel, op basis van meditatie, dromen en divinatie. Een kandidaat springt eruit en wordt als de nieuwe Panchen Lama herkend.

Het vervolg is triest voor bijna alle betrokkenen. Het leiderschap in Beijing is furieus; “hoe durft de Dalai Lama zich te bemoeien met Chinese interne aangelegenheden?”. De abt wordt gevangengenomen, alsmede de jonge net aangewezen Panchen Lama en zijn familie. Zij hebben Chinese regels overtreden door met de Dalai Lama te communiceren. De Dalai Lama verweert zich: de reïncarnatie van hoge Lama's is een eeuwenoud religieus gebruik dat alleen door religieus getrainde mensen volgens bepaalde methoden kan plaatsvinden. Het is de plicht van de Dalai Lama, de religieuze leider van het Tibetaanse boeddhisme, om zich met de

opvolging van de Panchen Lama bezig te houden. Beijing gaat nog een versnelling hoger. Zij komt onverwacht met een ander jongetje op de proppen. In een halfslachtige ceremonie wordt hij als de ‘juiste’ Panchen Lama benoemd. Dharamsala is woedend. Hoe kan een atheïstisch regime (alle Chinese communisten moeten religie afzweren als zij partijlid worden), dat decennia lang religie als ‘onwetenschappelijke bijgeloof’ en ‘opium voor het volk’ heeft afgeschilderd, nu een ‘reïncarnatie’ herkennen? Maar het is de brute macht die de doorslag geeft en de strijd krijgt alleen verliezers.

De door de Dalai Lama aangewezen jongen, Gedhun Choekyi Nyima, die door de Tibetanen als de enige echte Panchen Lama beschouwd en aanboden wordt, verdwijnt met de abt en familie naar een onbekende gevangenis. Tibetanen in ballingschap betitelen de jongen als de ‘jongste politieke gevangene ter wereld’. De Chinese Panchen Lama wordt aan een sceptisch Tibetaanse publiek gepresenteerd als de ‘enige echte’ en verdwijnt eveneens naar een onbekend oord, waar hem – praktisch onder huisarrest – de verdiensten van het atheïstische bestuur worden bijgebracht. Hij duikt af en toe op bij officiële gelegenheden, onder strenge bewaking, maar kijkt dan allerminst gelukkig uit zijn ogen.

Ook het Chinese regime verliest. Onder veel Tibetanen is dit de druppel die de emmer van onvrede tegen het regime doet overlopen. Er volgt een nieuwe exodus van lama’s naar India en Nepal, waaronder de Karmapa, een andere hoge Lama die wel door zowel de Dalai Lama als door China was erkend. China reageert door haar hysterische anti-Dalai Lama campagne uit de tijd van voorzitter Mao uit te kast te halen. In 1992 werd hij domweg verzwegen, maar vanaf 1997 wordt hij weer verworpen als ‘splijter’ en ‘feodale wellusteling’ die zijn macht terug wil. Westerse ministers hadden onder druk van hun parlementen er de laatste jaren bij hun Chinese collegae op aangedrongen om met de Dalai Lama, immers de winnaar van de Nobelprijs van de Vrede, te onderhandelen over een terugkeer naar zijn volk. Van enige mogelijke toenadering was nu geen spraken meer. Elk contact met de ‘Dalai klik’ wordt afgekapt. In Tibet wordt elke afbeelding van hem verboden, op straffe van zware gevangenisstraf. Ik kan getuigen dat elke Tibetaan deze foto’s koestert alsof ze goud zijn, dus dit is geen mis te verstane sanctie.

Terwijl ik voor de *stoepa* van de vorige Panchen Lama sta en geacht wordt een *khata* (een ceremoniële sjaal die respect symboliseert) aan hem aan te bieden, is deze tragische geschiedenis nog toekomst. De Pakistani moppert over onhygiënische toestand in de kloosters. ”Weet je, als je een moskee binnenkomt, dan is het daar zo schoon, dan voel je onmiddellijk iets van spiritualiteit. Maar deze Tibetaanse kloosters met hun geur van boterthee.....”. Hij onderbreekt zijn gemopper met de verplichte buiging, en vervolgt: “Kijk naar al deze monniken, ze zitten de hele dag niets te doen, wat voor goeds is er van hen te verwachten? . De Europeanen zijn echter slechts met moeite weer de bus in te krijgen.

De tapijtenfabriek is inderdaad de moeite waard. Terwijl de Chinese leiders in de auto blijven wachten, kopen wij voor in het totaal \$2000 aan tapijten die zeer mooi van kleur, ontwerp en kwaliteit zijn. Wij en de tapijtenboer zijn gelukkig. We bezichtigen de spinnerij en weverij waar zingende vrouwen zijn te werk gesteld. De onderneming, die inderdaad het leeuwendeel van zijn opbrengsten schenkt aan het klooster, leek mij een geslaagde combinatie van zakelijkheid en liefdadigheid. Er wordt weer gebedeld om foto’s van Zijne Heiligheid de Dalai Lama, en mijn reisgids (waar zo’n foto instaat) gaat van hand tot hand en van hoofd tot hoofd (als zegening houden de monniken de foto tegen hun voorhoofd). In het boek staat ook een foto uit 1935 van de Zong (kasteel) van Xigatse, die ongeveer even imposant was als de Potala. De bewoners van Xigatse wijzen op de foto en zeggen “Potala”. “Neé,” zeg ik, “dat

was in Xigatse!”. Ze kijken daar raar van op. Een oudere heer zegt dan: “O ja, dat is zo, in 1960 is dat kasteel vernield door de Chinezen”. Later zie ik de ruïne op de rotsen.

Het bezoek aan een “gemiddelde” Tibetaanse familie was zoals te verwachten teleurstellend, maar juist daarom wel interessant. De heer des huize, die vloeiend Chinees sprak, was klaarblijkelijk gelieerd aan onze gastheren. Na afloop van het bezoek dat ongeveer twintig minuten duurde, kreeg hij ook wat flappen geld door hen in zijn hand gedrukt. Het huis had vier grote kamers, eentje met een gigantisch altaar waar foto's van de Panchen en Dalai Lama's hingen (en de Dalai's twee leraren). Een dure bromfiets stond in hun voortuintje. Het was de eerste en laatste bromfiets die wij in Xigatse zagen. Kortom, dit was niet een gemiddelde familie. De Tibetaanse vertaler van gisteravond die ons vandaag ook vergezelde, zei dat de bewoner een partijlid was. De omvang van het altaar vond hij ook ongewoon groot. Niettemin was het leuk om wat Tsampa – een soort gerstebrood - te eten en tussen de Tibetaanse huisjes te lopen.

De lunch wordt genuttigd in een klein restaurantje bij de centrale parkeerplaats. De palingen worden voor onze ogen gevild; dit is opnieuw een Sichuan restaurant dat me bijna onpasselijk maakt van de hoeveelheid eten. Het lijkt ook alsof de hele overheid van Xigatse mee dineert. Helmut en ik vermoedden dat dit wordt betaald uit onze prijzige bijdrage, want wie wil er van deze doorsnee staatsambtenaren geen gratis lunch? Daarna wordt er uitgebreid uitgebukt door de organisatoren (ik dacht dat we tijdgebrek hadden?) alvorens we om twee uur de terugreis naar Lhasa aanvangen.

Dit maal nemen we de middelste route, langs de Tsangpo rivier (die verderop de Brahmaputra heet). Het eerste deel valt op door zijn droogte en woestijnvorming. De zandweg is hier en daar onzichtbaar door oprukkende zandduinen. Na een paar uur rijden we door een spectaculaire spelonk waar Chinese ingenieurs onlangs een geasfalteerde weg hebben aangelegd. Om acht uur in de avond zijn we terug in Lhasa.

Het lot van Tibet

Omdat dit onze laatste avond in Tibet is en omdat wij nog geen enkele van de drie beroemde kloosteruniversiteiten van Lhasa hebben gezien, besluiten ik en de drie Italianen nog een bezoek te brengen aan het Sera klooster. Onze gastheren weigeren mee te werken aan dit plan. “Het is te laat, de chauffeurs zijn moe, hebben nog niet gegeten, het klooster is dicht, er zijn geen gidsen”, zijn de bezwaren die gemeld worden. “O.K., dan nemen we een taxi”, besluiten we. Meneer Li kijkt ons vertwijfeld na.

Onze chauffeur, een Tibetaan, brengt ons ongevraagd naar het even bekende Drepung klooster, één van de andere drie universiteiten die ook op mijn verlanglijst stond. Na een ritje van twintig minuten doemt het massale kloosterstadje op. Hier woonden voor 1959 tien duizend monniken. Nu wonen er nog maar vierhonderd monniken. We lopen door het verlaten complex, totdat in een binnenplaats er plotseling een kleine monnik een sleutel onder zijn pij vandaan tovert en ons gebaart mee te gaan. We krijgen een indrukwekkende rondleiding door de uitgestorven tempels, gedeeltelijk in ruines. Het feit dat wij de enige bezoekers zijn maakt dit bezoek tot het meest gedenkwaardig van onze reis. Een oudere monnik die een paar woorden Chinees spreekt geeft ons een introductie. Hij zelf heeft twintig jaar in een Chinese gevangenis gezeten, zei hij. Tot slot vraagt hij of wij de wereld konden vertellen dat er onlangs veertig monniken van Drepung zijn opgepakt omdat zij een vreedzame demonstratie hadden gehouden voor een vrij Tibet. “Alsjeblieft, de wereld moet horen van het Tibetaanse

lot!”, zegt hij mij intens aankijkend. Ik ben geroerd door zijn vriendelijke ogen die zoveel verdriet hebben gezien. Zelfs als de wereld zou luisteren, wat kan zij doen voor deze man?

De volgende morgen, weer om vijf uur in de ochtend, maken we ons op om terug te keren naar de moderne wereld. Onze Chinese begeleiders maken allen een zeer opgeluchte indruk en er worden zeer vriendelijke afscheidswaardes uitgewisseld. We wachten ander half uur in een drukke wachtkamer op het vliegveld, waar we de kans hebben een heel scala van verschillende Chinese legeruniformen te bekijken. De politie, de luchtmacht en het gewone leger lopen hier door elkaar heen, het merendeel als passagier. Er zijn nauwelijks Tibetaanse of Chinese burgers. Er komen twee vliegtuigen van China South Western Airlines tegelijkertijd aan en dat wekt dezelfde verwarring als op de heenreis in Chengdu. Wie moet in welk vliegtuig? Maar deze keer zonder problemen vinden we onze stoelen en laten Tibet achter ons.

De ziel reist te paard, schreef Harry Mulish, dus de Tibetaanse kleuren, de droogte, de heldere lucht blijven lang bij me. Ik noteer in mijn dagboek:

De helderheid, de kleuren, de eenvoud.

Ze komen overeen met de natuur van mijn geest:

Dit ben ik en alle facetten van mijn geest zijn kristalhelder; als spiegelingen in mijn geest.

De kern van de geest is puur, en de verschijningen erin eveneens

Er is grote gelukzaligheid, ondanks beelden van pijn.

H2: Amdo: een vergeten grensgebied

Vlak nadat de communisten zich meester hadden gemaakt van het gebied dat nu de Volksrepubliek China heet, hebben de leiders overwogen hun nieuwe hoofdstad te vestigen in het geografische midden van het land: Lanzhou, de hoofdstad van de provincie Gansu. Wanneer men echter een paar uur vanuit Lanzhou naar het Zuid Westen rijdt, begrijpt men waarom de leiders uiteindelijk voor Peking hebben gekozen; hier houdt China in geografisch, cultureel, raciaal en linguïstisch opzicht op en rijdt men Tibet binnen. Een heel groot deel van de Tibetaanse hoogvlakte ligt niet in het gebied dat na de Chinese invasie in 1950 de Tibetaanse Autonome Regio (TAR) heet, maar in de Chinese provincies Sichuan, Gansu en Qinghai. In het Tibetaans heet het Amdo. Vroeger gold Amdo als de Tibetaanse grensprovincie met China van waaruit de lama's uit Lhasa contacten met Mongolië en het Mantsjoe keizerrijk werden onderhouden. Het gebied, dat ook Kokonor (Blauw Meer - naar de grote binnensee van Amdo) werd genoemd, is onlosmakelijk met de Tibetaanse geschiedenis verbonden als geboortegrond van de wellicht meest beroemde Tibetanen: de 14de eeuwse grote geestelijke hervormer Tsong Khapa en in onze tijd de 14de Dalai Lama. Thans geldt deze dunbevolkte landmassa, drie maal zo groot als Frankrijk, als een van de meest onderontwikkelde streken van de Volksrepubliek. Daarbij herbergt het behalve vooralsnog grotendeels onontgonnen minerale schatten ook schrikbarende grote kolonies van politieke gevangenen (volgens westerse bronnen tenminste 100.000). Het is China's Goelak.

Ik ben ondanks Amdo's bedenkelijke hedendaagse reputatie op zoek naar een verloren paradijs dat op drie dagen afstand rijden van Lanzhou ligt. De reis naar Tibet had naar méér gesmaakt; ik wilde het gewone leven van Tibetanen leren kennen en de kloosters van binneuit ervaren. In Hong Kong had ik een Tibetaanse lama ontmoet die vertelde over zijn klooster in

Abba, waar hij zelf sinds zijn steunbetuiging aan de Dalai Lama niet meer mocht komen. Zijn verhaal had de Chinese legende van het ‘Westerse paradijs’, waar Pei mij in Taiwan zo kleurrijk had verteld, weer uit mijn herinnering opgewekt. Is daar dan de bron waar over Pei het had gehad? In de Tibetaans Autonome Regio had ik daar weinig van gemerkt. Misschien is het oosten van Tibet minder aangetast. Ik grijp de eerst volgende vakantie aan dit gebied te ontdekken, samen Lambert, een Nederlandse vriend.

Maar China geeft haar geheimen niet graag prijs: Abba is van staatswege gesloten voor buitenlanders. Dus zoek ik hulp in de kloosterstad Labrang (Xiahe, in het Chinees), vanuit Lanzhou reizende de eerste Tibetaanse nederzetting. Het grote China ligt nu achter ons. Lama's en nomaden bevolken de straten, koperen daken van grote tempels domineren het gezicht van de stad en foto's van de Dalai Lama zijn op straat te koop.

Norbu voelt zich hier thuis. In 1958 verliet hij als 30-jarige Labrang toen de Chinezen de halve stad vernietigden. Via Lhasa reisde hij in het gevolg van de Dalai Lama door naar India, waar hij tot zijn terugkeer naar China in 1986 verbleef. Hij wilde zijn laatste dagen slijten in zijn geboorteland. "Ik voelde mij nooit thuis in India. Hoewel wij er in geestelijk opzicht volledig vrij waren, werden wij Tibetanen daar altijd als vluchteling gezien en konden wij geen grond bezitten. Ik miste de graslanden waarvan ik kon zeggen dat die van "mij" waren.

Norbu heeft samen met zijn zoon, Sonam, die ook is teruggekeerd, een hotel opgezet. Zijn zoon heeft het wel eens moeilijk met de huidige levensomstandigheden, maar vader heeft geen spijt van hun beslissing: "Wij zijn hier nu meer nodig dan in Dharamsala", zegt Norbu. Er zijn mensen buiten China die ons bekritisieren en zeggen dat wij verraad hebben gepleegd; zij willen na alles wat de Chinezen ons hebben aangedaan nooit meer met hen samenwerken. "Ik geloof echter dat de problemen van ons volk moeten worden opgelost door het vinden van gemeenschappelijke belangen met China. Ik hoor hier thuis en wil graag bijdragen aan de wederopbouw van mijn land en cultuur. Dat is ook in China's belang."

Norbu laat mij foto's zien, die in de jaren twintig door een missionaris genomen waren. De stad had toen twee keer de omvang van tegenwoordig en bestond grotendeels uit kloosters. Er waren 7000 monniken, nu zijn er 500. In de jaren zestig begon het Chinese leiderschap met de vernietiging van de kloosterstad die al eeuwen als centrum van geestelijke studie gold voor Amdo Tibetanen en Mongolen die de reis naar Lhasa niet wilden of konden ondernemen, maar halverwege de destructie hield men op. "Dat begrijp ik niet", zegt zoon Sonam, "als je de Tibetaanse cultuur wilt vernietigen waarom doe je het dan niet goed. Nu kan de geschiedenis altijd getuigen van de zinloosheid van het communistische geweld. "Het internationale toerisme heeft de mooie vallei van Labrang, dat officieel tot een ‘open gebied’ is verklaard, ontdekt. Buiten de stad is de oude zomerresidentie van de hoofdlama omgebouwd tot een hotel. Het is vol met buitenlanders, die een reis langs de oude zijde route met een uitstapje naar dit ‘stukje Tibet’ combineren.

Verboden gebied

Sonam vindt een chauffeur voor ons, een Moslim, die nog nooit in Abba is geweest. Dat heeft een voordeel: hij heeft geen idee dat het gebied gesloten is voor buitenlanders. Onze auto wordt echter nergens op de duizend kilometer lange zandweg, die de vallei ontsluit, door gezagsbekleders gestopt. In tegenstelling tot de TAR, waar kort geleden nog de staat van beleg van kracht was, zijn politie of militairen slechts zeer sporadisch te bekennen. Het onbeschrijflijk mooie en lege heuvel- en steppe landschap wordt slechts bewoond door

nomaden, hier en daar afgewisseld door kleine nederzettingen waar Tibetaanse nomaden, Chinese Hui (moslim) kooplui en Han Chinese emigranten van goederen wisselen. We zijn in het wilde Westen van China. In elk dorpje is een soort staatshotel dat buitenlandse gasten accepteert op vertoon van een reisvergunning, of, indien die niet aanwezig is, de dringende belofte de volgende morgen voor dag en dauw te verdwijnen. Een pak sigaretten schijnt ook goed te werken.

De eerste werkelijke confrontatie met de autoriteiten vindt pas plaats als wij het klooster Achok Gompa, aan de rand van de Abba vallei, aandoen. Ik bezit een introductiebrief van de abt, Achok Rimpochee, die ik in Hong Kong had ontmoet. De brief, en de daarbij gesloten foto van Achok Rimpochee, doet wonderen. De eerste de beste monnik die het in handen krijgt laat zijn tranen de vrije loop. Een groep van 50 opgewonden monniken omringt en begeleidt mij naar een gastenverblijf waar ik uitgebreid op tsampa (Tibetaans gerstebrood) en boterthee word onthaald. Maar na een korte rondleiding van de grotendeels herbouwde tempels, word ik opgewacht door een in slonzig uniform gestoken vertegenwoordiger van de Chinese veiligheidspolitie die in het kloosterdorpje kantoor houdt. "Waarom weet u niet dat dit gebied gesloten is voor buitenlanders?", snauwt de oudere Chinees, omringd door tientallen geïnteresseerde Tibetaanse monniken.

"Bijna heel China is tegenwoordig open voor buitenlanders, dus waarom dit gebied niet?", replicer ik. Ik had geleerd om het debat aan te gaan met dit soort ambtenaren, dat maakte een deel van het gevoel van frustratie goed. Het gaf een klein gevoel van triomf als je de drogreden wist te ontmaskeren.

"Waarom, dat weet ik niet, regels zijn regels: u dient onmiddellijk weg te gaan".

Ik toon de introductie van Achok Rimpochee. Er wordt even beraad gehouden. De boodschap verandert desondanks niet, hoewel die in beleefdere woorden wordt gesteld: "Natuurlijk zijn vrienden van de abt van harte welkom in ons land, maar zonder vergunning kunnen ze hier niet blijven". Hoe kan je je welkom voelen als je onmiddellijk moet verdwijnen?

In het kortstondige verblijf in het klooster leerde Lambert en ik dat het maar liefst 1000 monniken huisvest, die zonder elektriciteit en andere moderne gemakken een volledig traditioneel en ogenschijnlijk middeleeuws leven lijden. Achok Rimpochee, een gereïncarneerde lama, is na zijn jeugd in Achok Gompa te hebben doorgebracht voor het eerst na zijn jarenlange vrijwillige ballingschap in India weer teruggekeerd in 1987. Hij was geschokt om zijn klooster in ruines aan te treffen, en de vroeger dichtbeboste heuvels kaal. Hij zette daarop de monniken die in het begin van de jaren tachtig in grote getalen terugkeerden naar het klooster, aan om de tempels te herbouwen en de heuvels te herbebossen. Van de Chinese overheid kwam niet veel steun, en aansluiting tot de elektriciteitskabels laat nog op zich wachten. Ik vraag aan een van de hoofdlama's wat voor hulp zij nodig hebben. Hij antwoordt: "Wij hebben bijna op elk gebied assistentie nodig: medisch, materieel, financieel. Het is een eindeloze lijst. Maar ik denk niet dat de Chinese regering, ons toe zal staan om die hulp uit het buitenland te ontvangen. Dan zouden ze gezichtsverlies lijken."

Voor de Chinese overname van Tibet was Amdo in geestelijk opzicht onderworpen aan het gezag van de Dalai Lama's in Lhasa, in wereldlijke zin erkenden vele bewoners van Amdo het gezag van afwisselend (afhankelijk van wie het machtigst was) zowel het bestuur in Lhasa als dat van de Mantsjoe's in Peking. Dat lijkt vanuit modern staatsrechtelijk oogpunt moeilijk te begrijpen, maar een blik op de geografische isolatie van het gebied geeft echter het antwoord: zowel Lhasa als Peking zijn te ver weg om effectief macht te hebben uitgeoefend. Deze dubbelzinnige houding werd hen noodlottig toen Mao Ze Dong in 1950 de "minderheden" van Amdo definitief bij het communistische China inlijfde op grond van wat hij om schreef als historische argumenten, en het gebied verdeelde over drie provincies van de Volksrepubliek.

Een verloren paradijs

Omringd door de groen-gele heuvels met gras, gerst en bloemen, ontvouwt de vallei van Abba zich als het verborgen Shangri-la. Zo moet James Hilton het in zijn boek 'Lost Horizon' hebben voorgesteld. De kleurige velden herbergen tientallen kloosters van verschillende boeddhistische scholen, en kleine boerendorpen, omgeven door vruchtbare landbouwgrond met klaterende stroompjes. De 50.000 koppige bevolking bestaat voor 80% uit Tibetanen en 20% uit Han Chinezen. De laatste groep, waarvan het merendeel in de jaren zestig als militair of ambtenaar gekomen is, heeft zich nooit helemaal thuis gevoeld. Drie decennia Chinees bestuur, gekenmerkt door achtereenvolgende excessen zoals de 'bevrijding' van Tibet, de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie, heeft vruchteloos getracht de Tibetanen te assimileren. Een van de weinige duidelijk zichtbare gevolgen van de Chinese overheersing is de destructie van de kloosters, maar koortsachtig restauratie werk van Tibetaanse gelovigen wist deze sporen spoedig uit. Hier en daar hebben de Chinezen een schooltje neergezet, een weg gebouwd en een telefoonlijn aangelegd; voor, de rest blijft het land van lama's en nomaden. Mijn Chinese chauffeur, een Moslim uit Lanzhou, heeft moeite om zich verstaanbaar te maken. "Ze verstaan misschien wel Chinees, maar ze kunnen of willen het niet spreken. Als je hier zaken wil doen, moet je het lokale dialect spreken. Gelukkig ken ik een paar woorden". Hij voelde zich pas op zijn gemak toen hij een Islamitisch restaurant ontdekte met een paar geloofsgenoten. Voor hem was dit buitenland. In tegenstelling tot de strijd bare monniken in Lhasa die met regelmaat protesteren tegen het Chinese bewind, is er weinig zichtbaar politiek sentiment in Abba. Hoewel er van assimilatie geen sprake is, hebben de Tibetanen hier geleerd om te gaan met grote buur: behandel ze vriendelijk, bevecht ze niet, maar ga je eigen gang. De Chinezen hebben dit beantwoord met een ingeslapen 'laissez-fair' politiek, die slechts af en toe zijn bureaucratische macht doet gelden - bijvoorbeeld als buitenlanders het verboden territorium betreden. Zoals een Tibetaan mij vertelde: "Je kunt niet zeggen, dat de Chinezen en de Tibetanen elkaar mogen, maar de verstandhouding is beter dan vroeger en zij laten ons tenminste met rust". In de afgelopen jaren is de traditionele zienswijze grotendeels hervat: het merendeel van de bevolking leeft half of geheel nomadisch, bezoekt regelmatig religieuze ceremonies en staat met liefde een zoon af aan de kloosters die net zoals vroeger als het centrum van educatie en wetenschap fungeren.

De monniken die ik ontmoet in deze streek zijn niet ontevreden over de mate van religieuze vrijheid die de centrale regering tolereert. "Onze grootste wens is dat onze abt naar ons klooster terugkeert, en dat de Dalai Lama spoedig terug kan komen naar Tibet. Wij zijn allen erg hoopvol, er is de laatste 12 jaar al zoveel verbeterd, waarom zou die ontwikkeling zich niet voortzetten?", aldus een bejaarde monnik. Hij verwacht ook dat het niet lang zal duren voordat buitenlandse toeristen ongehinderd mooie tempels en graslanden kunnen bezoeken. Gezien de huidige liberale economische wind die er door China waait is het heel onwaarschijnlijk dat het leiderschap deze potentiële bron van inkomsten nog lang onbenut zal laten

De geschiedenis van een lama

De geschiedenis van Abba en het Oosten van Tibet wordt weerspiegeld in het leven van Alak Sherab, de vijfenveertig jarige abt van het Golong Klooster in Abba, die op ons leek te wachten toen onze Jeep het klooster terrein opdraaide. Norbu en Sonam hadden gesuggereerd hem te bezoeken. Onder het gebruik van een uitgebreid Tibetaans maal, vertelt hij met verrassende luchtigheid over zijn zware leven. Hij werd geboren in 1947 en op vierjarige

leeftijd herkent als de incarnatie van de vroegere abt van het Golong klooster. Hij ontving vervolgens in dat klooster boeddhistisch onderricht, tot het moment dat in 1958, zoals hij het zelf omschrijft, "de Chinezen kwamen". Zijn klooster werd vernietigd, en op dezelfde plaats werd een Chinees schooltje gebouwd, waar Alak Sherab verder leerde. Binnen enkele jaren werden de levensomstandigheden zo armoedig, dat de school werd gesloten en iedereen op het land moest werken. Hij vertelt: "De oudere lama's werden zwaar bekritiseerd om hun "feodale levenswijze", en velen van hen stierven in concentratiekampen. Maar de jongeren zoals ik werden minder verantwoordelijk gehouden voor hun afkomst en werd veel ellende bespaard". Alak Sherab hield het leven in een plattelandsgemeenschap vol tot 1966, toen hij als twintigjarige alleen met een kudde schapen de bergen in trok om zich de volgende 14 jaar verre te houden van het leven in de vallei. "Die tijd viel niet mee, ik leefde met en van de schapen en had lichamelijk een hele zware tijd. Maar het was beter dan het leven in een commune waar je ook keihard moest werken en bovendien onderworpen was aan politieke campagnes". In 1980, toen na de dood van Mao Ze Dong een meer pragmatisch leiderschap aan de macht was gekomen, keerde Alak Sherab terug naar zijn klooster dat op kleine schaal werd herbouwd. Een aantal oudere monniken sloot zich weer aan bij hun lama na zijn terugkeer naar het klooster, en vele nieuwe meldden zich aan. Thans zijn er 400 monniken in Golong, die vrijwillig worden onderhouden door hun families, die een deel van hun opbrengsten aan de kloostergemeenschap schenkt.

De in 1989 overleden Panchen Lama heeft een belangrijke rol gespeeld in het leven van Alak Sherab en andere lama's in Amdo. De Panchen Lama, na de Dalai Lama de hoogste geestelijke leider van de Tibetanen, is altijd schijnbaar een marionet gebleven in Chinese handen en sommigen twifelen daarom aan zijn integriteit.

Alak Sherab heeft echter groot respect voor hem omdat de heropleving van de Tibetaanse cultuur in China voornamelijk aan hem te danken is. "Zonder hem was er niemand die onze belangen behartigde in Peking", zegt Alak Sherab. In 1991 keerde Alak Sherab op verzoek van de Panchen Lama terug naar Abba, om leiding te geven aan de 400 monniken en de volledige renovatie van Golong. Op mijn vraag hoe hij de jaren van vervolging en zware arbeid heeft volgehouden, antwoordt hij: "Ik heb altijd mijn religieuze geloften gehouden en dagelijks reciteerde ik stiekem een aantal Boeddhistische gebeden en teksten die ik als klein kind uit mijn hoofd had geleerd, hoewel ik weinig van de inhoud begreep. Het is de kracht van gebeden, de kracht van de geest die alle fysieke lasten kan overwinnen".

Ik moet de zonovergotene vallei met gele graanvelden en korenbloemen binnen een dag verlaten. De veiligheids politie ontdekte dat wij onze belofte om voor zonsopgang te vertrekken niet waar hadden gemaakt. Terwijl ik met moeite afscheid neem van deze verborgen Shangri-la, weet mijn chauffeur niet hoe snel hij moet terugkeren naar de Chinese beschaving.

Kumbum: een kermisklooster

Xining, de hoofdstad van Qinghai, is inwisselbaar voor elke gemiddelde Chinese stad. De nomaden en lama's zijn verdwenen, in plaats rijden een meute fietsers en zwaar vrachtverkeer tussen grauwe woonblokken die 2 miljoen Chinezen huisvesten. Toch ligt hier vlakbij een bolwerk van Tibetaanse cultuur: het grote Tibetaanse klooster Kumbum (Tibetaans) of Taersi (Chinees). Het is de geboorteplaats van Lama Tsong Khapa, de beroemde stichter van de Boeddhistische 'Gelukpa' school, waartoe ook de Dalai Lama behoort. Na de stille onontdekte kloosters van de graslanden, valt het door Chinees en westerse toerisme tot een kermisattractie omgevormde tempelcomplex tegen. Het lijkt alsof de monniken hier niet

meer toekomen aan studie en meditatie, maar dat wordt tegengesproken door Ajia Tulku, de drie en veertig jarige abt van het klooster. Van de 400 honderd monniken zijn er 100 dagelijks bezig met de toeristen. Zij studeren alleen in de avond. De andere 300 volgen volledig het traditionele curriculum van het klooster, dat gebaseerd is op de leer van Tsong Khapa en overeenkomt met het traditionele onderwijs in Tibet. Hij is het ook niet eens met mijn opmerking dat het toerisme het karakter van het klooster aan. "Het toerisme is een welkome bron van inkomsten, die wij gedeeltelijk zelf mogen houden en die ons onafhankelijk maakt van de regering. Bovendien is er veel belangstelling van Chinezen voor het Boeddhisme en door een bezoek aan het klooster kunnen ze hier mee in aanraking komen. We hebben nu Chinese monniken die het onderwijsprogramma volgen, in Tibetaans".

Het levensverhaal van Ajia Tulku, die in een Mongoolse stam in Qinghai is geboren, vertoont overeenkomsten met die van Alak Sherab in Abba. Kort na zijn geboorte werd hij ontdekt als de wedergeboorte van de vader van Tsong Khapa, die traditiegetrouw leiding geeft aan het Kumbum klooster. De eerste jaren bracht hij door in het klooster, dat toen nog als vanouds functioneerde. In 1958 werd Kumbum als klooster door de Chinezen gesloten en ging Ajia naar een Chinese school. In 1962, toen het land gebukt ging onder de campagne "De Grote Sprong Voorwaarts", nam de Panchen Lama de jonge lama mee naar centraal Tibet, alwaar hij zijn Boeddhistisch onderwijs kon voortzetten. In 1965 werd Ajia tenslotte toch ingelopen door het strakke communistische regime: na een periode van dwangarbeid bracht hij de tijd tot 1979 door als boer in de buurt van het Kumbum klooster. "Gelukkig was ik 's avonds bijna altijd alleen in mijn kamer, dus kon ik mijn Boeddhistische studie in het geheim voortzetten. Jonge voormalige lama's zoals ik liet de regering vrijwel met rust, het waren vooral de ouderen die het zwaar te verduren hadden.", zegt Ajia over deze donkere periode. In 1979 voltooide Ajia een studie klassiek Tibetaans en studeerde later als eerste student aan de door Panchen Lama opgezette school in Peking, waar hij goed bevriend raakte met Alak Sherab uit Abba.

Ajia bevestigt dat het politieke sentiment nauwelijks leeft in Amdo: "De kwestie van Tibetaanse afhankelijkheid speelt hier geen rol. We hebben immers al generatie lang samengeleefd met Han Chinezen, Mongolen en Moslims". Daarmee is echter niet gezegd dat alles koek en ei is tussen de "minderheden" en het centrale gezag. Ajia zegt: "De regering laat ons thans op spiritueel gebied vrij, maar in materiele zin wordt het klooster nog steeds geregeerd door de gemeente, waarin ook andere groeperingen zoals Moslims zeggenschap hebben. Wij zijn onlangs bijvoorbeeld onderworpen aan het lastige voorschrift om alle antieke bouwwerken te omheinen met een hek. Dat klinkt onschuldig, maar voor Tibetanen die gewoontegetrouw met hun voorhoofd heilige objecten willen aanraken als 'zegening' is het heel vervelend." Het gaat Ajia ook aan het hart dat het prachtige steppelandschap deze omgeving sierde in de tijd van Tsong Khapa, volledig is gecultiveerd en zijn pure karakter heeft verloren. "In de herfst zijn er zandstormen en in de lente spoelt het modder van de velden het klooster binnen. Vroeger was Kumbum helemaal in harmonie met de omgeving". Teruglopend langs de lawaaiige winkeltjes en tussen troepen Chinese toeristen op zoek naar een etnische foto", denk ik dat hij met de omgeving niet alleen de natuur bedoelde.

Ajia liet mij toen niet het achterste van zijn tong zien. Enkele jaren na ons gesprek in Kumbum, wordt de Chinese druk op hem te groot. De regering had hem gevraagd de Chinese Panchen Lama op te voeden, maar dat druiste in tegen zijn boeddhistische principes en loyaliteit aan de Dalai Lama. Dus vluchtte hij naar de VS, via Centraal Amerika, waar hij politiek asiel verkreeg. Zo verloor Peking zijn zoveelste Tibetaanse vazal.

De geboorte plaats van de Dalai Lama

Op plaats waar Tsong Khapa's moeder zijn nageboorte begroef, ontsprong er volgens de legende een boom die vijf eeuwen later nog in het Kumbum complex te bezichtigen valt. Enkele valleien verder ligt de nageboorte van de meest bekende contemporaine Tibetaan: de 14de Dalai Lama, wiens vreedzame verzet tegen de Chinese overheersing over de hele wereld wortel heeft geschoten. Het is niet eenvoudig om bij de geboorteplaats van de Tibetaanse 'God-Koning' te komen. De plaats is opnieuw verboden voor buitenlanders en staat nergens op de kaart. Met een privé chauffeur en aanwijzingen van de lokale bevolking weten wij de plaats na twee uur rijden ten zuiden van Kumbum te vinden. Het nietsbetekenende gehucht ligt op een berghelling uitkijkend op zonovergotene heuvels. De jeep stopt in het middelpunt van het dorp, voor een ommuurd bouwwerk met op de gevels de Chinese karakters "Rode Leger School". Een oud kromgebogen vrouwtje komt te voorschijn met een warme glimlach. Zij stelt zich voor als de tante van Zijne Heiligheid en inderdaad, de gelijkenis is treffend. Haar vader is de broer van de vader van de Dalai Lama. Ik ben de eerste buitenlander die zij dit jaar hier ziet. Zij verzorgt met haar zoon de tempel die op de plaats is gebouwd van het ouderlijke huis van de Tibetaanse leider in ballingschap, en die aan hem is opgedragen. Na zijn geboorte werd er een lagere school voor kinderen uit de buurt gebouwd, met de naam "Dalai School" die in 1959 door de Chinezen werd omgedoopt tot "Rode Leger School". Enkele jaren geleden gaf de regering het terug aan de overgebleven familieleden van de Dalai Lama.

Met zichtbare trots leidt de oude vrouw ons door de tempel. De centrale kapel huisvest een enorme foto van de winnaar van de Nobel prijs voor de vrede. Het is moeilijk voor te stellen dat deze wereldberoemde onafhankelijkheidsstrijder zijn eerste jaren in dit stoffige gehucht heeft doorgebracht. Zijn tante heeft echter slechts een droom: dat Zijne Heiligheid, de manifestatie van de Boeddha van Compassie, spoedig mag terugkeren naar zijn geboortedorp in Amdo. Ondertussen gaat mijn foto van de Dalai Lama onder het geprevel van haar gebeden op het bewierookte altaar. Hij is hier eigenlijk nooit weggeweest.

Chinese moslims buigen naar Mekka

Het laatste deel van de reis naar Amdo dalen we af in valleien waar Tibetanen en Chinezen al eeuwen in relatieve vrede samenleven. De Tibetanen bewonen de hoogvlakte, de Chinezen de handelscentra in het dal. Een verschil met vroeger is de toeloop van Chinese moslims, de *Hui*-mensen, die vanuit de provincies Ningxia en Gansu oprukken richting het centrum van het Tibetaanse plateau. Hiervoor gebruiken ze twee middelen: het opkopen van land van arme Tibetaanse boeren en het trouwen met hun dochters, voor een naar hun maatstaven riante bruidschat. Het veroveren van een Tibetaanse bruid – die door het huwelijk tot de Islam wordt bekeerd - brengt groot aanzien binnen de moslimbroederschap. Ook dochters van niet-Moslim Chinezen vormen gewilde bruiden. Zo verspreidt de Islam zich onder de nog massale arme bevolking van China. Na de aanwas van grond of nageslacht volgen andere moslimbroeders, veelal uitstekende handelaren die zich snel een monopolie verwerven op de markt. Tegelijk bouwen ze een moskee. Hiermee verandert het karakter van de oorspronkelijke gemeenschap.

Door de aanwas van Hui's, trekken de Tibetanen vaak naar hoger gelegen, minder vruchtbare grond. Ze vertrouwen de moslims niet. Tibetanen zeggen: 'eet bij een moslim, maar luister niet naar zijn woorden'. Handgemeen tussen moslims en Tibetanen komt steeds vaker voor. Een aantal moslims is geïnspireerd door Bin Laden. In Qinghai is een dorp met een beroemde

wapenfabriek, Hualong. De arbeiders zijn alle moslims uit het dorp. Hoewel de fabriek in handen is van de staat, hebben de moslims op eigen houtje een levendige illegale wapenhandel opgezet. Met de inkomsten en de wapens is het dorp een eigen vrijstaat geworden. Auto's die het dorp passeren worden beroofd en belendende dorpen worden geplunderd. Tibetanen die het buurdorp wonen organiseerden een reprisailles waarbij tientallen doden vielen. De provinciale politie van Qinghai kwam tussen beide en gooide alle manlijke moslims van het dorp in de gevangenis. Onze auto wordt aangehouden en grondig doorzocht als wij het dorp doorrijden.

Bij terugkomst in Lanzhou nodigt de eigenaar van onze auto – zelf een Hui moslim - mij uit voor een diner. Ik besluit niet alleen bij hem te eten maar luister ook naar zijn woorden "Ik heb nog nooit een buitenlander ontmoet; ik moet je daarom wel beter leren kennen", zegt Ma. Terwijl zijn moeder van in de tachtig onafgebroken gebeden murmelt en neerbuigt richting Mecca, word ik in een kraakhelder appartement in een dorpje net buiten Lanzhou onthaald op schapenvlees en suikerthee. "De tijden zijn veranderd", zegt Ma op zijn moeder wijzend, "miljoenen Chinezen buigen dagelijks vijf maal richting Mecca; niemand buigt meer naar Peking. Dat was wel anders toen Mao nog aan de macht was". Ma kijkt mij indringend aan, terwijl zijn gesluierde vrouw alsmaar nieuwe gerechten aan sleept. Het feit dat ik met zijn jeep, die hij met argwaan en slechts voor een aanzienlijke som geld had afgestaan, heelhuids was teruggekeerd uit de verre graslanden van Abba gaf hem vertrouwen. "Weet je", gaat Ma door, "dat waren verschrikkelijke tijden. Twintig jaar lang, van 1960 tot 1980, hadden we niets te eten, konden we ons dorp niet verlaten, en mochten we niet in de buurt van een buitenlander komen. De veiligheids politie kon doen en laten wat ze wilde, ze konden je zonder reden oppakken. Dat was de politiek van Mao Ze Deng".

Ik vraag hem wat er nu allemaal verbeterd is.

"Alles is verbeterd", zegt Ma resoluut, "bijna alles kan nu. Ik kan mijn eigen zaken doen, ik verdien duizenden Yuan per dag, we kunnen bijna alles kopen, we mogen naar de Moskee; de veiligheids politie kan mij niets meer maken, ik ben alleen bang voor de belastingdienst!" Hij vertelt dat de boeren en zelfstandige ondernemers zoals hij, allen zeer tevreden zijn over het door Deng Xiao Ping geïnitieerde hervormingsproces; het zijn de intellectuelen en het ambtelijke middenkader die zich verzetten tegen de huidige politiek, om tegenovergestelde redenen. Voor de academici en dissidenten gaat de hervorming niet snel en ver genoeg; het middenkader van het Chinese bestuur houdt hervormingen echter tegen omdat zij hun almacht dreigen kwijt te raken aan jongens zoals Ma, die zij veel rijker zien worden dan zij zelf.

Hoofdstuk 3: De verborgen krachten van Mongolie

Het is niet alleen de situatie op Tibetaanse hoogvlakte dat het regime in Beijing zorgen baart. Ook aan de Chinese noordgrens schuilt gevaar. Ooit vielen Mongoolse ruiters de Chinese dorpen binnen op zoek naar proviand, waartegen de keizers een duizenden kilometers lange muur lieten bouwen tussen de Chinese kust en het verre westen van Xinjiang. Met weinig succes: onder leiding van Djengiz Khan ontstond een groot wereldrijk dat strekte van Hongerije tot Japan, en van Siberie tot aan Java. Ook China viel hieronder. Om te verbloemen dat Mongolen de baas waren, gaven latere Chinese historici een Chinese naam aan deze periode, de Yuan dynastie (...tot...).

Tegenwoordig zijn het niet de Mongoolse ruiters die Beijing zorgen baart, maar de boeddhistische banden tussen Mongolie en Tibet. De verbreiding van het Tibetaans

boeddhisme strekt zich uit over een gebied veel groter dan Tibet alleen. Dit gebied omvat Mongolië, het west-Chinese Xinjiang en strategische grensgebieden van Rusland met China. Het Mongolië van vandaag is een stuk kleiner (hoewel nog tweemaal het oppervlakte van Frankrijk) en zit ingeklemd tussen China en Rusland. Het land bestaat vooral uit grote steppen en bossen in het noorden en woestijnen in het zuiden. Er wonen slechts 2,5 miljoen mensen, tegenover een veestapel – schapen, kamelen, paarden, koeien en yakken - van 24 miljoen. De economie draait vooral op een kopermijn, waarvan de output voor 85% naar China gaat, en de cashmere industrie. China zou (en is hard op weg) het land simpelweg kunnen kopen, maar de combinatie van de ongrijpbare Dalai Lama's en herinneringen aan oeroude vijanden in het wilde Noorden maken Beijing op haar hoede.

Dit bleek onder meer toen de Dalai Lama in 2004 Mongolië bezocht. In weerwil van Chinese protesten, ging de regering van Mongolie door met het bezoek. Vervolgens legde China het spoorverkeer tussen Mongolie en China stil. Bijna alle export van Mongolië loopt via China, dus dit was een zware straf voor het land. Het lijkt buiten proportie gezien de kleine omvang van de Mongoolse bevolking en economie. Vanwaar deze angst van China? Denkt zij werkelijk dat de Tibetaans religieus leider krachten onder haar oude vijanden los zou kunnen maken?

Tibetaanse lama's in Mongolië

Kort na het uiteenvallen van de Sovjet Unie besloot ik Mongolië te verkennen. Ulaan Bataar ligt op twee uur vliegen van Beijing, over uitgestrekte vlakten van de Gobi woestijn. Op mijn eerste reis wist ik niet wat mij te wachten stond. Ik zag vooral uit naar de Mongoolse ruimte bood als een verfrissende afwisseling ten opzichte van mijn drukke leven in het volle en vervuilde Beijing.

In een boek lees ik hoe Urga, de oude naam van Ulaan Bataar, een eeuw geleden uitzag. De Mongolen noemde Urga vaak 'Da Kuree' of 'Groot Klooster', omdat er 13,000 monniken zouden huizen. De Russische reiziger Przhewalski beschreef Urga in 1883 met de volgende woorden:

“Het oostelijke gedeelte van de stad is uitsluitend bewoond door lama's. Centraal is de residentie van de hoogste heilige in Mongolië, de Khutuktu, die de derde plaats in de boeddhistische hiërarchie inneemt na de Dalai Lama en de Panchen Lama. Daarnaast staan er vele tempels, waarvan de grootste de Maidari (Maitreya) huist, een beeld van 16 meter hoog en 160,000 kilo zwaar, volledig bedekt met goud. Ook is er een school voor lama's. Behalve de tempels en het paleis zijn de overige bouwwerken in Urga niet meer dan tenten of hutjes. De straatjes die tussen deze bouwwerken door lopen zijn vuil en nauw.”

Vanuit de lucht zijn slechts open vlakten te zien, en ook het vliegveld maakt een uitgestorven indruk. Na allerlei formulieren te hebben ingevuld, worden we door de norse douaniers tot het land toegelaten. Vanuit het niets is er plots een Russisch aandoende stad. Grijs flatgebouwen afgewisseld met kolencentrales die zwarte rook uitspugen. Oude Russische auto's afgewisseld met dik aangeklede mensen te paard. Opvalt is het lege straatbeeld, zo veel stiller dan de drukte van Beijing. De lucht is helder, strakblauw. Mensen kijken serieus, maar vrolijker en trotser dan Chinezen. Op anderhalve tempel na, zijn er nauwelijks tekenen van de roemrijke religieuze historie. Ik verblijf in het Ulan Batar hotel, waar ik een lunch geniet van gehaktballen met een aardappelsla – een recept dat populair zou blijken in het hotel. In de

middag bezoek ik de Ganden tempel, de enige waar monniken verblijven. Anno 1990 was het nog een kale boel in de tempel. Onder de Sovjet Unie was religie verboden, maar deze tempel was voor officiële buitenlandse bezoekers opengehouden. Een van de eerste projecten van de nieuwe democratische regering was om het gouden Maidara (Maitreya) beeld, dat door de Sovjets naar Moskou was verscheept en omgesmolten tot geld, opnieuw te laten maken en in de tempel te plaatsen. Nu vormt het beeld het spirituele hart van de stad, waar oude vrouwtjes hun dagelijkse gebeden prevelen en toeristen hun verplichtte foto's nemen.

Als eerste Nederlandse bankier in Mongolie werd ik met alle egars ontvangen door de Mongoolse centrale bank. Ik dinerde in een voormalige sovjet restaurant met de gouverneur van de bank. Opnieuw aardappelsla, maar deze keer met een grote fles wodka. Mijn baas had het goed gevonden dat ik Mongolie aan mijn territorium toevoegde, en daarom stond op mijn kaartje nu 'Chief Representative for China and Mongolia'. Na een aantal glazen wodka riep de gouverneur mijn hulp in. Het land wilde, als symbool van een nieuw post-Sovjet tijdperk, een modern vliegtuig kopen, en wel een Fokker. Alvorens te leveren, wilde Fokker een garantie van een westerse bank. Onze bank, de goede wodka ten spijt, wilde echter niet zomaar instaan voor dit weinig kredietwaardig land met niets dan waardeloze roebels op de balans, dus moesten een creatieve oplossing vinden. Omdat ze geen dollars hadden, maar wel cashmere wol, tuigden we een barterdeal op: een vliegtuig voor een hoeveelheid cashmere wol, die we via een Engels bedrijf konden verkopen voor Britse ponden, genoeg ons risico af te dekken.

Echter, de week voordat we de contracten zouden tekenen zakte de prijs van cashmere plots naar beneden, waardoor het voor de Mongolen te duur werd om de deal te doen. Ik vloog nog enkele keren naar Ulan Bator om de onderhandeling weer los te krijgen, maar toen Fokker aankondigde bankroet te gaan, gaf ik de hoop op. Een failliet land aan een failliete vliegtuigfabrikant koppelen is teveel zakelijke onlogica. Niet lang erna zou Zuid Korea een tweedehandse Boeing aan Mongolie schenken. Naar mijn weten vliegt die machine nu nog steeds. Hoewel we de deal verloren, had ik veel vrienden in Mongolie gewonnen. Daarom zouden er na de eerste reis nog vele zouden volgen. Ik werd adviseur van een aantal banken en overheidsinstellingen.

Ik was echter niet alleen in banken geïnteresseerd. "Als je Mongolië wilt begrijpen, dien je de geschiedenis te bestuderen", adviseerde de gouverneur aan het einde van de avond. Ik trilde op mijn benen van de wodka, terwijl de gouverneur leek nergens last van te hebben.

Het boeddhisme werd in de 7de eeuw voor het eerst geïntroduceerd in Mongolië, maar het bekleef niet. Onder leiding van Djengiz Khan vestigde de Mongolen in de 12de eeuw een groots rijk in Eurazië, van Java tot Hongarije, dankzij de genadeloze strijdkracht van Mongoolse ruiters. Aan de strijd lust van de Mongolen kwam definitief verandering toen in 1576 de abt van het Tibetaanse klooster Drepung in Lhasa, Sonam Gyatso, op bezoek kwam in Mongolië op uitnodiging van de toenmalige Mongoolse keizer, Altan Khan, die interesse had in het boeddhisme. Diep onder de indruk van de spirituele kunsten van de Tibetaanse lama liet Altan Khan zijn volk bekeren tot het vayrayana. De keizer verleende de eretitel 'Dalai Lama' aan de Tibetaanse meester, of te wel 'oceaan meester', verwijzend naar de omvang van wijsheid die de abt zou bezitten.

Sonom Gyatso was de erkende reïncarnatie van achtereenvolgens Lama Kundun Drup (1391-1474) en Kundun Gyatso, beiden volgelingen van de 'geelkappen' school (gelug-pa). Deze twee meesters werden postuum tot de eerste twee Dalai Lama's benoemd, waarmee de traditie van de Dalai Lama in het leven werd geroepen. De vierde Dalai Lama werd in Mongolië

geboren als een kleinzoon van Altan Khan. Vanaf die tijd hebben de Dalai Lama's ook in Mongolië geestelijk gezag.

Dankzij de innige banden met Mongolen, die dankzij superieure paarden en paardrijdtechnieken een dominante militaire macht vormden, kregen de Dalai Lama's in Tibet de unieke positie van 'monnik-regent', door westerlingen vertaald als Godkoning. Mongolië volgde de Tibetaanse traditie om hun toekomstige leiders onder Tibetaanse kinderen te zoeken. De eerste Mongoolse monnik-regent was Zanabazar (1635-1700), die behalve een begaafde staatsman ook een grote artiest was. Na zijn studie in Lhasa wijdde hij zijn leven aan boeddhistisch onderricht onder de Mongoolse stammen, alsook aan het vervaardigen van indrukwekkende gouden en bronzen sculpturen en thanka's. Na zijn dood werd zijn reïncarnatie in Tibet gevonden en opgeleid, om vervolgens in Mongolië te besturen. Deze traditie eindigde in 1927 toen de Sovjets verboden dat de laatste reïncarnatie, Jetsun Tsamba (ook de Bogda Khan genoemd), na zijn dood werd hervonden.

De Tibetanen – toen nog niet onder communistisch bewind – wisten de reïncarnatie echter wel op te sporen, maar deze jongen toonde geen politieke interesse en verkoos – wijselijk, gezien de politieke turbulentie in de regio - een leven van studie en meditatie onder de Tibetaans vluchtelingen in India.

Hoewel er culturele verschillen zijn tussen de volkeren van Tibet en Mongolië, is de centrale plaats die het boeddhisme bij hen in neemt heel vergelijkbaar. De lama's leden vaak een celibaat leven leidden als monnik maar acteerden ook als lokale 'sjamaan', waarbij Indiase tantrische rituelen en oude preboeddhistische gebruiken zich mengden. Zij organiseerden zich in kloosters die het centrum van kennis en macht vormden in de samenleving van trekkende nomaden. De Mongoolse kloosters volgden het curriculum van de Tibetaanse scholen – met name die van de Gelug-pa, gesticht door Lama Tsong Khapa, en Tibetaans was de voertaal. Mongolië – platter en uitgestrekter dan bergachtig Tibet - kende minder vaste nederzettingen, waardoor de kloosterorde een minder permanente positie kreeg. Ondanks de opgang van de vreedzame lessen van de Boeddha, bleven Mongoolse stammen strijden om de macht. Omdat kloosters vaak van hout en tenten waren gebouwd, was de latere destructie onder Stalin effectiever was dan wat Mao op de Tibetaanse kloosters. Het lot van de lamastand in Mongolië is zo mogelijk nog tragischer dan dat van de Tibetanen. De weinigen die de moordcampagne van Stalin overleefden werden in de handen gedreven van Chinese communisten, want China had inmiddels het zuidelijk Mongolië opgeëist en tot de Chinese provincie 'Binnen Mongolië' gevormd. Omdat weinig Mongoolse lama's wisten te ontkomen, is er weinig overgebleven van de Mongoolse boeddhistische overlevering.

Ik vraag de Mongoolse goeverneur waarom China zo bezorgd is over de boeddhistische renaissance. "Ja, dat vraag ik mij ook vaak af. Zo'n arm volk, met maar 2 miljoen inwoners, tegen de ruim miljard Chinezen!", lacht hij. "Maar vergeet niet dat Mongolië meer is dan wat je nu hier in deze republiek ziet", voegt hij er aan toe. Er waren ruwweg vier grote Mongoolse stammen: de Kalkha's, die wonen in de Republiek Mongolië (ook Buiten Mongolië genoemd), de Burjats rond het Baikal meer in Zuid Siberië en de Chahars uit het gebied dat nu Binnen Mongolië heet en net zoals Xinjiang en Tibet een zogenaamd 'autonome' provincie van de Chinese Volksrepubliek. De Kalmuk (of Dzungar) Mongolen zijn de vierde groep en wonen van oudsher op westelijke steppen die nu onder het Chinese Xinjiang vallen.

De Kalmukken hebben ooit gevochten met een Chinese krijgsheer tegen de Mantsjoes, een semi-Mongoolse stam uit het gebied tussen Korea en Mongolië. Toen de Mantsjoes wonnen (en de troon van het Chinese keizerrijk verkregen), werden honderdduizenden Kalmuk

Mongolen verbannen naar het verre westen. Na jaren van vertwijfeld zoeken naar vrije graslanden vonden zij een gebied rond de Wolga, nu Kalmukkie geheten. Daar leefden zij op traditionele wijze verder.

Stalin die het niet had zo begrepen op hun boeddhistische ‘antirevolutionaire’ opvattingen. Enkele trokken terug naar Dzungarije in Xinjiang, om niet lang daarna opnieuw in communistische handen te vallen, maar nu in Chinese. Zoals gezegd ging een andere groep naar Duitsland en Amerika.

In 1990 hervonden de Kalmukken in Rusland hun vrijheid en vestigden een deelstaat van de Russische federatie. Ook daar begon een boeddhistische renaissance.

Meisje Lama in Noord Mongolië

Een aantal dagen later bezoek ik het beroemde Amarbayansalan Klooster in Noord Mongolië. We rijden een lange dag over vrijwel lege steppen, waar het geel groene gras contrasteert met de strak blauwe hemel.

Van hieruit verspreide het boeddhisme zich naar Buryat en Tuva, nu deelrepublieken in Rusland op de grens van Siberië. De tempel is gebouwd door de Mantsjoe's in een tijd toen zij de Noord Mongolen te vriend wilden houden vanwege hun strijd met de Kalmuk Mongolen. De Mantsjoe's, een volk uit het gebied ten Oosten van Mongolië, had het Chinese keizerrijk veroverd en wisten door een slimme verdeel- en heerspolitiek het land ruim driehonderd jaar te behouden. Deze periode staat nu bekend als de ‘Qing dynastie’. De Mantjoe-keizers waren alle boeddhist en beschouwden de Dalai Lama als hun leraar. Tibetaanse lama's verzorgden continue rituelen in Peking ten behoeve van de keizer. Uit deze tijd dateert de ‘priester-patroon’ relatie tussen de Dalai Lama en de keizer, die later door de communisten zou worden uitgelegd als een rechtmatige claim van China op Tibet. Eigenlijk was het omgekeerde het geval. De Mantsjoe-keizers erkende de geestelijke suprematie van de lama's en lieten vele boeddhistische tempels bouwen in Tibet, Mongolië en China. Onder de Qing dynastie, was het boeddhisme wat betreft geografische verspreiding op haar hoogtepunt – grote delen van Centraal Azie en de elite in China beoefende het.

De Qing dynastie hield stand tot 1911, toen de Mantsjoe's zo waren verzwakt door gevechten met Engelsen (waaronder de Opium-oorlog) en geassimileerd met Han-Chinezen, dat zij hun politieke achterban hadden verloren. De Japanners stichtten tussen de twee wereldoorlogen nog de staat Mantsjoerije, met de laatste keizerlijke afstammeling Pu Yi (bekend uit de film de ‘Last Emperor’) aan het hoofd, maar die bleek niet levensvatbaar en werd in 1947 opgeslokt door het nieuwe China van Mao Ze Dong. Van de eens zo machtige Mantsjoe's is weinig meer over. De taal wordt door niemand meer gesproken en slechts enkele duizenden Chinese burgers noemen zich nog openlijk “Manzu”. Slechts op de muren van de vele tempels die door hen werden gebouwd is het Matsjoeschrift nog te lezen.

Ook op deze tempel op de ruime vlakte onder de strakblauwe hemels van Mongolië. Ik sluit mij aan bij een groepje Mongoolse tieners die een rondleiding van een jonge monnik krijgen.

De rondleiding bestaat uit het met moeite openen van de houten deuren van de verschillende tempels en tempeltjes, en het noemen van de naam van de voornaamste Boeddha figuur op het betreffende altaar. Zo zien we Maidari, de Mongoolse naam voor Maitreya, de Boeddha van de toekomst die herkenbaar is aan zijn zittende of staande houding, en Tara, de vrouwelijke Boeddha. Ook zien we de Zanabazar stoepa, waarin de resten van deze grote Mongoolse

heilige verborgen zijn. Ook zou hier de hand van de vrouw van Zanabazar – de eerste Mongoolse lama-regent - bewaard worden. Hoe kwam die hier?

In tegenstelling tot de Dalai Lama's was Zanabazar niet celibatair: hij leefde samen met een jonge vrouw. Toen Mongoolse monniken hem aanspraken met de vraag of dat wel verenigbaar was met de Dharma, kwam de vrouw uit haar tent. Zij droeg een pan met kokend hete gesmolten brons, van waaruit zij met haar blote handen een prachtig Boeddhabeeld maakte. De verblufte monniken durfden vervolgens geen woord meer te zeggen. De vriendin van Zanabazar werd vanaf dat moment 'Meisje Lama' genoemd. Veel van de sculpturen die Zanabazar van de vrouwelijke Tara Boeddha maakte zijn op haar geïnspireerd. Na het overlijden van Meisje Lama werd haar lichaam gecremeerd. Haar hand bleef onaangestast door het vuur en werd bijgezet in de stoepa in dit klooster.

Kalmuk Mongolen in Xinjiang

Op een volgende reis ga ik op zoek naar de Kalmuk Mongolen in China. De Chinese provincie Xinjiang - het vroegere Oost Turkestan - is het oude thuisland van de moslim Oeigoeren, maar ook wonen hier de Kalmukken. Na enig speuren in Urumqi, de hoofdstad van Xinjiang, tref ik Doema. Haar man is een lama uit het Altai gebied, tegen de grens van de Mongoolse republiek gelegen.

In tegenstelling tot de Kalmukken in Rusland, die na 1990 een eigen deelstaat vestigden, zijn de Chinese Kalmuk Mongolen nog steeds onder communistisch juk. Bovendien – zo vertelt Doema - worden de Kalmukken in China verdacht van collaboratie met de Oeigoeren en de Tibetanen die beiden strijden tegen de Chinese overheersing. Ook is Beijing niet gelukkig met de invloeden vanuit Ulaan Bataar, de hoofdstad van de vrije Mongoolse republiek. "Wij mogen niets. Mijn man wordt in feite al dertig jaar gevangen gehouden. Hij kan kiezen: of de gevangenis in of een huisarrest en een nietszeggende baan in de Chinese regering."

Haar man is een *huthuktu*, een herkende wedergeboorte van een Mongoolse Lama (*toelkoe* in het Tibetaans). De Kalmuk Mongolen volgen hetzelfde religieuze systeem als de Tibetanen. "Dat laatste was onze enige optie. Hij mag een maand per jaar naar zijn geboortestreek waar hij verantwoordelijk is voor vele kloosters en volgelingen. Maar behalve hallo zeggen kan hij niets voor zijn volk doen", klaagt ze.

Ik vertel haar dat ik in Tibet ben geweest en dat ik daar soortgelijke problemen had gezien. "Wij hebben het nog erger dan de Tibetanen. Wij hebben geen Dalai Lama die ons lot wereldkundig maakt. Sterker nog, telkens als hij in het nieuws komt, bijvoorbeeld als hij bij de Amerikaanse president op bezoek komt, dan mag mijn man weken zijn huis niet uit".

Ik breng een avond door in de flat van Doema en haar twee dochters. Haar man zit op een verplichtte ideologische bijscholingscursus. "Wat leert hij daar?" vraag ik naar de bekende weg; ik weet immers dat dit een middel is van de Chinese communistische partij om iedereen met invloed in het gareel te houden. "Niets, een verspilling van tijd, en het leven is toch al zo kort. Mijn man leeft eigenlijk maar een maand per jaar, en dan nog wel als een gekooide leeuw.", antwoord Doema gelaten.

Aan de muur zie ik een foto van hem: een imposante verschijning met een breed Mongools hoofd, met besneeuwde bergen op de achtergrond. Zijn dochters trakteren mij op dezelfde ruimtelijke graslandmuziek die ik in Mongolië had gehoord. Zelfs in een klein donker Chinees flatgebouw transporteert het de gedachten naar de blauwe hemel van de steppe. Het is moeilijk afscheid te nemen van deze wanhopige vrouw, die haar woorden regelmatig met een

hulbui onderbreekt. Ik wilde dat ik haar kon helpen. Zij wist wel wat: vertel van hun lot aan de Dalai Lama, zijn gebeden zouden helpen. Ze veegt haar tranen af, zegt terwijl ze mijn handen stevig vastgrijpt: “Vergeet ons niet, buitenlanders zoals jij zijn onze enige hoop”!

Deel 5: China's verre Westen

Te ver is even rampzalig als niet ver genoeg
Lao Zi

Precies weten wanneer je moet beginnen te ploegen is beter dan de beste ploeg.
Meng Zi

H1: Oost-Turkestan

De meeste moslims wonen in de westelijke provincie Xinjiang, waar behalve de etnisch Chinese *Hui*-moslims de meeste moslims van Turkse afkomst zijn: de Oeigoeren. Xinjiang is een gebied dat vroeger Oost-Turkestan werd genoemd. Even was het in de vorige eeuw een onafhankelijke staat, totdat de koloniale strijd om dit deel van Centraal Azië door de Chinezen werd gewonnen. West Europese landen behaalden hun kolonies dankzij scheepvaart ver van huis. China en Rusland deden ook mee aan deze imperiale wedloop, zij het wat later en niet over zee, maar over land. Centraal Azië was hun prooi.

Eeuwenlang waren de Oeigoeren samen met Oezbeken de heersers over de oasen van de zijderoute, waar zij leefden van handel tussen Chinezen, Perzen en Indiërs. West Turkestan kwam onder de invloed van de Russen. Oost Turkestan onder die van Chinezen. Het trotse Islamitisch volk met Europese trekken (je ziet grote neuzen en hier en daar zelfs blauwe ogen) had weinig gemeen met de Chinezen. Maar dankzij Chinese immigratie gekoppeld aan militaire *outposts* werd Oost Turkestan in plaats van een zelfstandige natie een Chinese provincie, *xin jiang*, dat 'nieuw territorium' betekent.

Er wonen inmiddels 16 miljoen Han-Chinezen in Xinjiang, naast 8 miljoen moslims. Het merendeel woont in de hoofdstad Urumqi (dat door Chinezen als Oeloemoetsjie wordt uitgesproken), een grote lelijke stad aan de voet van het Tienshan gebergte. Tienshan staat voor de 'hemelse bergen', de inheemse betiteling van deze imposante bergrug te midden van onherbergzame woestijnen. Ten zuiden van de Tienshan ligt de zandvlakte van Taklamakan – dat in lokaal dialect "de plek van waaruit je nooit meer terug komt" betekent, en ten oosten begint de Gobi woestijn die langzaam maar zeker oprukt naar Beijing. Zonder de Tienshan zou het onmogelijk zijn om hier te toeven. Van de witte toppen stromen beekjes die de oasis in het laagland van water voorzien. In de oasis vestigde zich al duizenden jaren geleden gemeenschappen van boeren en handelaren.

Langs deze gemeenschappen vormde zich de zijderoute, via welke Marco Polo van Venetië naar het hof van de Mongoolse keizer Kublai Khan reisde. Een Chinees had mij een keer op serieuze toon verteld dat Marco Polo op de terugweg het recept van noedels mee terug nam naar Italië. De Italianen noemde het spaghetti. In Beijing ontmoette ik een Italiaan die zich boos maakte over deze geschiedvervalsing. Marco Polo had pasta juist bij de Chinezen geïntroduceerd!

Mijn taxichauffeur is Oeigoer, hoewel geen volledige. Zijn moeder is Han Chinees. "Maar ik ben een uitzondering; bijna geen enkele Oeigoer trouwt met een Han, dat zijn onze vijanden". Ik had dit onderwerp niet durven aansnijden. "Vorig jaar was het heel erg, honderden Oeigoeren zijn verdwenen, dood of gevangen, ik weet het niet. Ook mijn vrienden". In 1997 waren er wat kleine rapporten verschenen in de kranten over een Oeigoerse opstand in Xinjiang. Er waren een paar bommen ontploft, eentje zelfs in Beijing. Ik vraag hem wat de

toekomst van zijn volk is. “Geen toekomst, we worden uitgemoord”. Na het uiteenvallen van de Sovjet Unie, en het ontstaan van moslimstaten als Kazakstan en Kyrghystan, de oude burens van Oost-Turkestan, roken veel Oeigoeren hun kans. Ook zij maakten aanspraak op een autonome status van hun provincie, die Beijing met de mond had beleden. Bovendien kregen duizenden Oeigoeren in Kazakstan plotseling de kans om hun broeders aan de Chinese kant te steunen.

Maar China was onverbiddelijk. De campagne was meedogenloos, hoewel openlijk geweld werd vermeden om buitenlandse kritiek te voorkomen. China had geleerd van het Tiananmen-incident: acties werden in de nacht uitgevoerd en de buitenlandse media mochten niets zien. Maar Oeigoeren bleven zich verzetten. In hun wijken waren Chinezen een makkelijke prooi.

Op een tocht door de stad vroeg ik mijn Chinese gastheren de bus bij de bazaar te stoppen. “Naar de bazaar? Wil je gestenigd worden?”, vroegen mijn bewakers angstig. Ik stapte uit, wetend dat Oeigoeren niets zouden ondernemen tegen iemand met net zo’n grote neus als zij. Ik waande me in Istanboel. Mannen met snorren en scherpe gezichten. Een kleurrijke uitstalling van allegaartjes, met vooral veel messen. Een man behoort een groot imposant mes te dragen. De Chinezen bleven zitten met de deur op slot in de bus die zijn motor liet draaien. ‘s avonds werd ik bestraft voor mijn ‘onverantwoordelijk gedrag’ door mij een tien gangendiner, met veel schapenvlees en drank, voor te zetten, aangemoedigd door zingende Chinese Hui meisjes. Deze vertegenwoordigers van de Islam waren wel gevaarloos.

China heeft de Oeigoeren altijd van separatisme verdacht. Dat was tijdens mijn eerste bezoek in 1994 al heel voelbaar. De repressie van Oeigoeren is na 11 september 2001 erger geworden. Na de aanslagen is iedere manlijke Oeigoer is van zijn bed gelicht, verhoord en vele zijn verdwenen. Beijing rekende op, en kreeg, de complimenten van George W. Bush. Dit is hun bijdrage aan de oorlog tegen terrorisme. Waren er immers geen banden tussen de Oeigoeren en de Al Qaida?

Beroemd is de arrestatie van Rebiya Kadeer, een prominente Oeigoer zakenvrouw die een Amerikaans paspoort heeft. Zij kwam op voor de rechten van de Oeigoeren. Ze had zich nooit uitgesproken voor een Oeigoerse staat; zij wilde slechts dat Oeigoeren evenveel rechten hadden als Chinezen, en dat liet ze blijken door een micro-kredietenprogramma te starten voor Oeigoerse vrouwen en hun te helpen een bedrijfje op te zetten.

Eerst vond China Rebiya een modellid van de etnische minderheid. Haar succes bewees dat Deng Xiao Ping’s nieuwe adagium ‘iedereen mag rijk worden’ ook de minderheden ten goede kwam. Beijing verkoos haar de Chinese moslims te vertegenwoordigen op de VN conferentie voor vrouwen in 1995 in Beijing. Terwijl haar aanzien groeide in China, begon haar man in een zaak de VS. Ongehinderd door de Chinese censuur begon haar man de mensenrechtenschendingen in Xinjiang aan de grote klok te hangen. Kort na 11 september 2001 werd zij aangehouden door de Chinese politie. De Chinese veiligheidspolitie viel Kadeer’s bedrijf Akida zonder huiszoekingspapieren binnen en gooide haar in de gevangenis zonder proces. Lokale Oeigoeren hielpen haar zoon, Ablikim Abdiriyim, uit de handen van de politie te houden. Maar Kadeer was, mede dankzij haar man, inmiddels een bekende naam in de VS. De Bush regering had Kadeer vlak voor haar arrestatie gevraagd te adviseren over veiligheidskwesties in de regio. Kadeer’s verdwijning ging zelfs Bush te ver. Onder Amerikaanse druk mocht Kadeer naar de Verenigde Staten emigreren, maar wel na eerst drie jaar gevangengenomen te hebben.

Zijde route

In de eerste eeuwen na Christus vormde dit gebied de brug tussen oost en west. Het waren vooral Turkse en Perzische volkeren die de oasen bewoonden. De Perzen, ofwel Sogdians, speelde een belangrijke rol in de oasen waar vooral het boeddhisme floreerde. In de bergen van Dunhuan, in het zuiden van Xinjiang tegen het Tibetaans plateau, werden in de 19de eeuw duizenden manuscripten gevonden die getuigden van deze periode. De teksten ontsloten in een klap de geschiedenis van een vergeten werelddeel. Waarschijnlijk onder de dreiging van een Islamitische invasie, werden boeddhistische teksten op elk mogelijk stuk papier geschreven, zoals de achterkant van handelsdocumenten en persoonlijke brieven, en in grotten verstopt. De documenten wierpen een uniek beeld op de oorsprong van het Chinees boeddhisme, en de uitwisseling tussen de religies van die tijd: zo brachten zendelingen het zoroastrisme uit Perzie, het boeddhisme uit India en ook de christelijke leer via nestoriaanse priesters naar China. Het heilige boek van Jezus werd even serieus bestudeerd als de soetra's van Boeddha. Er zijn onlangs vertalingen gevonden van oude Chinese geschriften die spreken van de Jezus-soetra. Nestoriaanse invloeden op Centraal Azië en China zijn beperkt gebleven. In de vijfde en zesde eeuw werden glas, paarden, en parfum geïmporteerd vanuit het Westen, en ruwe zijde geëxporteerd vanuit China. Op andere westwaardse takken van de zijderoute brachten karavanen bont, keramiek en bronzen wapens; terwijl het oostwaardse verkeer goud, edelstenen, textiel, koraal en ivoor vervoerde.

De zijderoute was voor eeuwen de belangrijkste brug tussen oost en west totdat zeeroutes geleidelijk aan commercieel belang wonnen. Tegen het einde van de 8ste eeuw meerden schepen uit het Midden Oosten aan op de Chinese stad Guangzhou (Canton). De verspreiding van de Islam kwam echter over de zijderoute. Na de slag van Talas in 751, die Islam heerschappij gaf over Central Asia, bereikte de nieuwe religie de stadsmuren van Xian, de toenmalige hoofdstad van China. Boeddhistische kloosters werden vernietigd en haar teksten werden in allerlei opgeschreven en in grotten zoals die van Dunhuan bewaard. Een Chinese gids zij mij, na de aanslag van 11 september: “Voor ons is moslim-terrorisme niets nieuws. Duizend jaar geleden sloegen de moslims hier alles kort en klein. Het verschil met nu is dat ze toen alleen maar zwaarden hadden.”

Hoe dan ook, sinds die tijd beschouwden de volkeren van Turkestan, zoals het gebied tussen Xian in het westen en de Caspische zee in het Oosten werd genoemd, zich als moslims. Met Samarkand en Bukhara (tegenwoordig in Uzbekistan) als centrum, bereikte deze cultuur tussen de 10de en 15de eeuw een rijke beschaving. Maar zelden was dit gebied een eenheid. Turkse en Mongoolse stammen heersten over grote delen van dit gebied. Pas in 1877 kwam de naam zijderoute in zwang, toen de Duitse ontdekkingsreiziger Richthofen de term *Seidenstrasse* gebruikte in een boek over dit gebied. Zijde was toen al lang geen handelswaar meer. Richthofen was officieel een ontdekkingsreiziger, maar het ging de Duitsers om politieke invloed in dit nog niet gekolonieerde gebied. De koloniale wedloop die zich in de 19de eeuw in Centraal Azië afspeelde werd romantische de ‘Great Game’ werd genoemd omdat er geen direct geweld werd gebruikt. In plaats van wapens zetten Engelsen, Duitsers, Russen en Chinezen wetenschappelijke expedities in. Het leverde fascinerende ontdekkingen op, zoals de Dunhuan grotten en talloze onder het zand goed bewaarde kunstschaten, die ene nieuw onderkomen vonden in musea in Londen, Berlijn en St. Petersburg.

Wat betreft de politieke invloed zouden de Chinezen en Russen aan het langste eind trekken. Oost Turkestan werd Xinjiang, en West Turkestan werd verdeeld over de Sovjet provincies Kazachstan, Kyrgystan en Uzbekistan. Deze gebieden waren decennia lang afgesloten van de buitenwereld. Zowel Moskou als Beijing gebruikt het uitgestrekte dunbevolkte land voor kernproeven. Eind vorige eeuw gingen de grenzen weer open, met als handelswaar van nu: olie en gas. En toerisme.

Spaghetti of noedels

In het restaurant van mijn hotel, waar ik de enige buitenlander ben, raak ik in gesprek met een Chinese ingenieur uit Beijing die enkele weken in Urumqi aan een oliepijpleiding werkt. Hij vertelt mij dat de laatste 240 kilometer van de 3,000-kilometer lange pijplijn die olie van Kazachstan naar China brengt door Xinjiang loopt. China – een netto-importeur van olie – heeft deze hulpbronnen hard nodig voor de energieslurpende industrie en steden in het oosten. Ik begrijp dat de groeiende energiebehoefte van China een cruciale rol geven aan deze verre provincie. Alleen de Tarin Basin in Xinjiang heeft al een bewezen reserve van meer dan een miljard ton ruwe olie en 59 miljard kubieke meter natuurlijk gas. Per 2010 kunnen deze olievelden jaarlijks 50 miljoen ton opleveren.

De ingenieur beklagt zich over de erbarmelijke omstandigheden van zijn werk: “zo warm, zo droog, een straf om hier te moeten wonen”. Waarom zijn er hier dan zo veel Chinezen komen wonen, vraag ik?”, terwijl ik zo onschuldig mogelijk kijk.

“Omdat dit achtergebleven gebied van China te ontwikkelen”, zegt hij zonder het slurpen van zijn noedels te onderbreken.

Ik dacht aan mijn chauffeur en zei: “Zouden de Oeigoeren er ook zo over denken?”.

“Natuurlijk, iedereen wil ontwikkeld worden”, antwoordde de ingenieur.

“Waarom willen de Oeigoeren dan een eigen staat?”, probeerde ik.

De ingenieur keek geïrriteerd. “Wat een onzin, natuurlijk willen ze geen eigen staat, dat is buitenlandse propaganda. Bovendien, dit is altijd deel van China geweest.”

Hij was opgehouden met slurpen en liet een boer, dat in China geldt als een teken dat het voedsel gesmaakt heeft. “Weet je, zelfs een deel van Kazakstan en heel Mongolië waren van China en zouden eigenlijk bij ons moeten horen. Dan zouden ze sneller ontwikkeld worden”.

Soms moet je onzin tegenspreken ookal weet je dat het nergens toe leidt. Want wat waren de historische feiten? Kublai Khan had de traditie van zijn grootvader Djengis Khan succesvol voortgezet. Op het hoogtepunt van deze expansie, die te danken was aan superieure paarden en paardrijd- en vechttechnieken van de Mongolen, had het rijk zich uitgestrekt van Korea tot Perzie en van Birma tot Hongarije. De Hongaarse taal heeft nog veel met het Mongools gemeen, evenals het Fins. Het grote China was niet meer dan een Mongoolse provincie. De Chinezen noemde deze periode later de Yuan dynastie. Om de pijn van een buitenlandse overheersing te verzachten werd beweerd dat Mongolen eigenlijk een soort Chinezen waren. Deze psychologie werd later tevens toegepast om de 300-jarige overheersing door de Qing-dynastie van de Mantsjoes te verwerken. Zuiver etnisch gezien was het Rijk van het Midden dus vele eeuwen overheerst door Mongoolse volkeren. Dus zei ik: “Ik dacht dat China ooit eens van de Mongolen was. De Mongoolse krijgsheer Kublai Khan heeft zelfs Beijing gesticht toen China een onderdeel was geworden van het grote Mongoolse rijk”. Maar er is een groot verschil tussen gelijk hebben en gelijk krijgen. De pijpleidingingenieur keek mij fel aan en zei toen:

“Maar zij zijn langer van ons geweest, dan wij van hen!”

Ik dacht: wie van ons was de Italiaan die zich druk maakte over de spaghetti?

Omdat ik gast was van de Bank of China, dat uitsluitend uit Han-Chinees personeel bestond, kreeg ik moeilijk beeld van wat zich hier werkelijk afspeelde. Mijn taxi-chauffeur, die mijn van en naar de bank bracht, was de enige Oeigoer met wie ik contact wist te maken. Ik vroeg hem naar de verhouding tussen Oeigoeren en Hui-moslims. Waren deze beter dan met de Han-Chinezen?

“Ha, ha, goede vraag. Ja ze zijn beter, maar ook slechter”. Hij lachte mysterieus.

“De Hui zijn goede zakenmensen, wij handelen graag met hen. Maar het probleem is dat er steeds meer van komen. Ze komen uit de provincies Ningxia en Gansu, niet uit Xinjiang. Ze zijn als een termietenplaag”.

Ik spoorde hem aan op de weg te letten.

“Ze zijn slimmer dan Oeigoeren. Als een Hui een Han-Chinees meisje trouwt, of een andere niet-moslim, dan geven andere Hui's hem geld. Ook belonen ze niet-moslims die moslim worden. Die worden dan lid van de Hui-broederschap. Goed voor de handel en goed voor het geloof. Zo verspreidt de Islam zich, snap je?”

Ik begreep plots iets van de angst van Beijing voor de Islam. Het was dus niet alleen de afscheidingsbeweging van de Oeigoeren, maar ook de uitbreiding van de religie door ‘beking’ van niet-moslims die het atheïstische regime in Beijing verontrustte.

Yili: speelbal van geschiedenis

De Oeigoeren waren niet het enige volk dat had geleden onder Chinese en Russische kolonisatie. Een klein vliegtuigje had mij over de verbluffende Tianshan bergen naar Yili gevlogen, een vruchtbare vallei en thuisland van Chinese Kazakken. Het was slechts een diplomatiek deal geweest die de Kazakken over Xinjiang en de Sovjet Unie had verdeeld. Kazakken zijn van huis uit nomaden, ook van Mongoolse afkomst, die de steppen tussen Mongolië en de Kaspische zee bestreken. Ook zij waren verislamitiseerd, maar nooit hadden ze het liberale en ongebonden karakter van een nomadenvolk verloren. Sommige van hun voorvaderen hadden voor Djengiz Khan gevochten, die deze vallei met verse weidegronden in 1218 annexeerde. Enkelen vestigden zich in Rusland waar zij – althans volgens de overlevering in Yili - als ‘Kozakken’ furore maakten als soldaten in het Tsaristische leger. Maar in het thuisland bekeerde de Islam hen tot vreedzame cowboys.

Niettemin was Yili in de vorige eeuw het toneel geweest van bloedige volksverhuizingen. Tienduizenden door Stalin vervolgte Kazakken verlieten in de jaren veertig en vijftig de Sovjet Unie om zich in Oost Turkestan te vestigen. Tegen 1949 was Yili feitelijk Russische grondgebied. Maar in de jaren vijftig stuurde China duizenden gedemobiliseerde soldaten naar de streek om communes op te richten. De spanningen tussen de Sovjets en de Chinese immigranten waren een van de voornaamste oorzaken van de breuk tussen deze twee communistische grootmachten. In 1960 ging de grens tussen China en de USSR hermetisch dicht. De bewoners van Yili werden aan de ‘grote sprong voorwaarts’ onderworpen, een waanzinnig plan van Mao Ze Dong om vanuit de middeleeuwen in een keer de moderne tijd te bereiken. Boeren en nomaden werden in communes gedwongen om industriële activiteiten te ontplooiën, met een gigantische hongersnood als gevolg. 60.000 Kazakken en Uyguren vluchtten terug naar Kazakstan, toen nog een administratieve regio onder streng bewind van Moskou. Maar een wonder geschiedde in 1989. Kazakstan werd een onafhankelijke staat, voor het eerst in de geschiedenis.

In Yili tref ik ook een bazaar, en het tafereel uit Urumqi herhaalde zich. De bazaar is verboden gebied voor de Han Chinees. Ook hier was de spanning voelbaar. Die werd verzacht door een optreden van Kazakse en Mongoolse zangers. De imposante ruimte van hun steppen en toendra zijn hoorbaar in de muziek. Mijn Chinese begeleider bracht ons naar de grensovergang met onafhankelijk Kazakstan. De douane liet me zelfs toe een stuk het niemandsland tussen de twee landen in te lopen. “Nog maar een paar jaar geleden was je doodgeschoten voor wat je nu deed”, zei de begeleider opgewekt. Dit was een deel van de Aziatische muur van het ‘ijzeren gordijn’ die begon in Berlijn, ofwel het Bamboegordijn.

De olie- en gasverdragen opende dit deel voor buitenlandse handel. Ook hier wilde de Chinese leiders een ‘special economic zone’ bouwen. Als gast van een Chinese Bank kon ik niet uit onder een tour van deze zone uit. Ik was waarschijnlijk de eerste westerse bankier die door dit deel van de dorre woestijn reisde, terwijl mijn begeleider plichtmatig de grote plannen uiteen zette. Ik werd vooral aangesproken op (en door) het feit dat hier een nieuwe spoorlijnverbinding zou gaan lopen tussen Shanghai en Rotterdam. Dit feit zou volgens mijn Chinese counterpart een reden moeten zijn dat een Nederlandse bank in de zone investeerde.

Omdat je in China nooit ‘nee’ kan zeggen, beloofde ik dat de bank onze klanten op dit gebied zou attenderen, en dat als zij hier zouden investeren - wat ze ongetwijfeld zouden willen, dat wij dan zouden volgen. In een van de gebouwen in deze toekomstige techno-zone, trof ik een Chinese professor die samenwerkte met een Nederlands bureau dat hem voorzag van moderne satellietfoto’s, een technologie die *remote sensing* werd genoemd. Het doel hiervan was om de woestijnvorming in deze regio in kaart te brengen. De recente foto’s hadden aangetoond dat woestijnen onmiskenbaar in opmars waren. De professor wees op oude kaarten en zei: ”In de jaren ‘60-70 was er veel schade als gevolg van mislukte agricultuerele projecten. In de jaren 80-tig wist men daar door herbebossing een halt aan te roepen. Maar sinds de nieuwe olie- en gasvondsten loopt het weer fout”.

“Hoe komt dat”? vroeg ik.

“Omdat er overall stevige infrastructuur wordt aangelegd, waarbij fragiele bodem wordt aangetast. Ook het onttrekken van water ten behoeve van de oliewinning en petro-chemische industrie, en nieuwe woonvertrekken voor immigranten, verzwakt de grond. Tot slot blijft illegale houtkap een probleem”.

Ik vroeg hem naar foto’s van de Tibetaanse hoogvlakte en Mongolie, gebieden waar men ook klaagde over oprukking van woestijnen. De professor keek ondeugend. “Aha, ik mag het eigenlijk niet laten zien aan buitenlanders, maar ik zie dat u geïnteresseerd bent”. Hij logde in zijn computer en na enkele minuten had ik heel Centraal Azie in beeld en kreeg ik een virtuele tour langs al haar woestijnen. De Gobi, de Taklamakan, de Tsaidam – alle waren de laatste jaren groter en minder groen, meer bruin en meer geel geworden.

De professor toonde een kaart van China en trok daarop met zijn vinger een lijn van het noord-westen (tegen de Russische grens) naar het zuid-westen (Birma), en zei: “alles links van die lijn is droog, 50% van het gehele Chinese oppervlakte, daar groeien de woestijnen” Hij begon fel te vertellen. “In de afgelopen 40 jaar zijn meer dan 3/4 van de Chinese bossen verdwenen; een 1/4 van China’s landoppervlakte is nu woestijn. China verliest jaarlijks een stuk land aan woestijnen met de omvang van het Amerikaanse Rhode Island”.

Volgens de ingenieur was deze veronrustende opmars van ‘desertificatie’ alleen te stuiten met veel geld van Beijing, om groene buffers en parken te bouwen en betere irrigatietechnieken te introduceren. “Maar ik zie het geld alleen maar náár Beijing gaan”, zei hij misprijzend.

“Wat gebeurt er als dit zo doorgaat?”

“Dan wordt dit China’s Sahel”.

Ik zag de gele zone ook over de grens gaan. Half Mongolie, bijna geheel Kazachstan, een groot deel van de Tibetaanse hoogvlakt.

“Weken jullie samen met jullie buurlanden hieraan”, vroeg ik.

“Welnee, alle contacten gaan via Beijing. Wij mogen niet reizen naar het buitenland”.

Een idee werd geboren. Ik kon reizen, ik zou contacten kunnen leggen voor de professor in de hem omringende gebieden. De koude oorlog was voorbij, dus ook hier zou ....

Hoewel de professor met een vreemd soort enthousiasme praatte over zijn ontdekkingen – hij genoot zichtbaar van zijn vak, stemde deze mij droevig. Als bankier zou ik mij moeten

verheugen op de economische ontwikkeling van dit gebied, maar wat de prijs leek mij onnoemelijk hoog.

Oase in de oven

Na mijn verplichte toer langs industriële projecten, neem ik een aantal dagen vrij om Turfan te bekijken. Turfan (of Turpan in het Oeigoers) wordt ook wel de bodem van de aarde genoemd omdat het zich op enkele honderden meters onder de zeespiegel bevindt. Een andere, meer direct verifieerbare, is de benaming “de oven van Azië”. Het was in de zon ver boven het kookpunt. Zonder hoed en zonnebril wordt je levend geroosterd. Niet voor niets begint hier de onmenselijke woestijn Taklamakan, waar menig avonturier in is verdwenen. China vond het een ideale plek om nucleaire kernproven te doen, waarmee het eer deed aan zijn macabere reputatie. Vreemd genoeg zijn de besneeuwde bergtoppen zelfs vanuit deze kookplaat te zien. De Turfan oase is bewoonbaar gebleven omdat de oude Oeigoerse bewoners een ingenieus ondergronds systeem van kanalen hadden aangelegd, dat het water van hoog op de heuvels naar de woestijn voerde. De kanalen waren op bepaalde plekken toegankelijk. Ik daalde wel vier of vijf meter onder de grond. Het was heerlijk koel daar. Bovengronds groeide weelderige wijndruiven, abrikozen en watermeloenen.

De kanalen waren meer dan 1000 jaar oud. Ik was getroffen door het feit dat de oude bewoners van dit gebied dit wisten te maken. Niet alleen hadden ze de kunde, maar blijkbaar ook in het inzicht dat dit een duurzame wijze van leven opleverde. Ik dacht aan de opmerking van de professor in Yili dat Beijing veel geld zou moeten neerleggen om woestijnvorming te voorkomen. In Turfan had men vroeger niet veel geld, maar men wist wel een economische systeem te ontwikkelen dat ecologische verantwoord was. Waarom spraken wij over ‘voortuitgang’ als blijkbaar bepaalde basale kennis verdwenen bleek te raken in de loop van deze voortuitgang? De oude volkeren van Centraal Azië wisten beter dan de moderne economen hoe je in harmonie met de natuur moest leven en met haar beperkte hulpbronnen om moest gaan.

Ik nam mij voor bij terugkomst in Beijing dit te bespreken met Chinese beleidsmakers. De grote VN conferentie over het milieu had in 1992 in Rio DeJaniero plaatsgevonden, met een aanzienlijke Chinese delegatie, en als gevolg daarvan had Beijing de National Environmental Protection Agency (NEPA) opgezet. De term ‘duurzame ontwikkeling’ was verschenen in Chinese kranten. Ik kon het toen nog niet voorzien, maar deze gedachten zouden mijn verdere loopbaan gaan beïnvloeden. Een aantal jaren later zou ik terugzijn in dit gebied om de eerste conferentie over duurzame ontwikkeling in Centraal Azië te organiseren.

Vooralsnog zijn mijn gedachten in het verre verleden. Turfan ligt op de rand van de Tarim Basin, waar vroeger een rijk koninkrijk lag waarvan de historici zeggen dat hier de legende van Xi Wang Mu, de ‘koningin van het westen’ zich afgespeeld zou kunnen hebben. Ik denk aan mijn oude vriend Pei uit Taiwan; hij zou trots op mij zijn als hij wist dat ik hier was.

De rijkdom en verfijning van de pre-islamitische Oeigoerse beschaving is door toenmalige reizigers opgetekend. Het oudst bekend en meest beroemde verslag is van de Chinese monnik Xuan Zang, geboren in 603 na Christus. Hij reisde van China via de zijderoute naar India op zoek naar de bron van het boeddhisme. Toen de koning van Gaochang, de vroegere naam van Turfan, hem vroeg de reis te onderbreken en les te geven aan het plaatselijke hof, in ruil voor ruime geschenken en een hoge rang, antwoordde hij:

“Ik ondernam deze reis niet om een religieuze positie te bemachtigen. Bedroefd over de gebrekkige kennis van religie in mijn land en de armoedige conditie van de heilige teksten, en zelf onderworpen aan twijfel rondom de waarheid, ben ik vast besloten op zoek te gaan en de waarheid voor mijzelf vast te stellen. Daarom riskeer ik mijn leven om naar het Westen te gaan. Mijn hoop is dat de zoute dauw van de Dharma niet alleen het Westen bevoeit, maar dat de mysterieuze woorden van de Boeddha ook verspreid zullen raken in het Oosten. Majesteit, ik vraag U mij niet te overladen met uw overdadige vriendschap maar mij verder te laten gaan op mijn reis”.

De koning stond dat toe. Xuan Tsang liet de rijkdom van de oase liggen. Na vele jaren van studie in India nam hij authentieke teksten en inzichten mee terug naar China, waarmee het boeddhisme vaste grond kreeg in China. Door verdroging en plundering zijn een de meeste vruchtbare oasen in de laatste duizend jaar onder het zand verloren gegaan. Nu is het vooral een gebied waar olie en gas wordt gewonnen en nucleaire kernproeven worden verricht. Op een uur rijden over een eenzame streep van zinderend asfalt in een maanlandschap van vuurrode heuvels, kom ik bij de overblijfselen van de Bezeklik tempel of te wel de ‘grot van de duizend Boeddha’s’. Hier had de droogte eeuwenoude relikwieën gepreserveerd.

Ik loop aangedaan door de galerij van muurschilderingen. De meeste afbeeldingen zijn ernstig beschadigd. Veel boeddhabeelden zijn onthoofd. Volgens de Chinese opschriften is dit te wijten aan de Europese plunders als Sir Aurel Stein, Le Coq en Sven Hedin, de ontdekkingsreizigers die hier honderd jaar geleden op zoek waren naar kunstschaten. Volgens Chinese opvattingen waren zij doodgewone rovers toen zij de schatten meenamen en stalden in Europese musea. In het British Museum in Londen had ik ooit prachtige sculpturen uit midden Azië bewonderd. Maar de Chinese aantijging is slechts gedeeltelijk waar. Veel van de plunderingen zijn door lokale moslims en Chinese avonturiers verricht in de tijd voor en tijdens de Culturele Revolutie. Vele eeuwen lang, na het teloorgaan van de boeddhistische koninkrijken en het opraken van watervoorraden, was het hier een niemandsland, ideaal voor de bandiet.

De laatste grot van de tempel vormt een uitzondering. Daar zie ik een intact gezicht van de Boeddha. De oogopslag raakt me. Zijn ogen stralen liefde uit, ik kan het niet anders zeggen. Liefde en rust, een soort superieure rust, die tijd en afstand overstijgt. Wie maakte deze schildering in ver vervlogen tijden? Door een wonder was deze afbeelding bewaard gebleven, wel duizend jaar lang, om mij te laten weten dat liefde de eeuwen en ruimte transcendeert.

H2: Kazachstan en Kirgizstan – China's nieuwe burens

Na de kennismaking met Oeigoeren en Kazakken in Xinjiang, besluit ik hun broeders te bezoeken aan de andere kant van de Chinese grens. De bank financierde olieprojecten in Kazachstan, en wilde daar een kantoor openen, dus had ik een aanleiding voor een bezoek. Vanuit Urujijq is de vliegreis naar Almaty maar anderhalf uur op mijn horloge, maar bij aankomst waan ik mij in een ver verleden. De enige referentie die ik heb is de ijsbaan Medeo, die op grote hoogte in de uitlopers van Tian Shan bergen ligt. Ik herinner mij de naam van berichten in de tijd van Ard Schenk over onmenselijk snelle records van onbekende Russische schaatseren.

Van zwervend nomadenvolk naar een democratische rechtsstaat is geen eenvoudige opdracht voor de Kazakken. Bovendien waren ze maar ternauwernood een meerderheid in hun eigen

land. Russen vormde een bijna even grote groep, die daarbij niet van plan waren te verhuizen naar de gekrompen Russische federatie want ze woonden al generaties in Centraal Azië. Zij hadden deze bijna onbewoonde steppen sinds midden van de 19de eeuw gecultiveerd en bewoonbaar gemaakt. Waarom zouden zij dit land laten aan de Kazakken, die trouwe werknemers waren geweest maar nooit enige bestuurlijke ambities of talenten hadden ten toon gespreid. Maar het ethnische mozaïek werd vervolmaakt door een grote groep Duitsers, hier ooit gedeporteerd door Stalin na eerder na de eerste wereldoorlog naar de Wolga te zijn verbannen, en een aanzienlijke Koreaanse kolonie. De tactiek van Stalin was om iedere mogelijke tegenstander van zijn strakke regime op een collectieve volksverhuizing te sturen. De Koreaanse minderheid uit Vladiwostok ging naar het Westen, en de Duitsers en ook Tjetsjenen naar het Oosten. De inheemse Kazakken zagen gelaten hoe deze uitheemse volkeren een multiculturele stad opbouwden temidden van de gure steppen. De stad werd Alma Ata genoemd, na 1990 Almaty geheten.

Maar de kazakken leerden goed van hun meesters. De in 1990 democratisch verkozen Kazakse president Nazarbajev schafte al snel veel politieke vrijheden af, zette zijn clan op belangrijke posities, maakte slimme deals met de Russen over de winsten van de olie-industrie en regeert zijn onderdanen niet veel anders dan de Sovjets voor zeventig jaar hadden gedaan. Het viel ook niet mee om van deze historische toevalligheid iets te maken. Allereerst was er de erfenis van Russische mislukte economische en militaire experimenten. Zoals Peking zijn Centraal Azië had gebruikt voor olieboringen en kernproeven, had Moskou hier ambitieus huisgehouden: de bodem rond de Kaspische zee werd zoek geboord op olie en gas zonder op de milieueffecten te letten en grote delen van de steppen werden omgeploegd om tarwe te laten groeien, die na één wonderoogst vervielen tot woestijn. De Aral zee, eens de grootste binnenzee ter wereld, is door een ambitieus maar kortzichtig irrigatiesysteem om de katoenindustrie te bewateren, tot de helft geslonken, daarbij een verstuivende zoutvlakte achterlatend die de omgeving onvruchtbaar maakt. De grootste ellende is echter te danken aan de nucleaire proeven in het gebied 'Semipalentsk'. De val van de USSR had deze geschiedenis in al zijn gruwelijkheden geopenbaard.

In tegenstelling tot China had ik hier geen officiële gastheer. Ik kon zelf bepalen bij wie ik op bezoek ging. In het post Sovjet-tijdperk waren NGO-s (niet-gouvernementele organisaties) als paddenstoelen uit de grond gerezen. Het viel me op dat alle ambtenaren die ik sprak ook een kaartje bezaten van een NGO, waarvan ze voorzitter waren. Op mijn reis door West China was ik geïnteresseerd geraakt in het milieu dus ging ik op bezoek bij de vooraanstaande Kazakhse milieuorganisatie. Kazakken zijn een volk van weinig woorden, zeker vergeleken met de Chinezen. Ze zetten mij voor een video die ik niet anders kan omschrijven dan een kijkje in een wereld van na de Grote Kernramp. Nog steeds schijnen nietsvermoedende Kazakhse herders de giftige gebieden van Semipalentsk zomaar binnen te lopen. De staat zou geen geld hebben de aangetaste zones af te zetten. Bedrukt loop ik daarna op straat tussen jonge Kazakhen in punkuitrusting en vraag me af hoe hun ouders het hebben overleefd.

Het land mag dan al enkele jaren politieke onafhankelijkheid en een markteconomie hebben, de stad doet armoedig aan in vergelijking met Urumqi, die niet eens zo ver hier vandaan ligt. Terwijl je in China op elke straathoek kleine handeltjes en winkels ziet, zie je in Almaty niet veel bedrijvigheid totdat je achter half dicht getimmerde ramen restaurants en kiosken ontdekt. De stad is door bombaste maar sobere Sovjet architecten ingericht op koud weer.

Maar de stad biedt meer dan op het eerste gezicht lijkt. De omwenteling heeft alles op zijn kop gezet. Sergey is een professor geschiedenis, die ik bij de milieu-NGO had ontmoet. Hij

vraagt mij de oren van het hoofd over de ‘wereld’, die zich voor hem blijkbaar buiten Kazakstan bevindt. Als tegenprestatie introduceert hij mij bij een divers gezelschap van zijn vrienden – in overeenstemming met de culturele diversiteit van dit werelddeel.

Op de school waar hij les geeft, was Sergey – van Russische afkomst - onlangs in rang gedegradeerd. Een Kazakh is nu het hoofd. Maar omdat Sergey de enige is die goed Engels spreekt is de inhoud van zijn werk niet veranderd. Sergey heeft een grote vriendenkring en brede belangstelling. Terwijl de meerderheid van het land zijn toevlucht neemt in de belofte van het kapitalisme, is een minderheid even heftig op zoek naar zijn geestelijke wortels. Sergey werkt als vrijwilliger bij de milieu-NGO, maar blijkt vooral geïnspireerd door de pre-Islam periode van Kazakstan. Heel vroeger zou hier het Arische volk hebben gewoond, dat de basis vormde van zowel de Indiase cultuur (volgens de Rig Veda daalden Ariërs van uit Centraal Azië af naar de Indus vallei) en de vroege Europeanen, waaronder de Goten en de Kelten. Hitler beschouwde dit volk – waarvan nooit archeologische overblijfselen zijn gevonden – als de ‘pure’ voorvaders van het Duitse volk. Veel later waren op de Kazakse steppen nederzettingen, langs dit deel van de zijderoute, met christenen, boeddhisten, zoroasten en sjamanen.

Het sjamanisme is een verzamelnaam van vele tradities die – mondeling – van leraar en leerling overgaan en gericht zijn op het pacificeren en manipuleren van de natuur. De krachten van de natuur worden een leven toegeschreven; in feite leeft alles, ook bomen, stenen en rivieren, en daarom is met alles te communiceren. Deze tradities vind je over heel Centraal Azië, maar ook in Afrika en de Pacific. Hun gebruiken komen overeen met die van de Eskimo, de Amerikaanse Indianen en – beweren new-age groepen in Europa – de Kelten. Veel van deze tradities zijn later overgenomen door (of geassimileerd in) de grote religies. De Soefi’s – de esoterische stroming van de Islam - zouden hieruit voortgekomen zijn, en ook de pre-boeddhistische Bon-traditie van het Tibetaanse plateau. Via de Bon traditie zouden veel gebruiken deel van het Tibetaans boeddhisme zijn geworden. Omdat deze tradities vaak ongeschreven waren (want de overdracht van ingewijde naar de nog in te wijden, was geheim en persoonlijk) is het heel moeilijk vast te stellen wat van wat afkomstig is, wie de oudste rechten heeft, en wat authentiek is of wat namaak.

De berg van de hemel

Klara maakt dat niets uit. “Wat doet het ertoe welke naam je het geeft. Jullie noemen het God, de Islam noemt het Allah, de sjamanen noemen het ‘Spirit’. Het is toch allemaal hetzelfde. Als je maar weet dat het bestaat”.

Klara is een kleine stevige Kazakse vrouw. Ze maakte carrière in het ministerie van Geologie van de Kazakse provincie van de USSR. Ze heeft drie jaar in Noord Vietnam gewoond, waar ze als Sovjet specialist adviseerde over de lokale mijnbouw. Als geologe zag ze alle afgelegen gebieden van Kazakstan en omgeving. Toen de Sovjet Unie uit elkaar viel wist ze wat ze wilde doen. Ze startte een toeristisch reisbureau, dat zich toelegt buitenlanders naar de mooie en onbekende plekken van Centraal Azië te brengen. Als voormalig topgeoloog, heeft ze overal toegang. De naam van haar bedrijf, heel toepasselijk is ‘Jibek Joly’, ofwel zijderoute. Haar zoon, Timur, nam de zakelijke leiding op zich.

“Als je belangstelling hebt voor sjamanisme, moet je onze bergen zien”, zei ze wijzend op een groot schilderij met een sprookjesachtig tafereel. Het leek iets uit de boeken van Tolkien. Hoog boven de wolken torende een majestueuze piek.

“Dat is de Khan Tenger, de berg van de hemel”.

Hé, was dat ook niet de betekenis van de Tienshan, vroeg ik.

“Ja, inderdaad”, zei Klara enthousiast. “De Chinezen hebben onze oude naam gebruikt. De berg vormt het hart van de bergketens die doorlopen in China.”

De Khan Tenger berg ligt bij het drie-landen punt China, Kazakstan en Kyrgyzstan, en vormt de scheiding van wat geografen de oostelijke Tienshan (in China) en westelijke Tienshan (doorlopend tot aan Uzbekistan) noemen. In zuidelijke richting van de berg begint de Pamir, die Tajikstan en Noord Afghanistan bedekt, die vervolgens weer naar westelijke richting afbuigt en overgaat in de Hindoe Kush. Daar weer ten westen van begint de Himalaya. Deze halve maan aan enorme bergketens vormt de bron van de Centraal Aziatische mystiek.

Klara had net een helikopter gecharterd voor een groep Soefi's uit Turkije. Die wilden volgens traditie de berg omcirkelen maar wegens logistieke problemen (de berg ligt in een niemandsland bij de tot voor kort gevoelige grens tussen de Rusland en China), hebben ze berg maar door de lucht om gevlogen. Maar niet alleen de Soefi beschouwt dit als heilige berg. Er is een groep Kyrgyzzen die van “Khan Tengerism” een nieuwe staatsreligie willen maken. Angst voor bezwaren uit de moslimgemeenschap dwingt het regime deze stemmen te negeren. Sergey vertelt dat een groeiende groep jonge Russen het gebied beschouwt als de poort naar Shambala, een mythe die vergelijkbaar is met het Siberische land van Belvodye – ‘het land van de witte wateren’. Evenals Shambala zou Belvodye verborgen liggen tussen woestijnen en sneeuwbergen. Dit idee leeft al eeuwen bij een ondergrondse christelijke stroming, de Oude Gelovigen genaamd, die zich lang geleden heeft afgescheiden van de Russische Orthodoxe Kerk: het verloren paradijs is vindbaar in de Tienshan of Altai bergen.

Volgens de Russische schilder/schrijver Nicholas Roerich, die de Oude Gelovigen in 1920 bezocht in de Russische Altai, spreken hun geheime geschriften van een lange en zware reis naar het verborgen land. Enkelen van de Oude Gelovigen zouden de aanwijzingen richting de Tarim Basin naar Noord Tibet gevolgd hebben, maar de meesten van hen vonden de reis te moeilijk of stierven onderweg. Een paar beweerden Belvodye daadwerkelijk gevonden te hebben en kwamen terug met verhalen over een vreedzame vallei omringd door sneeuwbergen.

Klara heeft een Jeep voor ons geregeld. Ze rijdt met ons mee. Onder weg naar Khan Tenger bezoekt zij aardappelboeren, die zij helpt een markt te vinden in Almaty. Na een nacht bij hen, op een dik tapijt in een hut van troosteloze kolchoz, waar relatief nieuwe landbouwmachines (gift van Israël) stond te roesten in de sneeuw, trekken we verder. Maar Khan Tenger blijft onbereikbaar. De sneeuw is te hoog. Maar de kracht van de berg was voelbaar. Op het punt waarop de Jeep bleef steken, bleef ik lang geboeid naar de horizon staren. De piek leek in zijn onbereikbare onverstoorbaarheid iets aan mij te willen zeggen. Ik voelde het, maar had er geen woorden voor. De schilderijen van Nicholas Roerich verbeeldden die ervaring het best.

Heavy meta in Bisjkek

De volgende ochtend staat mijn Russische vriend Sergey voor de deur: “Goedemorgen”, zegt hij enthousiast. “Ik wil je vandaag laten kennis maken met mijn vrienden”. We rijden in een krakkemikkige taxi door de brede straten. De grote stevige Kyrgyzse chauffeur, die nauwelijks in de Lada lijkt passen, moet diep buigen om door zijn voorruit te kunnen kijken. De stad ziet er net zo uit als Almaty, Ulaan Bataar, Warschau en Moskou. Tussen Oost Berlijn en Vladivostok is identieke architectuur. Grijs betonblokken, binnenplaatsjes met verroeste hekjes om vervallen boomloze parkjes. Hadden de Sovjets maar één model? De Kyrgyzzen

zijn te arm om nieuwe gebouwen te bouwen, dus wonen ze de huidige uit. Muren worden doorgebroken en appartementen worden winkels en restaurants. Lichtreclames worden aan de grauwe gevel geplakt.

In een van de grijze sombere betonblokken tref ik Salem, een Oeigoer. Terwijl zijn gesluierde vrouw zoete thee inschenkt en we gehurkt zitten op een Perzisch tapijt, neem ik deze ogenschijnlijk stugge man in mij op. Een tweed jasje, dichte grijze snor, een stevige neus, priemende ogen, een petje op zijn kruin en een sigaret in zijn mond.

De Kazakken en Kyrgyzen zijn Aziatisch van uiterlijk: spleetogen en onbesnord. Maar zoals Salem's uiterlijk toont, zijn Oeigoeren evident Europees. Hoewel het Oeigoerse 'thuisland' in het westen van China ligt, zijn de Oeigoeren te vinden over geheel Centraal Azie, langs de oude zijderoute. Oeigoeren waren de handelaren van dit gebied, netzoals de Oezbeken, verder naar het westen. Ooit zouden de Oeigoeren uit het gebied van Turkije zijn gekomen. Er is een kleine minderheid van enkele duizenden Oeigoeren in Kyrgyzstan, waarvan wordt beweerd dat zij het verzet van de Oeigoeren tegen China ondersteunen.

Salem's huiskamer is Spartaans ingericht. Een televisiekast met daarop een spiegel met een Arabische tekst en een bed, zijn de enige meubelstukken. Behalve dan de tafel vol met vruchten en noten voor ons. Ik slurp een groot stuk watermeloen naar binnen terwijl Sergey in het Russisch uitlegt wat ik kom doen. Russisch blijft de voertaal in Centraal Azie. Salem's zoon is een student van Sergey, dus wordt Sergey vertrouwd, en ik in zijn verlengde blijkbaar ook. Salem blijkt graag bereid te vertellen over de huidige situatie van zijn volk. Hij heeft familie in Xinjiang, dus daarover hoeft ik hem niets te vertellen.

“De zaken zijn slecht. Wij moslims maken hier graag grappen over: vroeger was de vijand het communisme, eerst van de Russen en later van de Chinezen. Na de val van de Sovjet Unie dachten wij eindelijk een kans te krijgen op echte vrijheid, maar het tegendeel is het geval, want de vijand is nu gesterkt door de Verenigde Staten, de oude vijand van het communisme. Eigenlijk hebben we nu de hele wereld tegen”, zegt hij, verbazend genoeg met een grijns. “Hoe zit dat dan in Kyrgyzstan? Het lijkt alsof jullie hier godsdienstvrijheid hebben?”, vraag ik.

“Dat is zo, aan de buitenkant, zelfs de minister president zegt een moslim te zijn. Maar het gaat ons niet om woorden, maar om daden. Wat doet onze regering om de broeders in Xinjiang te helpen, of onze broeders in Afghanistan? Niets, in tegendeel, we geven de VS vrijbaan om vanuit Kyrgyzstan Afghanistan te bomberderen, en we leveren Oeigoeren die hier schuilen uit aan China, onder druk van Chinese beloften van handel en hulp”.

De vrouw van Salem komt langs mij aan te moedigen een hand met nootjes te nemen. Salem had er al veel verorberd, gezien de stapel schillen voor hem op tafel. Ik herinner mij dat China kort na de verzelfstandiging van de voormalige Sovjet staten in Centraal Azie de Sjanghai Cooperation Organization (SCO) had opgezet, samen met Rusland. De SCO is zogenaamd een multi-laterale instelling ter behartiging van het gemeenschappelijke belang van deze nieuwe buurlanden. Kazakhstan, Kyrgystan en Tajikistan delen lange grenzen met China. Maar in werkelijkheid gebruikt China de SCO speciaal om moslimfundamentalisme in de aangesloten staten te onderdrukken en Centraal Aziatische aangelegenheden te beïnvloeden, in ruil voor grote investeringen in infrastructuur en open grenzen naar China. Beijing is als de dood dat een vorm van 'Islam democratie' overslaat naar de moslims in Xinjiang en dat gevaar moet hoe dan ook worden bezworen. Het SCO komt voort uit een deal tussen China en Rusland, beiden gedreven door deze angst. Rusland vreest de Tsetjenen en China de

Oeigoeren. Sinds de Amerikanen ook oorlog voeren tegen moslimterrorisme, kan de SCO de kleinere “stannen” eenvoudig in de houdgreep houden.

“Maar zou deze organisatie niet een tweezijdig zwaard kunnen worden”, probeer ik bij Salem, “bijvoorbeeld nu Kyrgystan een democratische gekozen regime heeft, en de roep om transparant bestuur in alle ‘stannen’ groeit”? Het begin van 2005 zag een vreedzame revolutie in Kyrgystan alsmede wijverbreide protesten tegen het corrupte regime in Uzbekistan.

“Aha, zo denken jullie westerlingen! Maar dan begrijp je moslims niet. Voor ons is het altijd alles of niets. Wij houden niet van ‘beïnvloeden’, wij willen een vrijstaat in Xinjiang, het thuisland van de Oeigoeren, ten koste van alles. Begrijp me goed, ik ben geen fundamentalist, dat past niet bij de moslims in Centraal Azië, maar niemand steunt ons in onze strijd behalve radicalen in Pakistan en Saudi Arabië. Ik ben bang dat veel van onze broeders steun zoeken bij deze radicalen; ik keur dat af, maar ook begrijp ik het. Zij lijken onze enige hoop”. Salem schudt moedeloos zijn besnorde hoofd, alsof hij weet dat dit tot niets kan leiden.

“Gewapende strijd in Xinjiang zal tot zelfmoord van de Oeigoeren leiden”, suggereer ik.

Salem kijkt me gebeten aan: “Vertel dat aan jullie regering. Nu krijgt China de steun van de VS en Rusland in de strijd tegen ‘separatisten’. Wij staan machteloos tegen de drie grootste landen van nu: China, Rusland en de VS. Van Europa hoor ik niets”.

Ik blijf hem het antwoord schuldig. Wat weet Europa van deze wereld? Wij vonden het al moeilijk een gemeenschappelijk beleid tegenover het voormalige Joegoslavië te ontwikkelen, laat staan tegenover de culturele en politieke lappendeken van midden Azië.

Salem heeft zijn conclusies getrokken. “Het is aardig Europese bezoekers te treffen. Maar wij Oeigoeren weten dat we op ons zelf zijn aangewezen. We wantrouwen alle buitenlanders, met recht, want het heeft onze vrijheid gekost. Ooit waren de oases op de zijderoute van ons; nooit was daar oorlog. Het ging pas fout toen de koloniale machten zich met ons gingen bemoeien. Plots werden er grenzen getrokken, en behoorde Oost-Turkestan tot China, en de rest tot de Sovjet Unie”.

De Oeigoer is veel minder stug bij afscheid. Hij omhelst mij en zoent mij op de wang volgens lokaal gebruik. Na een korte rit over een stoffige weg, vol met bouw materiaal en gaten, komen we bij een ander betonblok. Vanwege een zanderige wind die guur langs het gebouw waait, houd ik mijn hand voor mijn mond. Een lange klim in een vuil en onverlicht trapgat, brengt ons in een opvallend schone moderne flat. Ik had dat ook in China en Mongolië gezien. De publieke ruimtes en gebouwen worden verwaarloosd, terwijl de prive-vertrekken worden gekoesterd.

Hier woont het echtpaar Malenov, andere vrienden van Sergey. Zij, Anna, is professor Kyrgyze taal en literatuur, en hij, Rysbek, is wiskundeleraar en amateur-astronoom. Anna en Rysbek houden zich verre van politiek. Ze wimpelen mijn vraag over moslimfundamentalisme als onbelangrijk weg. “Kyrgyze moslims zijn heel anders dan de Oeigoerse moslims of de moslims uit Arabië of Iran. Je moet goed begrijpen dat wij altijd nomadisch zijn geweest. Nomaden zijn flexibel, want anders overleef je niet. Het zijn de moslims uit de dorpen en steden, zoals de Arabieren, Oezbeken en Oeigoeren, die veel strikter zijn. Zij hadden vaste moskeën en volgden strikte wetten. De Kyrgyzen, en ook de nomadische Kazakhen, volgen de natuur, en natuurwetten zijn dikwijls heel anders dan de wetten van de mens!”, legt Anna uit. Ik kan mij haar goed voorstellen voor de klas. Anna en Rysbek lijken, zoals Sergey, meer belangstelling te hebben voor de oude, pre-moslim geschiedenis van hun volk, en wijzen op sterke overeenkomsten tussen het sjamanisme en het soefisme.

“Ooit reisden de Kyrhyzen over het gehele Eurazie. De Kyrgyzen stammen af van een stam hoog in het noorden, tegen Siberie aan. Eigenlijk is het een belediging dat we nog maar zo’n klein grondgebied hebben”, klaagt Rysbek.

Kyrgystan en Tajikistan zijn de kleinste landen in Centraal Azie (resp. ....inwoners) in een bergachtig gebied vergelijkbaar met Zwitserland en Oostenrijk in Europa. De buurlanden Oezbekistan en Kazachstan omvatten een veel groter territorium, uitgespreid over wijde steppen, diepe woestijnen en zelfs twee zeeën: de Caspische Zee en, wat er van over is, de Aral Zee.

Rysbek heeft inmiddels een fles sterke drank aangebroken. De drank, en mijn fascinatie met de Khan Tenger, brengt het gesprek op Kyrgyze legenden. Zo is er het verhaal van de berg Muztagh Ata, een imposante sneeuwberg van kilometers hoog, met een magische stad op de top genaamd Janaidar. Haar bewoners zijn volmaakt gelukkig en lijden niet onder de koude, ziekten of dood. Er is een verhaal dat gaat over een Kyrgyze wijze man, die de berg beklom en daar een witte kameel aantroef die stond te grazen aan de rand van een kristalblauw meer. Oude bedaarde mannen, allen gekleed in witte gewaden, wandelden in een gaarde van perzikbomen. De wijze man plukte enkele vruchten en at die smullend op. Een van de oude mannen kwam naar hem toe en zij: “Gefeliciteerd. Als je deze vruchten niet had gegeten, had je hier altijd moeten blijven, net zoals de rest van ons. Jij kunt nu gaan en staan waar je wilt.” Op dat moment kwam er plotseling een ruiter op een wit paard, die de wijze man op zijn paard tilde en afdaalde van de berg.

Ik vraag mij af of deze legende een variant is van het verborgen rijk van meneer Pei. Of van het Shambhala van de Tibetanen. Anna en Rysbek beamen dat. “Maar de vraag is, wat is er eerder: Mustagh Ata of Shambhala? Wij denken dat deze berg in het noorden ligt, misschien is ons volk wel uit die streek afkomstig”.

Tegen middernacht, terwijl een volle maan de Kyrgyze hemel verlicht, brengt Rysbek mij terug naar de tempel. Als de motor van zijn roestige auto wordt gestart klinkt er een hels kabaal, dat pijn doet aan mijn oren. Het klinkt alsof er iets met de moter aan de hand is, maar Rysbek draait zich naar mij om en gilt “Hou je van Heavy Metal?”. Ik ben verbijsterd: het is muziek dat ik hoor, althans voor wie ervan houdt. “Dit is mijn favoriete band, Nazareth”, terwijl hij de cassette recorder iets zachter zet om zich verstaanbaar te maken. “En weet je wat het mooiste is? Nazareth komt naar Almaty. Nazareth, kun je het geloven?” Het was moeilijk te geloven, dat in deze rustige wiskundeleraar een fanatieke Heavy Metal groepie schuilt.

Maar Rysbek’s karakter is wel representatief van de innerlijke wereld van de mensen in de voormalige Sovjet Unie. Balanceren tussen het hele oude en het extreem moderne. Het evenwicht is nog niet gevonden. Is er Heavy Metal in het land van de perzikkenboomgaard?

Deel 6: de Tao of de Dollar

Toen de Grote Tao werd gerespecteerd, was de wereld een gemeenschap. Men behandelde de ouders en kinderen van anderen als die van hen zelf. Maar nu wordt de Grote Tao verwaarloosd en veracht. De wereld bestaat alleen nog uit individuele families. Men houdt alleen nog van zijn eigen ouders en kinderen. Waardevolle zaken worden slechts voor individueel voordeel gebruikt.
Confucius

Doe niets en de wereld zal vanzelf in het juiste spoor lopen. Vergeet uw bezit en lichaam, en spuw uw verstand uit. Laat alles naast u liggen en word één met het oneindige.
Zhuang Zi

H 1: Wijsheid in Guizhou

Ik zit al dagen in een hotel in Xingyi, een primitief plaatsje in de afgelegen zuidelijke provincie Guizhou, dicht bij de grens met Vietnam. Behalve een gigantische televisie waarop ik twintig kanalen met flauwe Chinese soaps kan bekijken is er weinig afleiding. Mijn WC lekt en rioolgeuren dringen de hele kamer door.

Mijn haat- liefde verhouding met China, wordt opnieuw op de proef gesteld. Wat is mooi aan deze beschaving? Hoe komt een cultuur met een geschiedenis van 5000 jaar oud toch op dit dieptepunt terecht? Is het werkelijk zo vreselijk als het straatbeeld van deze stad doet vermoeden? Laverend tussen een open riool, halve stoepanden, handelaartjes en geparkeerde brommers, trekt het leven van de bewoners van deze troosteloze stad aan mij voorbij. Rochelende ouderen, blèrende televisies, kapperszaken met vele zich vervelende juffrouwen, jongeren die mij aanstaren, een internet shop met lawaaiige en gewelddadige moordspelletjes en hinkelende en scharminkelige honden (welk vlees openlijk op de menukaart van het restaurant staan) – ben ik in het jaar 2002 of loop ik weer in 1986 door de achterbuurt van Taipei, of ben ik teruggegaan naar enkele eeuwen geleden? Is er hier ooit iets verbeterd?

***

Het is inmiddels 2002 en ik was een aantal jaren weggeweest uit China. In 1994, na bijna vijf jaar in China, vond de bank het tijd dat ik een paar jaar op het hoofdkantoor zou werken, waarna ik naar andere landen zou worden uitgezonden. Ik aanvaardde dat, want ik wilde na negen jaar Azie mijn eigen land wel weer leren kennen. Met onze derde kind op komst, was dat ook voor Sandra aantrekkelijk.

Maar de terugkeer naar Nederland was niet gemakkelijk. Op het hoofdkantoor golden hele andere regels dan in China – ik voelde mij ingeperkt door bureaucratie en kantoorpolitiek. Ik had een aantal interessante banen, kreeg een hogere rang, schreef een boek over zakendoen in China, en reisde nog regelmatig naar het Oosten, maar ik begon vragen te stellen aan het bankcarrière. De ervaringen in Azie hadden mijn ogen geopend voor de andere kant van economische groei. Overal waar vooruitgang plaatsvond, nam milieuschade toe en een grooide de kloof tussen rijk en arm. In China had ik gezien dat de volkeren aan de periferie van het exportwonder nauwelijks profiteerden van de vrije markt. Het leidde tot een nieuwe kolonisatie van hun inheems land, deze keer niet door politieke maar economische krachten.

Ergens voelde ik dat de Tao zich zou wreken. “Wie de heerser helpt op de Weg zal zich verzetten tegen elke zucht iets te veroveren met geweld, want het gebruik van geweld heeft vergelding tot gevolg. Waar legers voorbijkwamen, grooien doornen en bramen”, luidt een tekst van Lao Zi.

De gangbare economische processen die China overspoelden – en door de wereldgemeenschap werden aangemoedigd - leken als vanuit milieu-oogpunt als een gewelddadig leger. Sinds de VN milieuconferentie in Rio de Janeiro in 1992, had de term ‘duurzame ontwikkeling’ opgang gekregen. Hieronder verstond men ontwikkeling die niet ten koste ging van het milieu, zodat ook toekomstige generaties van de hulpbronnen konden genieten. In het bedrijfsleven kwam de tegenhanger van deze term op: maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Ik begon conferenties bij te wonen over deze onderwerpen, en organiseerde er enkele zelf. Ik wees mijn superieuren bij de bank op deze trend, in de hoop dat ik in mijn volgende carrièrestap iets daaraan kon doen. Het antwoord was teleurstellend. “Als je verder wilt bij de bank, zul je moeten werken aan projecten waar de bank geld mee verdient; niet waaraan we als bank geld kwijt raken”, zei een lid van de raad van bestuur. De bank zag MVO toen vooral als een kostenpost, niet als een investering in toekomstige winsten van de bank én van de samenleving. Duurzame ontwikkeling werd bij de bank gezien als de verantwoordelijkheid van overheden en nationale organisaties. Of van goedbedoelende stichtingen. Een carrière bij de overheid sprak mij niet aan. Dus zette ik een stichting op om duurzame projecten te ontwikkelen in de binnelanden van, vooral in Tibet en Mongolie.

In mijn laatste functie bij ABN AMRO werd ik getuige van de Azie crisis. Plotseling zakte de valuta van landen als Thailand, Zuid Korea en Maleisie in. Na jaren in deze ‘Asian Tigers’ te hebben geïnvesteerd, begonnen buitenlandse investeerders plotseling te twifelen aan de houdbaarheid van de groei. Zo was er een overschot van nieuwe kantoorcomplexen in steden als Bangkok en Jakarta, die allen met dollars waren gefinancierd. Veel lokale investeringen bleken te zijn gefinancierd met dure buitenlandse leningen. Hadden de tijgers de capaciteit deze terug te betalen? In 1998 sloeg deze twijfel om in paniek, en buitenlandse investeerders trokken en masse hun kapitaal terug. Veel lokalen bedrijven en banken gingen over de kop en werkloosheid sloeg toe. Als riskmanager werd mij gevraagd het exposure van de bank in Azie terug te dringen. Ik voelde me beklemd: jarenlang had ik bijgedragen aan geld te investeren in Azie en nu – door in mijn ogen emotionele paniek in de kapitaalmarkt – wilde de bank zoveel mogelijk geld terug.

De gangbare reactie van economen was om de lokale autoriteiten de schuld te geven. Gebrek aan transparantie, corruptie en zwak monetair toezicht waren de tekortkomingen. De terugtrekking van het westerse kapitaal werd gezien als een gezonde “markt-correctie”, waarna de markt vanzelf een nieuwere, betere balans zou vinden en het economisch groei zich zou hervatten. Wat ontbrak in deze analyse is dat de mensen die het meest verloren, namelijk zij die hun baan verloren en de armoede in werden gedreven, niets te verwijten was. Zelfs de zogenaamde schuldige autoriteiten hadden de richtlijnen van de IMF en de Wereld Bank – namelijk het openstellen van de financiële markten, privatiseren van overheidsbedrijven en buitenlandse geld aantrekken - juist braaf gevolgd. De enige fout die ze te verwijten viel was teveel te vertrouwen op de internationale kapitaalmarkt.

Het was opvallend dat China grotendeels buiten schot bleef. Als één van de weinige landen had China haar valuta niet vrij inwisselbaar gemaakt. Geld dat geïnvesteerd was in China kon niet zonder toestemming terug worden gewisseld naar dollars. Westerse investeerders hadden lang geageerd tegen deze beperking van het financiële verkeer, maar nu, in het vizier van een

mondiale financiële crisis, werden China's monetaire autoriteiten geroemd om haar strategische visie. Opvallend was ook dat westerse banken, waaronder de mijne, bij de IMF met succes bij de aanklopten om hulpkredieten zodat hun bedreigde leningen konden worden terugbetaald. Het risico van de crisis werd zodoende afgewinpend op de mist-machtigen te liggen – de gewone arbeider in Bangkok en Manilla. Na de crisis wist mijn bank de Thaise Bank of Asia voor een prikkie te kopen.

Het was ruw kapitalisme, maar geen zuivere marktwerking. Interventies zoals van de IMF of beschermende maatregelen zoals in China, waren ook belangrijk. Tijdens het vak economie had ik geleerd over de equilibriumtheorie, die er vanuit gaat dat markten vanzelf neigen naar een natuurlijke balans, die voor alle marktspelers de meest optimale toestand zou opleveren. De grondlegger van de economie, Adam Smith, had dit de 'onzichtbare hand' genoemd. Overheidsinterventie zou die natuurlijke balans in de weg staan. Het was verleidelijk om deze theorie gelijk te stellen met de Tao, en ik vermoedde nu dat veel economen dat eigenlijk ook deden, in navolging van Adam Smith die de 'onzichtbare hand' een goddelijke kracht toeschreef. Een *laissez-faire* beleid heette dat. Maar de Tao was heilzaam, die liet geen onschuldige slachtoffers na.

Om te zeggen dat de Azie crisis een natuurlijke marktcorrectie was, leek op een dader van een misdaad die zegt dat het slachtoffer 'er om vroeg'. Je kunt moeilijk de relatie tussen dader en slachtoffer, wanneer het slachtoffer niet meer terugslaat, in een staat van equilibrium beschouwen. Het was een situatie waarin je moest ingrijpen. De Tao zette aan tot actie.

De crisis in de kapitaalmarkt was binnen een jaar weer grotendeels voorbij, maar niet bij mij. De hypocrisie in de internationale financiële markt, en de kwetsbaarheid van het internationale monetaire systeem, werkte als olie op het vuur van de twijfel die ik had over mijn loopbaan bij de bank. Het was spannend om mee te rijden op de golven van de ongetemde markt, maar waarheen voerde die? Liever ging ik op zoek naar een meer betrouwbaar pad. Liever vertrouwdde ik op de Grote Tao.

Opnieuw nam ik een gok. Het was China geweest dat me tot een bankcarrière verleidde. Nu was het mijn ervaring in China die me deed besluiten weg te gaan bij de bank. Confucius had immers gezegd: "Alleen de uiterst wijze en uiterst dwaze mensen veranderen nooit hun pad". Ik stapte over naar de Triodos Bank, waar ik verantwoordelijk werd voor investeringen in groene energie en micro-kredieten. Niet lang daarna vestigde ik mij als zelfstandig consultant – alles dat betrekking had op het kruispunt van MVO, duurzaamheid en financiën trok mijn aandacht. Ik zou het gaan combineren met mijn werk voor Tibetanen en Mongolen. Er was werk genoeg – weliswaar minder goed betaald – maar het was een vrij bestaan dat mij de kans gaf regelmatig uitstapjes naar Azië te blijven maken.

***

In Guizhou word ik geacht een lokale organisatie de beginselen van micro-financiering bij te brengen, of te wel bankieren voor arme mensen die geen onderpand kunnen verschaffen, maar wel degelijk kredietwaardig kunnen zijn mits je ze onder juiste voorwaarden geld leent. Een van mijn opdrachtgevers, de UNDP (het ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties), schakelde mij in voor projecten in China. Dus kon ik oude banden ophalen. Maar ik ben de derde westerse consultant die ze dit komt vertellen, dus veel enthousiasme is er niet bij mijn gastheren. Ik breng de meeste tijd door in mijn stinkende hotelkamer.

Tegenwoordig lijken velen te geloven in de droom dat China een economische wereldmacht gaat worden en dat daarmee alles beter wordt. En wie alleen naar Chinese nationale statistieken kijkt en de rijkere buurten van Peking, Sjanghai en andere grote steden in het oosten van het land bezoekt, zou dat kunnen beamen. Maar een kijkje achter de schermen laat een ander beeld van China zien.

Onder de oppervlakte van de nog immer goed draaiende perscensuur en propaganda, liggen er grotere en klein milieurampen, waaronder ernstig watertekort en woestijnvorming die Peking bedreigt. Er is toenemende criminaliteit en mensenhandel, de uitbraak van het aids/hiv virus, en een groeiende groep ‘zwerfwerkers’ die de rijkere steden belagen. De vermenigvuldigende factor is overbevolking. Het land kent al grootschalige werkloosheid, onder boeren en arbeiders, die niet langer door het land of de staatssector betaald kunnen worden. Het lidmaatschap van de Wereld Handelsorganisatie (WTO), vanaf 2002, zal dit probleem alleen maar verergeren. Concurrentie met westerse ondernemingen zal de efficiency van Chinese (staats)bedrijven ongetwijfeld verbeteren en de minderheid die over het geld en de middelen beschikt kan hier garen bij spinnen. Maar voor de massa rest er ontslag en -wegens het lage opleidingsniveau – uitzichtloze werkloosheid. De groeiende private sector kan, zelfs als het de recente hoge groeicijfers aanhoudt, deze honderden miljoenen werkzoekenden onmogelijk absorberen. In combinatie met de toenemende kloof tussen rijk-arm, om het zacht te zeggen, staan deze feiten op gespannen voet met ‘duurzaamheid’, zoals wij dat in een rapporten van westerse experts kunnen lezen. In gewone taal: China is een tijdbom.

Misschien het meest ontvlambaar is de spirituele crisis van het land. Een voorbeeld is de ‘Falungong’ beweging, een spirituele groep geleid door Li Hongzhi, een Chinese doorsnee man in New York. Falungong betekent “de groep van het wiel van de leer” en predikt een ratjetoe aan ideeën uit het boeddhisme en taoïsme, en oefeningen geleend van Tai Chi en Qi Gong (Chinese yoga). Iedere Chinees weet iets van deze praktijken, zoals blijkt uit het script van de gemiddelde Kong Fu film en Chinese historische soap, waar krijgers en heiligen door ruimte en tijd kunnen vliegen. Bedreigend voor Beijing is echter de omvang van deze beweging – geschat op tientallen miljoenen – en het eenmansleiderschap dat via internet zijn volgelingen aanspoort. Het ernstigst vindt het regime dat Falungong benadrukt dat “zuiverheid van geest” gelijk staat aan het bestrijden van onzuiverheid van de politiek. Met andere woorden, het aan de kaak stellen van corruptie is een religieuze beoefening voor de Falungong aanhanger. Dat kan een totalitair regime dat rijk wil worden van kapitalisme zonder openheid, nèt niet hebben. Dus werd deze, in beginsel vreedzame beweging, bestempeld als een gevaarlijke sekte en van tal van bloederige misdaden beschuldigd. De voorlopige apotheose van dit conflict vond plaats (waar anders) op het Tienanmen plein: een Chinese vrouw en haar dochter staken zichzelf in brand uit protest tegen het regime. Solidaire Falungongers protesteerde door in meditatie op het plein te gaan zitten. Hierop volgde door massa-arrestaties en verbanning naar gevangenis en werkkampen.

De spirituele vlam kan overslaan naar de Moslims in west China, waarvan vele door Bin Laden zijn geïnspireerd en zich maar wat graag in zijn leger laten rekruteren. Zij buigen liever naar Mekka dan naar Peking. De Chinese versie van de Amerikaanse ‘oorlog tegen het terrorisme’ maakt dit alleen maar waarschijnlijker.

Is er hoop?

In mijn hotel, waar de rioollucht door de w.c. mijn kamer binnendringt, maken deze gedachten mij niet vrolijker. Ik neem toevlucht tot een boek over de Chinese geschiedenis – toen was alles nog mooi. Dit zeggen de Chinezen immers zelf. Het woord voor later of volgende is ‘sha’, wat ook betekent ‘beneden’, terwijl ‘shang’ (omhoog) naar vroeger of hier voorgaand verwijst. Dit impliceert dat de toekomst een neerwaartse bestemming is. Het hoogtepunt – de Tang dynastie in de geest van veel Chinezen – is al lang geleden. Elke dag raken we daar verder vanaf.

Tijdens de Yuan dynastie – toen de Mongolen China vanuit Dadu (het latere Beijing) bestuurde - was Guizhou een grensgebied met het Miao volk, een in Chinese ogen wild volk dat tussen het ruige en geologische antieke karstgebergte leeft, dat Guizhou vormt. Het diende als verbanningsoord van dissidenten en criminelen voor het toenmalige regime, net zoals Xinjiang in west China in de vorige eeuw. In de honderden jaren daarop namen de Han Chinezen geleidelijk de grond over van de Miao en ook de Baiyu en Tong volkeren – die lijken op Thaise en Laotiaanse volkeren – en trokken de autochtonen zich terug in de bergen. Alleen de naam van dit district, de Xingyu Miao & Baiyu Autonome Regio, doet nog enig recht aan de geschiedenis. Een patroon dat we herkennen in het Tibet en Xinjiang van nu.

Na een paar dagen kom ik de eerste Baiyu tegen, Yang genaamd, varkensmester en – handelaar van beroep (zoals 50% van de bevolking in dit relatief arme deel van de Volksrepubliek). In een bijna onverstaanbaar Chinees dialect legt hij mij uit dat hij weliswaar een Baiyu minderheid is, maar dat hij geen flauw idee heeft wat dat betekent. Zijn tandeloze moeder, die achter hem was geschuifeld, wist wel te melden dat haar ouders nog een paar woorden Bai-taal hadden gesproken. Zij sprak echter geen woord Bai en haar zoon evenmin. “We vieren alleen een feest dat Han-mensen niet vieren, drie dagen in maart. Dan zitten we met zijn allen thuis, en mag niemand het huis in of uit.” Ik dacht aan een soort Ramadan en vroeg “en mogen jullie dan wel eten?” De tandeloze mond van grootmoeder schaterde open. “Natuurlijk wel, wat is dat nou voor onzin om drie dagen niet te eten?”. Blijkbaar is de Islam hier onbekend.

De Miao’s zijn meer authentiek en herkenbaar aan ijzeren ringen door hun oren, de oorlel bij ouderen ver naar beneden rekkend. Er zijn vele verschillende soorten van Miao’s: de ‘water Miao’, de ‘berg Miao’, afhankelijk van hun woonplaats en klederdracht. De ‘water miao’ draagt een houten bouwsel op zijn hoofd uit respect voor de waterbuffel, zijn trouwe kameraad met wie hij de rijstvelden verbouwt. Op een dag als toerist bij watervallen, spelonken en markante bergpieken die deze provincie rijk is, zoek ik tevergeefs naar een Miao om mee te praten. Chinees massatoerisme heeft hen schuw gemaakt.

In een internetshop zit ik temidden van tientallen tieners. Terwijl ik probeer te emailen, spelen zij allen een zeer luidruchtig en gewelddadig computerspel op hun p.c. Het is bedoeling is om terroristen neer te knallen. Op de impact van de kogel spat de terrorist in bloederig stukken uit elkaar, een grote plas bloed achterlatend. Is dit de toekomst van China? Een aantal jongens staart over mijn schouder naar mijn scherm. Dat wij ook weten om te gaan met deze dingen, moeten ze denken. Een jongen met gele tanden vraagt mij, in bijna onverstaanbaar lokaal dialect, waar ik vandaan kom. “Aha, Holland, jullie hebben je niet geplaatst voor het WK Voetbal, hè?”, zegt hij grijnzend. Verdorie, dat zo’n snotaap mij in deze troosteloze omgeving hieraan moet herinneren! Ik vraag hem naar de kansen van het Chinese team, dat zich wonderbaarlijk wel geplaatst heeft. “Oh, het Chinese elftal is zeer slecht, we hebben geen schijn van kans. We hebben gewoon veel geluk gehad”, zegt hij eerlijk. “In Holland spreken jullie Spaans hè?”, vraagt hij vervolgens. Nee, leg ik uit, wij spreken Hollands. “Nee, in

Europa spreken ze Spaans, alleen in Engeland spreken zij Engels”, beweert hij stellig. De discussie stokt; onze computerschermen bieden een beter perspectief op communicatie.

In de bus terug naar mijn hotel raak ik gesprek met een oudere zakenman, Fan genaamd. Zijn vrachtauto was kapot en daarom reist hij op deze manier. Meneer Fan heeft drie zonen, allen bij hem in dienst. “Ik ben de rijkste uit mijn dorp”, zegt hij met gezonde trots. Ik vraag hem over de jeugd. “Natuurlijk wordt niemand van de jeugd nog lid van de partij; dat is iets voor ouderen.” Hij lacht. “Ik ben zelf ook oud, maar nooit partijlid geweest. Ik was liever vrij”. Hij heeft in zijn jeugd de commune gekend, maar die werkte niet, legt meneer Fan uit. In 1980 werd de commune afgeschaft en verkregen de boeren hun vrijheid. Meneer Fan werd rijk aan het verkopen van spullen aan de Partij. Hij legt uit dat de communistische partij geld heeft en daarom de macht. “Ze kunnen alles blokkeren. Maar ze kunnen niet creëren. Daarom wil niemand van de jongeren met ze mee doen” Men hoeft geen doorgewinterde sinoloog te zijn om te beseffen dat dit betekent dat het politieke stelsel – met maar één alles dominerende partij – drastisch zal wijzigen. Zonder partijleden geen partij. De laatste generatie partijleden kwam voor het Tienanmen incident aan de macht, en zijn nu merendeel ver boven de vijftig. Dus ik schat dat na tien jaar, misschien na de Olympische spelen van 2008, de vonk van 1989 weer ontvlamt.

De Tao of de Spelen

China is bezig met een kolosaal experiment. Het probeert de economie op een hoger pijl te brengen zonder de rechtsstaat te aanvaarden. De economie mag open, maar het politieke bestel blijft gesloten. Op klein plaatselijk niveau kunnen mensen stemmen op hun eigen politieke vertegenwoordigers. Maar belangrijke functies, bij de gemeente, de provincie, het landelijke bestuur en het staatsbedrijven, zijn politiek bepaald.

De politieke eenheid, en haar economische macht, zijn een doel op zichzelf geworden. Niets mag daar aan tornen. Media zijn in staatshanden, en doen alles om dissidente geluiden te onderdrukken. Miljarden zijn geïnvesteerd in een apparaat om internet sides te blokkeren. Ook Google doet hier aan mee. Vanuit China zijn alle sides geblokkeerd die naar ‘gevoelige’ onderwerpen verwijzen. Hieronder zijn Taiwan, Tibet, Amnesty International en de Falung Gong. Maar dat geen enkel systeem waterdicht is bleek uit een technische truc van de Falung Gong sekte. Op 23 en 25 juni 2002 kon zappend China geheel onverwacht van Falung Gong programma's genieten. Sekteleden waren er in geslaagd de Sinosat-1 satelliet vanuit een zendstation in Australië te overstralen, dus met een sterker signaal dan er op het betreffende kanaal hoorde te zitten, waardoor de reguliere programmering tijdelijk uit beeld verdween.

Maar lang duurde deze doorbraak niet. In de aanloop van de Olympische Spelen van Beijing in 2008 is het regime feller dan ooit. Terwijl steeds meer westerse NGO's de Spelen willen aangrijpen China aan te spreken op haar erbarmelijke mensenrechtensituatie. Human Rights Watch eist een moratorium op alle doodstaffen als een gebaar van goodwill voor de spelen. Er worden in China meer mensen geëxecuteerd dan in alle andere landen tesamen.

Eenmaal zag ik een vrachtauto die luid toeterend naar een groot en vol sportstadion reed. Achterop stonden een vijftal geketende en geblindoekte arme sloeber ter dood veroordeelden, zoals ik snel zou begrijpen. Meest opvallend waren de starende blikken van de voorbijgangers. Alsof het om een religieus ritueel ging. Bij het stadion zag ik ouders en kinderen in de rij staan. Stilte, gelatenheid en spanning. Wat een lol om te kijken naar een paar stakkers die een nekschot kregen.

De internationale Human Rights Watch eist van China niet alleen dat zij het aantal misdaden waarop de doodstraf staat vermindert, maar ook dat zij openbaart hoeveel mensen jaarlijks worden geëxecuteerd. Ook wil men stringentere eisen ten aanzien van de rechtmatigheid van het proces waarbij de doodstraf wordt geeist. Een probleem is dat de Chinese overheid alle gegevens over de doodstraf als ‘staatsgeheim’ classificeert. Betrouwbare schattingen geven aan dat er ongeveer 7,500 executies per jaar plaatsvinden.

In 2007 kondigde China nieuwe regelgeving af onder de sprekende titel: “killing fewer, killing more cautiously”. Maar veel lijkt dit niet uit te maken. In tegenstelling tot ons rechtssysteem kent het Chinese strafrecht geen beginsel van ‘de vooronderstelling van onschuld’. Evenmin kent China het recht om te zwijgen en hebben verdachten maar heel beperkt toegang tot een eigen advocaat. Daarbij is martelen om bekentenissen af te dwingen heel gangbaar.

Een van de redenen waarom het regime zo weinig doet aan deze praktijk is om als sterk en krachtig over te komen in de ogen van het grotere publiek. Men wil vooral graag corrupte ambtenaren hard aanpakken, omdat deze in toenemende mate aanleiding geven tot sociale onrust. Corruptie is *de* grote bedreiging van het gezag van de partij, en daarmee ook de stabiliteit van China. Zoals een Chinees spreekwoord luidt: “Als de nokbalk doorzakt, hangen alle muren scheef: als het gezag corrupt is, neigt iedereen tot corruptie”.

Er zijn maar liefst 68 misdaden waar de doodstraf opstaat, waaronder verduistering en corruptie. De laatste jaren zijn regelmatig van corruptie beschuldigde bankdirecteuren en partij-ambtenaren met veel bombarie opgepakt en ter dood veroordeeld. In een land waar nepotisme meer regel dan uitzondering is, is dit het tipje van de ijsberg. De doodstraf heeft dan een tijdelijke corrigerende werking. Maar zonder diepgaande juridische hervorming richting de westerse rechtsstaat, blijft dit slechts symptoombestrijding. We kunnen dus nog heel wat corruptieschandalen, en daaropvolgende doodstraffen, verwachten. Sombertjes reflecteer ik op een tekst van Lao Zi: “De geweldadige zal een geweldadige dood sterven; dit is het fundament van mijn leer”.

Ik word elke dag gewekt door het uitbundige lied van een zangvogel. Zijn kooi hangt aan het balkon van mijn overbuurman. Om precies acht uur opent hij de kooi en voert hij de vogel. De vogel springt van plezier kras door zijn kooi. Ik observeer de vogel maar de man ontroert me het meest. Hij praat liefdevol tegen de vogel en zwaait speels naar hem als hij de kooi weer ophangt. Dit tafereel herhaalt zich elke dag. Beneden ons op straat zie ik in de vroege morgen boeren met manden vol groenten het dorp inkomen. Ze lopen kwiek in een ritme dat samenvalt met de cadans van de stok op hun schouders die de manden draagt. Een dorpspe vrouw houdt een boer aan om kieskeurig zijn bonen te bekijken. Na grondig zoekwerk koopt ze een handje vol. De boer kijkt tevreden, zoals het hoort.

In de avond maak ik een wandeling. In het dorp word ik aangesproken door jongeren met “Hello!” en “How do you do?”, die vervolgens giechelend weggrennen. Op de rand van het dorp komt een meisje op mij af. “Hello, where you from? Can we make friends?” Ze is amper zestien; haar moeder staat goedkeurend op afstand te glimlachen. Buiten het dorp is het stil, behalve de kreken. Hier en daar is nog een boer die doorwerkt tot het donker is. Deze zegt niets, kijkt even naar de buitenlandse verschijning alsof hij een spook ziet, maar geeft zijn aandacht snel weer aan de aarde. Ik beklim de berg van oranje modder, stappend van kei naar kei. Boven op de berg zie ik een ondergaande zon en rijzende maan tegelijk. Een nevel vleit

zich over het puntige berglandschap van Guizhou. De natuur vervolgt zijn orde, zoals het hoort.

Natuurlijke Orde

Wat ik eerst ervaar als slaapmiddel – en wat me afwisselend woedend en moedeloos maakt – begrijp ik later als het ongeëvenaarde vermogen van Chinezen om orde te zien en aanvaarden. Het is de gebaseerd op de orde van de Tao – de weg – die impliciet ten grondslag ligt aan alles wat gebeurt en manifesteert. Elke Chinees is uitgerust met de kennis om zich te plooiën naar de orde van de dag. Als hij of zij zich in het gezelschap bevindt van een meerdere, wordt hij een vleierige onderdaan; als hij in het gezelschap is van een ondergeschikte, staat de natuurlijke leider in hem op; als het economisch tegenzit, haalt hij eenvoudig de broekriem aan (een Chinees restaurant gaat nooit failliet); als zijn regering hem vertelt dat hij democratie kan vergeten, stort hij zich op Deng's adagium 'rijk worden is glorieus'. Het geeft hem een benijdenswaardige flexibiliteit en opgewektheid. Er is altijd plaats voor hem, zelfs als er geen plaats is (want dan maakt hij zich 'stil van binnen, zodat hij onverslaanbaar is').

Dat grotere geheel, de impliciete orde, het 'goddelijke' hebben we in het westen verloren, waarschijnlijk door een mengeling van Kerkelijk dogma die God buiten ons plaatste en wetenschappelijke arrogantie toen materie deelbaar en analyseerbaar bleek zonder dat het goddelijke zich daarbij openbaarde. God was onvindbaar in de kleinste molukulen en in de ruimte. De mens stelde zich op gelijk niveau met zijn schepping; lineair denken verving respect voor orde, en met het oog zichtbare materie werd de enige meetbare werkelijkheid. Op politiek vlak werd orde eveneens als onnatuurlijk beschouwd, gezag werd na eeuwen van feodale misstanden gewantrouwd en de gelijkstellende democratie als de 'minst slechte vorm van regeren' gekozen.

Maar naarmate de wetenschap verder gingen kijken naar de kleinste deeltjes en de verste sterren, kwam het grote mysterie weer terug. Dat is de verdienste van de moderne natuurkunde. De oude Chinezen, wiens wijsheid in het onderbewuste van Chinezen van nu doorsijpelt, wisten dat allang.

In de Chinese orde is tijd eveneens relatief. De gloriëtijd van de Tangdynastie zal ooit weer terug komen in de toekomst. We dalen af in de toekomst (*sha*) maar op het nulpunt uitgekomen, blijkt de nul niet aanwezig en begint het oneindige opnieuw. De Chinese rekenkunde kende tot voor kort ook geen nul. Op het Chinese telraam begint alles bij één. Maar omdat dit na de industriële revolutie met schaalvergroting problemen opleverde, werd de nul vanuit het westen toegevoegd. Ook de Grieken hadden moeite met de nul, en terecht – zo herinner ik mij van wiskunde op de middelbare school - want op een grafiek beweegt het concept 'oneindig' naar de nul toe. Raken ze elkaar ooit? Die vraag intigreerde mij al als kind, nog onbewust van een mogelijke spirituele interpretatie van dit verschijnsel.

Het Chinese getallenstelsel heeft zich in wisselwerking met het Indiase ontwikkeld. De meest gangbare naam die voor nul in omloop was in het oude India is *shunya* (leegte), een term die ook verwijst naar de uiteindelijke staat van een Boeddha. Een andere naam voor nul was *bindu*, punt: het ene onveranderlijke en eeuwige punt van waaruit alles gestalte krijgt. Alles ligt met andere woorden al besloten in de oneindige ruimte, zoals de getallen in nul, en is het vanuit dit perspectief niet vanzelfsprekend nul door een cirkel te symboliseren? De nul die de Indiërs *shunya* noemden, symboliseerde nog meer: het was de toestand op een rekenbord

zolang er geen steentjes op lagen. De oude Indiërs hadden het door: nul is gelijk aan leegte. Nul is de basis van alles.

Het Chinese Ying-yang symbool vertelt een zelfde verhaal. De gehele cirkel is het ALLES, de werkelijkheid die wij kunnen kennen in het verleden, heden en toekomst. De S lijn die de cirkel in twee ‘waterdruppels’ verdeelt, is het heden, het NU, die het verleden (de linker druppel) van de toekomst scheidt. De kleine puntjes in de linker en rechter druppel verklaren verwijzen respectievelijk naar de toekomst en het verleden, m.a.w. naar de eenheid van tijd: de toekomst ligt besloten in het verleden, en de toekomst omvat iets uit het verleden. In de praktijk betekent dit, dat men alleen de toekomst kan kennen door het heden en verleden te kennen. Verlichte wezens, die aldoor in het NU leven, zien de toekomst en het verleden als een, slechts het NU die zich als een golf beweegt doet de werkelijkheid zoals die aan ons verschijnt in een toekomst en verleden delen.

Albert Einstein stelde vast: “mensen zoals wij, die in de natuurwetenschappen geloven, weten dat de scheiding tussen verleden, heden en toekomst alleen maar een koppige illusie is”.

Dit overdenkend, verheug ik me in de afwezigheid van televisie en het zoveelste krantenartikel of sportuitslag die ik denk niet kunnen missen. De geluiden van een blaffende hond en de ongeduldige claxon die opborrelen van de straat beneden, zijn slechts plezierige rimpelingen op de stille zee van mijn geest.

H2: Op zoek naar de Groene Tao

Hoe groot de wereld ook is, een rijstkom vullen blijft moeilijk - Chinees spreekwoord

Eilanden van waterplanten drijven voorbij op de brede snelstromende rivier. Aan de oever kijkt een wanstaltige hoog hotel neer op een platte schuit die meegolft op de stroom. In een drijvende restaurant in Guangzhou zit ik tegenover Shang Deqi, een schrijver van kritische boeken over de Chinese economie. Ik had hem de dag ervoor ontmoet op een conferentie over duurzame ontwikkeling, waar denkers zoals Shang hun zorg uitspraken over de toestand van het milieu en de gezondheid in China. De openheid en toon hadden mij verbaasd. Toen ik begin jaren '90 als bankier in China werkte was het uitspreken van dissidente meningen levensgevaarlijk. Menig criticus verdween in het gevang onder beschuldiging van het uitlekken van ‘staatsgeheimen’. Nu, bijna een decennium later, staat het communistische leiderschap discussie over duurzaamheid en het milieu toe. De conferentie was officieel goedgekeurd door de provinciebestuur van Guandong. Blijkbaar zijn de tijden werkelijk aan het veranderen.

Shang had zijn speech – dat makro-economische aspecten behandelde - gelardeerd met spreuken van Confucius, zoals deze:

Toen de Grote Tao werd gerespecteerd, was de wereld een gemeenschap. Men behandelde de ouders en kinderen van anderen als die van hen zelf. Maar nu wordt de Grote Tao verwaarloosd en veracht. De wereld bestaat alleen nog uit individuele families. Men houdt alleen nog van zijn eigen ouders en kinderen. Waardevolle zaken worden slechts voor individueel voordeel gebruikt.

Ook dat was opmerkelijk. De meeste Chinese wetenschappers doen hun best referenties naar hun oude cultuur buitenwege te laten. Hun verhalen zijn doorspekt met vele statistieken, mathematische formules en wetenschappelijk jargon in het engels, zo sterk dat sommige struikelen over hun woorden. Ik had de indruk dat ze hopen ‘westers’ objectief over te komen.

Shang was een uitzondering. Hij weet zijn gedegen analyse van grote politieke en economische vraagstukken aan te kleden met diepzinnige verwijzingen naar de Chinese cultuur. Blijkbaar begreep ook hij dat de grote intellectuele stromingen van het Oosten net zo ‘wetenschappelijk’ zijn als de beschouwingen van Kant, Hegel, Darwin of Schumpeter. Ik had een geestverwant ontmoet. Samen met Shang loop ik door mijn aantekeningen van de conferentie; veel van wat ik had gehoord kon ik nog nauwelijks bevatten.

Allereerst is er de komende watercrisis. Er zijn al 300 miljoen mensen zonder toegang tot drinkwater in China, bijna een kwart van de bevolking. In 2005 bestaat China's officiële bevolking uit 1.3 miljard mensen. In 2030 zal de bevolking 1.6 miljard bedragen, en zal er slechts 1,760 kubieke meter water per persoon zijn. Dat betekent 400 kubieke meter minder per persoon vergeleken met 2004, ofwel een kwart. China heeft 21 procent van de wereldbevolking maar slechts 7 procent van de waterreserves van de wereld.

In verhouding tot de economie, consumeert China vijf keer zoveel water als het mondiale gemiddelde. De oorzaken zijn o.a. over-gebruik van grondwater, zware vervuiling, excessief afval. Lokale industrie en bevolking gooien jaarlijks 200 miljard ton ongezuiverd afvalwater in de rivier. Minder dan 20 procent van het afval in de steden wordt behandeld op een verantwoorde wijze, dat wil zeggen dat een groot deel van de overige 80% onbewerkt in de rivier verdwijnt. 90 procent van de rivieren die door de Chinese steden stromen zijn zwaar vervuild.

Het probleem is nog erger door de ongelijke distributie van water in China; vooral het droge noorden komt er bekaaid af. Die regio heeft een derde van de bevolking maar slechts zes procent van het water. Een Chinese conferentieganger zei dat de hoofdstad Beijing voldoende waterbronnen heeft tot 2008, het jaar van de Olympische spelen. Daarna zal het water moeten gaan importeren uit het zuiden van het land. Er zijn vergevorderde plannen kanalen te graven van de zuidelijke rivieren (met name de veelvuldig overstromende Yangtse) naar de noordelijke gebieden. De kosten en ecologische risico's zijn vooralsnog te hoog. Ook onderzoekt men of het mogelijk is de hoofdstad te ‘verplaatsen’ naar een meer waterrijke omgeving.

Dan is er de groeiende luchtvervuiling. Een derde van het land wordt geteisterd door zure regen, die vooral wordt veroorzaakt door de 1.9 miljard ton aan kolen die jaarlijks wordt verstoekt. Ook het toenemende autogebruik is een boosdoener. Een derde van de stedelijke bevolking ademt vervuilde lucht in. De Wereldbank schat op basis van Chinese gegevens dat er jaarlijks 178,000 doden te wijten zijn aan de slechte kwaliteit van de lucht. Bijna 350,000 mensen worden per jaar in het ziekenhuis opgenomen wegens aantasting van de luchtwegen. In Beijing zijn 70 tot 80 procent van alle terminale vormen van kanker gerelateerd aan het milieu. Longkanker is doodzoorzaak nummer 1 in die stad. Vijf van de wereld's meest vervuilde steden zijn in China.

De belangrijkste oorzaak is de verbranding van kolen; 65% van de Chinese energievraag wordt voorzien door kolen. 30% van de wereldconsumptie van kolen vindt plaats in China.

Iedereen weet dat kolen zwaar vervuilend is, maar omdat China eigen voorraden heeft is het de goedkoopste energiebron. China heeft enkele olievelden maar die zijn niet toerijkend voor lokale gebruik; het land is in het laatste decennium van een netto olie-exporteur een olie-importeur geworden.

Door de enorme CO2 uitstoot, heeft China grote impact op het broeikaseffect. De gevolgen ervan zijn te merken in het land. In 2004 heeft een team van Chinese en Amerikaanse wetenschappers een angstaanjagende krimp van de gletsjers in Tibet en Qinghai vastgesteld, in een gebied waar de Mekong, Yangtse en Gele Rivier ontspringen. Als het huidige ontdooiing doorzet, waar het alle schijn van heeft, zullen de gletsjers binnen 30 jaar verdwenen zijn, met dramatische gevolgen voor de eco-systemen van Oost en Zuid Oost Azië. Dit zal ook invloed hebben op het mondiale klimaat.

Dan is er ook nog de komende energiecrisis. China is nu na de VS de grootste energiegebruiker ter wereld. China is verantwoordelijk voor 12% van de mondiale vraag naar energie, maar de groei in de vraag is 4-5% hoger dan in de rest van de wereld. Dat komt door een zeer 'energy efficiency' in China; bij een toename van het BNP groeit de energiebehoefte exponentieel. Als de economie per jaar met 9% groeit (zoals de laatste jaren), is de corresponderende groeiende vraag naar energie jaarlijks 15%, terwijl de olieimport met 30% per jaar toenam.

Ik had ook notities gemaakt van een openhartige discussie tussen een buitenlandse journalist en Pan Yue, een vertegenwoordiger van het Ministerie van Milieu, die op de conferentie had gesproken: "Het lijkt erop dat de milieucrisis zich allereerst aandient als een gezondheids crisis. Hoe reageert de bevolking daarop? Probeert men naar schonere delen van het land te komen?"

Pan Yue antwoordde: "Zelfs nu al kunnen de westerse gebieden niet langer de bevolking dragen die er woont. Veel van de westerse provincies zijn woestijn of hoogland. In de toekomst zullen we 186 miljoen bewoners van 22 provincies en steden dienen te *resettelen*. Maar het probleem is dat andere provincies and steden slechts 33 miljoen steden kunnen absorberen. Dat betekent dat China meer dan 150 'ecologische migranten zal hebben, zeg maar "milieuvluchtelingen".

De journalist vraagt: "China heeft zo'n de snelgroeiende economie, de laatste jaren was er 9,5 procent groei in BNP. Denkt u niet dat deze groei de middelen zal verschaffen de crisis te lijf te gaan?"

Pan: "Natuurlijk ben ik blij met het succes van de Chinese economie. Maar tegelijkertijd ben ik zeer bezorgd. We gebruiken teveel grondstoffen om de groei vol te houden. Bijvoorbeeld, om \$10,000 waarde te produceren, hebben we zeven keer zoveel grondstoffen nodig dan Japan, bijna zes keer meer dan de VS, en – *perhaps most embarrassing* - bijna drie keer meer dan India. De zaken kunnen, en mogen, niet langer zo doorgaan".

"Waarom wordt het beleid dan niet aangepast?", vraagt de journalist.

Pan: "Het is een samenloop van omstandigheden: onze grondstoffen zijn schaars, we hebben niet genoeg land en onze bevolking is voortdurend aan het groeien. Op dit moment hebben we 1.3 miljard mensen in China, dat is twee keer zo veel als 50 jaar geleden. In 2020 zullen er 1,5 miljard mensen zijn. Steden groeien maar woestijnen groeien even snel! Bewoonbaar land en landbouwgronden zijn gehalveerd de afgelopen 50 jaar".

"En doet de bevolking niets?"

"Veel van deze feiten zijn niet bekend buiten academische kringen. En zelfs als het volk er van zou weten, dan zijn er nauwelijks kanalen waar de onvrede in kan worden uitgedrukt. Er

is een groeiend aantal gevallen waar de lokale bevolking zich verzet tegen omstreden projecten, zoals gevaarlijke mijnen of waterkrachtcentrales, maar in veel gevallen worden ze gewoon doorgedrukt. De rechterlijke macht kan veel van dit soort klachten als niet ontvankelijk verklaren. Het politieke systeem is immers niet verder ontwikkeld sinds de culturele revolutie”.

Crisis: gevaar en kans

Shang had dezelfde feiten gehoord. We staarden een tijdje in het water van de ‘pearl river’, die vrij hoog genoteerd staat op de lijst van meest vervuilde rivieren van China. De rivier doorloopt de meest *booming* regio van zuid China, de ‘pearl river delta’, die zowel de provincie Guangdong als de voormalige kolonien Hongkong en Macau omvat. Het water heeft dan ook weinig meer van een parel. Toch heeft de stroom van het water een kalmerend effect op me. Of is het Shang’s onverstoorde uiterlijk. Mede vanwege zijn steile spriethaar, leek hij niet ouder dan 40 jaar; maar achter zijn brillenglazen schuilen wijze ogen. Ik leg mijn opvatting aan Shang voor: “Al deze gegevens zijn zeer verontrustend, je hoeft geen milieu-freak te zijn om vast te stellen dat er een ramp gaat plaatsvinden in dit werelddeel. Maar het lijkt me heel hoopgevend dat conferenties als deze worden gehouden, met officiële goedkeuring van de regering, en dat mensen als Pan Yue in de openbaarheid komen”.

Shang knikte. Hij was al lang met deze materie bezig. Hij was geboren in een klein dorpje in Zuid China, niet ver van deze rivier, groeide hij op in Hongkong waar zijn vader een succesvol bedrijf opbouwde. Shang studeerde in de V.S. en Engeland, alvorens terug te keren naar Hong Kong, waar hij westerse bedrijven adviseert bij zakendoen in China en verbonden is aan een universiteit.

Shang is blij dat het niet langer taboe is om over het milieu te praten. Maar het is nog lang niet genoeg. “Consumentisme is nu de leidende ideologie van mijn land”, zegt Shang. “Alles is in een rap tempo ondergeschikt gemaakt aan het dogma van economische groei. Zolang we dat dogma niet attacqeren, zal de destructie doorgaan”.

“Het valt me op dat jij dat een dogma noemt. Buitenlandse economen roemen het Chinese leiderschap om hun ‘pragmatische’ benadering van de laatste jaren. Men vindt het knap dat China zich heeft omgevormd tot een markteconomie. Waar komt dat dogma vandaan?”

“Weinig buitenlandse analisten begrijpen wat er in de jaren ’90 is gebeurd. Het Chinese regime is niet langer alleen maar feodaal en totalitair. Er is een heel specifiek doel bijgekomen. Regeren is niet langer alleen het in stand houden van macht, stabiliteit of de kosmische orde, zoals confucianistische beginselen voorschreven. Natuurlijk is dit nog een uitgangspunt van het regime, en daarom blijft democratie een bedreiging voor de zittende machtshebbers. Maar het regime is daarnaast gaan geloven in een wonder. Het gelooft – vandaar mijn term dogma – dat economische rijkdom alle problemen zal gaan oplossen, en dat rijkdom middelen verschafft om democratische krachten te ondermijnen”.

Shang kijkt vastberaden als hij vervolgt: “Welnu, dit is een denkfout, die op den duur een zware misrekening zal blijken, want in het kader van economische groei wordt zowel het milieu als de cultuur opgeofferd. China hoopt op een wonder door zowel de god van het geld als de Gele Keizer te aanbidden”.

“Jij denkt dat de Gele Keizer dit niet zal accepteren?”

“Inderdaad, als je beseft dat de Gele Keizer voor de kosmische orde staat, de Tao, en dat die orde is gevestigd op de menselijke maat, op menselijke waarden, maar ook op de werking van de markt, de werking van oorzaak en gevolg, over een langere periode dan wat economische modellen tonen”.

Een grote trekschuit vaart vlak langs onze drijvende restaurant, waardoor de gerechten op onze tafel heen en weer schuiven. Verderop in de grijze rivier staan een paar jongens te vissen vanuit een klein sloepje, dat vervaarlijk op de golven schudt. De jongens houden echter schijnbaar moeiteloos het evenwicht.

Shang gaat door: “Ga maar na: de nationale doelstelling uitgedrukt in bruto nationaal product en per capita inkomen, volgens het gangbare westers model. Anders gezegd: vooruitgang druk je uit in geld. Omwille van het geld wordt China, de laatste grote gesloten economie op deze wereld, nu ook lid van de wereldhandelsorganisatie. Dat betekent dat ze haar grenzen niet langer kan sluiten tegen de wetten van de wereldeconomie. En die zullen onbarmhartig blijken te zijn voor hen die niet kunnen wedijveren met de rest van de wereld.”

Terwijl ik Shang de kans geef zijn dumplingsoep op te eten, reflecteer ik op wat hij had gezegd. Er zijn weinig mensen die het zo duidelijke het grote plaatje zien. “Maar wie bepaalt de wetten die jij noemt? Is het onze collectieve inhaligheid, met name die van de grootconsumenten in het Westen, of is er iets anders aan de hand?”, vraag ik.

“Nee, zo simpel is het niet.”, gaat Shang verder, “de mondiale economie is in handen van de krachten van het kapitaal, die immer op zoek zijn naar hoger rendement, ongeacht hun geestelijke toestand of nationaliteit. Kapitaal is niet alleen maar geld, maar ook een verplichting het kapitaal te doen groeien door rente of dividend. Dat moet jij toch weten als bankier. Het kapitaal heeft geen boodschap aan de kosmische orde als die inefficiënt is. Efficiëntie wordt gemeten in financiële winsten en wordt bereikt door – althans zo lijkt het op korte termijn – vrije concurrentie.”

“Maar wie hebben hier baat bij? Met andere woorden, waar zitten de mensen die hier voordeel uit halen en het proces dus instandhouden? Ben ik dat geweest als bankier, als lid van de westerse elite?”, vraag ik door.

“Ja, jij hebt als exponent van het kapitaal een bedenkelijke rol gespeelt!”, lacht Shang, proestend in zijn soep. “Maar zonder gekheid, het is iets complexer. De krachten van het kapitaal zijn verspreid over veel moderne instellingen, vooral bedrijven en banken, maar ook regeringen over de gehele wereld. Zo varen de rijkere hoofd- en kuststeden van welk land dan ook wel bij het mondiale kapitalisme; hier wonen immers hoger opgeleide elites die de regels van het nieuwe spel kennen. Maar er is een periferie, die bestaat uit de allerarmsten en de binnenlanden, die niet veel meer worden dan toeleveranciers aan het centrum. Naarmate landen zich openen voor de wereldeconomie zal het centrum van de nationale hoofdsteden verlegd worden naar de machinekamer van het mondiale kapitalisme, een virtueel rijk bestuurd door organisaties die over het kapitaal beschikken”.

Shang pauzeert en slurpt de laatste restjes soep naar binnen. “Het mondiale systeem heeft veel weg van een piramide. En ja, inderdaad wordt deze piramide bestuurd door westerse mensen, dankzij de historische gegroeide informatievoorsprong die jullie hebben in het Westen.”

“OK, Shang, je praat dus over een wereldwijd systeem en een wereldwijde crisis. China heeft het westerse groeisysteem omarmd, en zal dus mee worden gesleurd in de crisis van het westerse kapitalisme. Want kapitaal wil alleen maar oneindig groeien, maar dat kan niet in een wereld die eindig is, met beperkte grondstoffen. Is dat correct?”

“Dat is correct. Ik denk dat het mondiale kapitalisme zal ontploffen. Hoe weet ik niet, maar er zijn zoveel tekenen van onduurzaamheid. China speelt hierin een grote rol, maar het is niet de enige factor.”

“Noem eens mogelijke andere factoren?”. Voor dat Shang kan antwoorden, ruimt de serveerster onze tafel af. We krijgen een schoon papieren tafelkleed, want onze gerechten hadden door de golven nogal gemorst. Onze kopjes groene thee worden bijgeschonken.

“Neem het begrotingstekort in de VS, dat overigens voor 30% door China wordt gefinancierd. Als China de handen in een slaat met Europa en Japan, de andere financiers,

dan is het gedaan met de VS – dat wordt dan een nieuwe kolonie van ons. Maar dat doen we nu niet omdat de VS onze grootste afzetmarkt is. We zijn dan ook gedoemd de VS te blijven financieren, maar iedereen kan op de vingers van een hand na tellen dat de Amerikaanse schuld ooit zal moeten worden terugbetaald? Maar door wie? Het is gezond verstand dat ons zegt dat deze situatie alleen maar in bankroet kan eindigen, een ramp voor alle betrokkenen”. Shang kijkt peinzend naar de rivier. Ik slurp aan mijn thee. “Maar het kunnen ook de stijgende olieprijs en toekomstige olietekorten zijn, die de emmer doen laten overlopen”, gaat Shang verder. “Tot slot is er natuurlijk de milieucrisis, van waaruit oorlogen om water of ‘eco-terroristen’ kunnen voortkomen. Denk maar na: honderdmiljoen Chinese milieuvluchtelingen, waar zullen die heen gaan? Jullie maken je nu druk om een paar duizend moslims. Ik denk dat de meeste van ons naar Europa zullen gaan”.

Ik ben verbluft door de koele analyse van de jonge econoom.

“Shang, je maakt me niet vrolijker. Heb je nog een positieve boodschap”.

Shang kijkt me even indringend aan en schuift met de bril op zijn neus. “O ja, ik ben positief, want het kapitalisme ontploft, niet de mens. En de mens heeft de wijsheid die we nodig hebben al in zijn bezit. Jij bent daar een voorbeeld van, je studeerde westerse en oosterse wijsheid. Wat we nodig hebben, wereldwijd, is een herwaardering van de Tao, de natuurlijke orde, die overal aan ten grondslag ligt. De problemen van nu lijken heel uniek, maar in essentie zijn ze niet anders dan eerdere uitdagingen die de gele keizer heeft verwerkt. Je weet dat het Chinese woord voor crisis uit twee karakters bestaat: gevaar en kans.”

Shang tekent het karakter op het papieren tafelkleed en vervolgt zijn pleidooi, veel ouder klinkend dan zijn uiterlijk doet vermoeden.

“De kans ligt in de vaststelling dat we allen diep met elkaar verbonden zijn. Zowel de oude wijzen van het Oosten, als de moderne wetenschappers zeggen dat. De moderne natuurkunde heeft bevestigd wat onze voorvaders al lang wisten”.

Ik beaam dat en denk aan de woorden van de natuurkundige David Bohm, die stelt dat de wereld van verschijnselen komt op uit een diepere laag waarin ze opgevouwen is. De werkelijkheid ontvouwt zich om het onzichtbare te voorschijn te brengen. Onophoudelijk vouwt ze open en dicht. In die diepere dimensie is alles in essentie aanwezig en met elkaar verbonden.

Shang vervolgt: “Waarom zou de mensheid willen volhouden dat we alleen voor ons zelf kunnen leven? Dat is zoiets als blijven beweren dat de aarde plat is, terwijl het tegendeel is bewezen. We moeten nu alleen maar opnieuw naar de oude meesters leren luisteren en modellen ontwikkelen waarmee we de oude én nieuwe wijsheid in de praktijk kunnen te brengen. Vooral het kortzichtige economische ‘groeimodel’ moet worden aangepast. Het is een kaart van een lang verdwenen landschap, van toen grondstoffen onuitputtelijk leken. We hebben een nieuwe kaart nodig, waarop de ecologische werkelijkheid van vandaag op staat”. “En jij denkt dat oude Oosterse wijsheid ons daarbij kan helpen?”

“Zeker”, zegt Shang met vanzelfsprekende overtuiging. “De huidige economische modellen, zijn in het westen ontwikkeld op basis van een aantal cultureel bepaalde premissen, bovenal reductionisme en determinisme. De gehele moderne wetenschap is gestoeld op het splitsen van delen, het kleiner maken van de delen, het zoeken naar specifieke micro-oorzaken. Met success, want zo hebben we b.v. geweldige doorbraken gehad in de medische wetenschap. Denk aan de anti-biotica. Maar nu kan deze benadering ons niet langer helpen, de problemen zijn te complex en van te veel factoren onderling afhankelijk. In het Oosten zijn we getraind in die afhankelijkheid. Oosters tradities beginnen bij de *relatie* tussen de dingen. Door het verband te zien vinden dingen hun plaats.

Ik dacht aan het Chinese woord voor relatie, *guanxi*, zo vaak door buitenlanders simpel uitgelegd als ‘een relatie hebben met iemand’, maar eigenlijk is het een begrip met een diep filosofische lading, zoals Shang probeert aan te geven. Ik dacht ook aan Einstein’s citaat: ‘de

context bepaalt de inhoud, niet andersom' – een opmerking die intuïtief begreep maar moeilijk vond uit te leggen.

Het is stil geworden in ons drijvende restaurant; de lunchtijd is inmiddels lang afgelopen. De serveerster blijft onze theekopjes echter trouw bijvullen.

“Kun je wat specifiekere worden?”, vraag ik Shang.

“Prima, neem leven en dood. Westerse filosofen praten vaak over leven OF dood, wij Chinezen hebben het over leven EN dood. De westerling vreest de dood en verheerlijkt het leven, wij zien leven en dood meer als twee kanten van hetzelfde geheel.”

“Dus als je dit op economie zou toepassen, dan zou de Oosterling zeggen: het gaat niet om groei alleen, maar om groei EN teruggang, zoiets als *boom AND bust*?”

“Inderdaad, dus we kunnen vaststellen dat onze huidige leiders daarvan ver zijn afgedwaald”, zegt Shang hoofdschuddend. “Het probleem is dat de huidige economische modellen, deze eenzijdige benadering niet alleen toestaan, maar ook aanmoedigen. Neem het concept Bruto Nationaal Product. Dit omvat alleen de toename in productie en consumptie; de som van alle economische handelingen die onze belastingdienst kan tellen. Maar als we een boom kappen en op de markt verkopen, dan telt BNP dat als een winst en niet als een verlies. Of als een werkende vrouw besluit ontslag te nemen om haar kinderen te verzorgen, dan telt dat als een teruggang in BNP. Het opruimen van vervuiling of het produceren van wapens is een plus in BNP. Dus, als China zegt dat hun BNP met 9,5% stijgt, dan zegt dat niets over hoeveel is gedaan om de kwaliteit van leven te verbeteren. Het is heel zeker dat door destructie van het milieu de kwaliteit eigenlijk achteruit is gegaan. Dat zou in het model moeten worden meegenomen!!”

Ik denk aan Bhutan, het kleine landje in de Himalaya, waar de koning tegen westerse economen had gezegd dat Bhutan geen belangstelling had in de BNP maar in Bruto Nationaal Geluk. Tot op de dag van vandaag houdt het koninkrijkje de deuren voor het mondiale kapitaal dicht, zonder daar onder te lijden. Het geldt als een paradijs voor de toerist - de oude cultuur en de natuur zijn praktisch onaangetast – maar ook die wordt maar mondjesmaat toegelaten. Bhutan's BNP is laag, maar de levenskwaliteit is relatief hoog.

“Onze huidige modellen worden aangestuurd door een eenzijdige opvatting dat alles alleen maar hoort te groeien. Deze opvatting hebben we in onze wetgeving en financiële architectuur ingebouwd. Als jij als beursgenoteerd ondernemer zegt dat je doel niet is elk jaar te groeien, zullen de investeerders je aandeel dumpen. Als jij als politicus zegt dat je land niet in BNP zal groeien, zal niemand je kiezen”.

“Maar Shang, jij praat over een complete herziening van onze huidige meetmodellen, zowel economisch als politiek, dat zal op heel veel weerstand sluiten”.

“Dat weet ik. Maar over 100 jaar zullen de mensen zeggen, wat waren ze toch dom in de 20ste eeuw, ze dachten dat het de aarde onbepaalde voorraden had, netzoals ze in de middeleeuwen dachten dat de aarde plat was. Ik wil nieuwe economische modellen ontdekken. Netzoals Columbus door Amerika te ontdekken bewees dat de aarde rond was, zo wil ik de Columbus worden van de nieuwe economie. En in de nieuwe economie, zullen begrippen als economie, ecologie en Tao, één zijn”.

Deel 7: Helder Meer

Overdaad van kleuren verblindt het oog, overdaad van klanken verdooft het oor, overdaad aan smaken doet het verhemelte walgen
LaoZi

We kunnen het komen van bloemen evenmin beletten als het stromen van water; vroeg of laat bereikt alles zijn bloei.
Lo Chin-yuen

Vijftien jaar geleden bestond het vliegveld in Chengdu uit een kaal gebouw met een bagageband. Nu is een massaal marmeren paleis vol met moderne Coffeeshops, waar je voor aanzienlijke bedragen westers ogende spijzen kunt bestellen. Een collega en ik bestellen respectievelijke een double espresso en een cappucino. De Chinese bedienden – zes stuks op twee gasten - verwonderen zich over de order ‘Double espresso’, wil deze buitenlander twee kopjes koffie? Na nadere uitleg van onze kant, komen ze giechelend aan met een hoog glas tot de rand gevuld met zwarte koffie. ‘ja, zo is het goed’, bedanken we hen, elkaar lachend aankijken.

Als ik mijn cappucino heb opgedronken, vraagt de serveerster of ik er nog een wil. ‘Nee dank u, maar wel wat water graag’. Ze komt terug met een kan water waarmee ze mijn lege koffiekop vult. Mijn blik gericht op de weinig appetijtelijke ogende bruin-waterige vloeistof, vergeet ik te protesteren en zeg verbaasd ‘dank u’. Heel beleefd antwoord ze *bu ke qi* (dat ‘wees niet beleefd’ betekent) – voor haar is er niets vreemd aan deze service; in haar ogen houdt ze zich aan het Chinese theegebruik om je gasten eindeloos water bij te schenken, en wat is het verschil tussen een theekop met groene blaadjes en een koffiekop met bruine-gele schuimresten?

In 2007 maak ik met mijn gezin een nostalgische toer door China. We begonnen in Beijing, trokken over de Tibetaanse hoogvlakte en in Chengdu wachtten we op de vlucht naar Amsterdam – die in 10 uur direct ging, een nieuwe verbinding sinds dit jaar. Twintig jaar geleden vloog ik in 24 uur naar Taiwan, via Dubai en Bangkok. Alles in China heeft zich met deze factor versneld.

Lhasa was onherkenbaar vergeleken bij vijftien jaar geleden. De economische zone was inderdaad van de grond gekomen, al waren het alleen Chinese bedrijven die zich daar hadden gevestigd. Buitenlandse investeerders meden Tibet vanwege het voortdurende politieke probleem rondom Tibet, waar China de Tibetaanse aanspraken op meer lokale autonomie met man en macht blijft negeren. In de aanloop naar de Olympische Spelen leek de spanning tussen de Chinese regering en haar ethnische en religieuze minderheden en dissidenten alleen maar toe te nemen. Na de aanleg van de trein van Beijing naar Lhasa – de hoogste en duurste spoorlijn ter wereld – was het toerisme exponentieel gegroeid. In 2007 bezochten 4 miljoen buitenlanders Tibet, een groei van 70% ten opzichte van het jaar ervoor. Ik voelde me ongemakkelijk in Lhasa waar Tibetaanse tempels in rap tempo door Chinese supermarkten en hotels worden overschaduwd.

Maar voorbij de moderne flatgebouwen en industrieterreinen, die nu elk Chinees stadsbeeld bepalen, blijft de tijd stilstaan. Tijdens mijn reis over het plateau - terugkijkend op de twee decennia die ik had meegemaakt in China - noteerde ik het volgende in mijn dagboek.

Ik kijk uit op een vlakte van sprankelend blauw en groen. Het is een binnenzee op vierduizend meter hoogte, door de Chinezen *Qing Hai* (helder meer) genoemd, dat ook de naam werd van deze afgelegen westerlijke provincie. Bij Tibetanen staat het gebied bekend als Kokonor, dat het Mongoolse woord is voor blauw meer. Mongoolse nomadenstammen kwamen hier herhaaldelijk vanuit het noorden, door de Gobi woestijn, om hun vee te laten grazen op de sappige graslanden. Sommige vestigden zich hier en daarom is in het landschap hier en daar een ronde Mongoolse tent (*ger*) te zien. Tibetaanse nomaden, die veel gebruiken met de Mongolen delen, wonen in een vierhoekige tent van zwarte of witten lappen. Na een koude nacht in zo'n tent, een nog koudere duik in het heldere meer, ben ik een heuvel opgeklommen. Het gras zindert van bijen op zoek naar de vele witte en gele bloemen.

Een heldere beek stroomt naar het Kokonor meer dat als een glinsterend juweel voor mij uitstrekt. In de verte zie ik de witte toppen van de Kun Lun bergen, waarmee de noordkant van het Tibetaans plateau wordt afgeschermd. Volgens de legenden zou Xi Wang Mu zich daar kunnen bevinden. Mijn kinderen zijn kleine stipjes geworden, net zoals de schapen en yakken, en vallen in het niet bij de uitgestrektheid die zich hier openbaart. De hemel is blauw, het meer helder groen en de oevers bedekt met de gele bloemen van koolraap. Groot geluk overvalt me. Alles is vreedzaam en zuiver.

Ik ben vertrouwd geraakt met vele aspecten van Azië: haar culturen, de economie, de politiek. China is niet alleen opengegaan voor de buitenwereld; het is nu een economische grootmacht geworden, die een lange schaduw voorruit werpt, ook op Europa. Nog steeds is China onbegrepen, maar het wordt wel serieus genomen. De Olympische Spelen zetten China publicitair op de kaart. Maar de tijd dat China haar imago door propaganda zelf kon bepalen ligt achter ons. Het stereotype van China wordt ontrafeld en haar schaduw belicht. Wat daaruit te voorschijn komt is meer dan een 'uitdaging' voor het westen. Het zet ons wereldbeeld op de kop. De invloed die China zal hebben op de mondiale economie, het ecosysteem en de sociale verhoudingen in de wereld, zal een einde betekenen van de Westerse hegemonie die zij sinds het koloniale tijdperk bezit. Nu wordt het terrorisme uit het Midden Oosten als grootste bedreiging gezien. Maar de invloed van China zal deze doen versmelten tot een voetnoot.

De opkomst van het Oosten is niet alleen een bedreiging. Het werelddeel bevat ongekende culturele schatten. Deze hebben vooral betrekking tot de innerlijke mens – gezondheid, filosofie en spiritualiteit. Daar kan het Westen nog veel van leren – en zal het ook moeten leren om de natuurlijke orde te herstellen, zowel op mondiaal als persoonlijk niveau.

Mijn innerlijke reis gaat door, zoals de tijd onherroepelijk doorgaat. De Boeddha zei: "net zoals de stroom van een waterval niet kan worden omgekeerd, zo is ook de beweging van een mensenleven onomkeerbaar. Maar de innerlijke reis, de reis van het bewustzijn, is oneindig". Dat besef stelt mij in staat om de grote veranderingen in de wereld te aanvaarden. Nul en oneindig bewegen naar elkaar toe, zeiden de oude Grieken. Leegte is de basis waarop we staan, zeiden de oude meesters uit het Oosten en de nieuwe meesters van de natuurkunde. Zo kunnen we ook onze eigen stervelijkheid aanvaarden.

Immers, de dood is niet een deel van het leven; het is het leven zelf. Op een stormachtige herfstdag, terwijl bruine natte bladeren op ons neerdwarrelden, liep ik achter mijn vader, zijn laatste grote wandeling - heel gepast, zoals hij had besloten – rondom de begraafplaats in Diepenveen. Hij was ernstig ziek en moet geweten hebben dat dit de laatste keer was, maar zat daar niet mee – er was niets dramatisch aan hem, zoals hij daar liep, nuchter en

bescheiden, hij had iets van de Taoistische onsterfelijke. Net zoals de herfst een logisch en onvermijdelijk vervolg op de zomer is.

Zonder herfst geen lente, zonder winter geen zomer, zonder dood geen leven. Is de winter het eindstation of het begin van de lente? Winter en zomer zijn niet elkaars tegenpolen, maar twee kanten van dezelfde medaille.

Deze non-dualistische visie is niet zomaar abstract gefilosofeer, maar een pad van rust en troost, zo had het Oosten mij geleerd. Door ons blind te staren op de herfst, ontdoen we ons van de vreugde van de lente; door te verlangen naar de rijkdom van de zomer, bezien we de winter als bedreiging. Maar wat als we de hele cyclus van de seizoenen bezien, jaar na jaar, eeuw na eeuw? Dan kunnen we niet anders dan ons verwonderen, over dat groot onbekende mysterie waarin we ons bevinden.

De ware mens weet dat wat ver is, ook vlakbij te vinden is.
Zhang Yong

Verantwoording

De auteur is dank verschuldigd aan velen, waarvan slechts enkelen met naam in de tekst genoemd zijn.

Enkele hoofdstukken verschenen eerder als artikelen in NRC Handelsblad. Allen zijn gebaseerd op dagboekaantekeningen, opgetekend over een periode van twintig jaar. Enkele namen van personen zijn veranderd omwille van hun integriteit.